

POLSKI PROCES KARNY

pod redakcją Pawła Wilińskiego

 Wolters Kluwer

3. wydanie

dramatis personae

oskarżony

pokrzywdzony,
oskarżyciel posiłkowy

obrońca

prokurator,
oskarżyciel publiczny

sędzia sądu
rejonowego

sędzia sądu
okręgowego

świadek

biegły

prawnik
innego państwa

pełnomocnik
pokrzywdzonego

Paweł Wiliński
Stanisław Stachowiak
Anna Gerecka-Żołyńska
Barbara Janusz-Pohl
Piotr Karlik
Martyna Kusak

POLSKI PROCES KARNY

pod redakcją Pawła Wilińskiego

3. wydanie

Wykaz skrótów	17
Wprowadzenie	21
I	Podstawowe pojęcia 23
1	Prawo karne 25
1.1	Pojęcie 25
1.2	Wartości chronione 25
1.3	Dolegliwość prawa karnego 25
1.4	Etapy realizacji prawa karnego 26
1.5	Postępowania pokrewne 26
1.6	Prawo represyjne i represja w prawie 28
1.7	Prawo karne międzynarodowe 29
1.8	Normy prawa karnego 30
1.9	Sprawiedliwość i rzetelność w prawie karnym 32
2	Pojęcie procesu karnego 33
3	Przedmiot procesu karnego 35
3.1	Pojęcie 35
3.2	Niezmiennność i niepodzielność przedmiotu procesu, tożsamość czynu 40
4	Cel procesu 42
4.1	Cel ogólny 42
4.2	Cel konkretny 44
4.3	Cele cząstkowe 45
5	Funkcje procesu i funkcje procesowe 46
5.1	Funkcje procesu 46
5.2	Funkcje procesowe 47
6	Podstawa faktyczna i prawna procesu 47
7	Źródła postępowania karnego 48
8	Formy i metody rozstrzygania w procesie karnym 50
8.1	Formy rozstrzygania w procesie karnym 50
8.2	Metody rozstrzygania w procesie karnym 53
9	Model polskiego procesu karnego 56
10	Proces powszechny i szczególny 57
11	Tryby polskiego postępowania karnego 58
12	Stadia procesu karnego 60
13	Zakres terytorialny zastosowania przepisów postępowania karnego 62
14	Zakres temporalny zastosowania przepisów postępowania karnego – kwestie intertemporalne 63
15	Wykładnia przepisów prawa karnego procesowego 64
16	Stosowanie przepisów postępowania karnego 66
17	Kierunki zmian procesu karnego w latach 1918–2025 68
17.1	Kodeks postępowania karnego z 1928 r. 68

17.2	Okres II wojny światowej	70
17.3	Lata 1945–1969	72
17.4	Kodeks postępowania karnego z 1969 r.	74
17.5	Kodeks postępowania karnego z 1997 r.	75
18	Konstytucjonalizacja procesu karnego	77
19	Statyka i dynamika wykładu procesu karnego	80

Literatura		81
------------	--	----

II Uczestnicy postępowania 83

1	Pojęcie i rodzaje uczestników w procesie karnym	85
2	Organy procesowe	86
2.1	System organów ochrony prawnej w sprawach karnych	86
2.2	Sąd	88
2.3	Prokurator	103
2.4	Policja i inne uprawnione do uczestnictwa w procesie karnym formacje	111
3	Strony procesowe	115
3.1	Pojęcie strony w procesie karnym	115
3.2	Rodzaje stron procesowych	116
3.3	Zdolność procesowa, legitymacja procesowa	120
3.4	Strony postępowania przygotowawczego	121
3.5	Strony postępowania jurysdykcyjnego	124
3.6	Oskarżony	133
4	Procesowi przedstawiciele stron	135
4.1	Przedstawiciele ustawowi stron	136
4.2	Obróńca	137
4.3	Pełnomocnik	141
5	Rzecznicy interesu społecznego	142
6	Pomocnicy procesowi	144
7	Osobowe źródła dowodowe	145

Literatura		146
------------	--	-----

III Czynności procesowe 147

1	Czynności procesowe – ujęcie definicyjne	149
2	Podziały czynności procesowych	151
3	Zdolność (legitymacja) procesowa i zdolność do czynności procesowych	154
4	Aspekty modalne czynności procesowych	156
4.1	Forma <i>sensu stricto</i> i forma <i>sensu largo</i> czynności procesowych – kontrola formalna postulujących oświadczeń woli	156
4.2	Aspekty temporalne czynności procesowych	161
4.2.1	Terminy zawite	163

4.2.2	Terminy prekluzyjne	163
4.2.3	Zasady obliczania terminów procesowych	166
5	Czynności procesowe polegające na złożeniu imperatywnego oświadczenia woli	167
5.1	Typologie i charakterystyka ogólna czynności polegających na złożeniu imperatywnego oświadczenia woli	167
5.2	Decyzje procesowe jako wytwory czynności	171
6	Czynności zależne	172
6.1	Istota czynności zależnych	172
6.2	Dokumentowanie	172
6.3	Doręczenia	175
6.4	Przeglądanie akt i sporządzanie odpisów	179
6.5	Postępowanie w przedmiocie odtworzenia zaginionych lub zniszczonych akt	182
7	Wadliwość <i>sensu largo</i> i wadliwość <i>sensu stricto</i> czynności procesowych	183
7.1	Uwagi ogólne	183
7.2	Nieważność	184
7.3	Niedopuszczalność	185
7.4	Bezskuteczność i nieprawidłowość	186
8	Konwalidacja i konwersja	188
8.1	Konwalidacja	188
8.2	Konwersja	191
9	Odwołalność czynności procesowych	192
10	Relacje pomiędzy poszczególnymi typami czynności procesowych w płaszczyźnie stosunków procesowych	194
Literatura		198
IV	Dowody	201
1	Dowód i jego rodzaje	203
1.1	Pojęcie dowodu	203
1.2	Podziały dowodów	205
2	Dowodzenie	207
2.1	Pojęcie i etapy dowodzenia	207
2.2	Ciężar dowodu (<i>onus probandi</i>) a obowiązek dowodzenia	209
3	Okoliczności wpływające na proces dowodzenia	213
3.1	Swoboda dowodzenia i jej ograniczenia	213
3.2	Zakazy dowodowe	217
4	Poszukiwanie i wstępne zabezpieczenie dowodów	225
4.1	Istota obowiązku	225
4.2	Zatrzymanie rzeczy	226
4.3	Przeszukanie	227
4.4	Kontrola procesowa	230
4.5	Kontrola operacyjna	231
5	Wprowadzanie dowodów do procesu	233

5.1	Sposób wprowadzenia dowodu	233
5.2	Wniosek dowodowy i jego rozpoznanie	234
5.3	Granice dopuszczalności dowodów	239
6	Sposoby przeprowadzenia dowodów	245
6.1	Przesłuchanie	245
6.2	Odczytanie	246
6.3	Oględziny	247
7	Utrwalenie i ocena dowodów. Dokonanie ustaleń faktycznych	247
8	Oskarżony jako źródło dowodowe	248
8.1	Podwójna rola oskarżonego	248
8.2	Swoboda wypowiedzi i przyznanie się do winy	249
8.3	Prawo do milczenia i przywilej bezkarności za fałszywe wyjaśnienia	250
8.4	Obowiązki dowodowe oskarżonego	251
9	Świadek i jego zeznania	252
9.1	Pojęcie świadka	252
9.2	Obowiązki i uprawnienia procesowe	254
9.3	Przesłuchanie świadka małoletniego poniżej 15. roku życia	257
9.4	Świadek z zaburzeniami psychicznymi, rozwojowymi, zakłóceniami postrzegania	258
9.5	Świadek <i>incognito</i> (anonimowy)	259
9.6	Świadek koronny i tzw. mały świadek koronny	262
10	Biegły i jego opinia	266
11	Dokument i jego treść	272
11.1	Pojęcie dokumentu	272
11.2	Podziały dokumentów	273
12	Dowód rzeczowy i jego właściwość	274
13	Eksperyment procesowy i jego wynik	276
14	Wywiad środowiskowy	277
15	Materiał uzyskany w drodze czynności operacyjno-rozpoznawczych	278
Literatura		281
V	Zasady procesu karnego	283
1	Zasada procesowa	285
1.1	Pojęcie zasady procesowej	285
1.2	Doniosłość zasad	286
1.3	Zasada procesowa w ujęciu abstrakcyjnym i konkretnym	288
1.4	Klasyfikacje zasad procesowych	289
2	Funkcje zasad procesowych	292
3	Kryteria wyodrębnienia zasady procesowej	294
4	Systematyka zasad procesowych	295
4.1	Pojęcie systemu zasad procesowych	295
4.2	Naczelne (podstawowe) zasady procesu karnego	297
4.3	Współczesne dyskusje o zasadach procesu karnego	298

4.4	Zasady prawa materialnego, europejskiego i międzynarodowego	299
5	Zasada prawdy materialnej	300
6	Zasada ścigania z urzędu	305
7	Zasada legalizmu	308
8	Zasada skargowości	311
9	Zasada informacji	315
10	Zasada konsensualizmu	317
11	Zasada kontrydiktoryjności	322
12	Zasada jawności	327
13	Zasada ustności i zasada pisemności	332
14	Zasada sprawności i koncentracji	334
15	Zasada bezpośredniości	338
16	Zasada bezstronności (obiektywizmu)	342
17	Zasada swobodnej oceny dowodów	345
18	Zasada samodzielności jurysdykcyjnej	348
19	Zasada udziału czynnika społecznego	351
20	Zasada kontroli	353
21	Zasada prawa do obrony	356
22	Zasada domniemania niewinności	361
22.1	Domniemanie niewinności	361
22.2	Ciężar dowodu (<i>onus probandi</i>)	362
22.3	<i>In dubio pro reo</i>	364
Literatura		366
VI	Środki przymusu	367
1	Środki przymusu – zagadnienia ogólne	369
2	Ujęcie obywatelskie	370
3	Zatrzymanie właściwe (policyjne)	371
4	Zatrzymanie prokuratorskie	373
5	Środki zapobiegawcze	375
5.1	Uwagi ogólne	375
5.2	Cel stosowania środków zapobiegawczych	376
5.3	Podstawy stosowania środków zapobiegawczych	376
5.4	Postępowanie w przedmiocie stosowania środków zapobiegawczych	379
5.4.1	Organ stosujący środki zapobiegawcze	380
5.4.2	Forma decyzji w przedmiocie środka zapobiegawczego	380
5.4.3	Uzasadnienie postanowienia o zastosowaniu środka zapobiegawczego	380
5.4.4	Kontrola środków zapobiegawczych	381
6	Tymczasowe aresztowanie	384
6.1	Uwagi ogólne	384
6.2	Stosowanie tymczasowego aresztowania	384
6.3	Posiedzenie sądu w przedmiocie rozpoznania wniosku prokuratora	386

6.4	_____	Czas trwania tymczasowego aresztowania	386
6.5	_____	Przesłanki negatywne stosowania tymczasowego aresztowania	388
7	_____	Nieizolacyjne środki zapobiegawcze	389
7.1	_____	Poręczenia	390
7.1.1	_____	Poręczenie majątkowe	390
7.1.2	_____	Poręczenie społeczne	393
7.1.3	_____	Poręczenie osoby godnej zaufania	394
7.2	_____	Dozór Policji	394
7.3	_____	Nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym	396
7.4	_____	Środki zapobiegawcze określone w art. 276 k.p.k.	397
7.5	_____	Zakaz opuszczania przez oskarżonego kraju	398
8	_____	Poszukiwanie oskarżonego i list gończy	398
9	_____	List żelazny	399
10	_____	Kary porządkowe	400
11	_____	Zabezpieczenie majątkowe	402
Literatura	_____		405
VII	_____	Warunki dopuszczalności procesu karnego	407
1	_____	Warunki dopuszczalności procesu karnego a przesłanki procesowe. Istota przesłanek procesowych	409
2	_____	Przesłanki procesowe <i>sensu largo</i> w ujęciu definicyjnym i typologicznym	410
3	_____	Oddziaływanie przesłanek procesowych na tok procesu karnego	412
4	_____	Zbiegi przesłanek procesowych i sposoby ich rozstrzygnięcia	413
5	_____	<i>Numerus apertus</i> przesłanek procesowych w Kodeksie postępowania karnego	414
6	_____	Przesłanki procesowe wartościowane w płaszczyźnie tzw. struktury przestępstwa	416
6.1	_____	Czynu nie popełniono albo brak danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia	416
6.2	_____	Czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo wyłączone jest jego bezprawność	418
6.3	_____	Niemożliwość przypisania winy	421
6.4	_____	Brak karygodności czynu	422
6.5	_____	Niepodleganie karze	423
7	_____	Przesłanki procesowe ograniczające swe oddziaływanie jedynie do płaszczyzny procesowej	424
7.1	_____	Kognicja sądów karnych i podsądność sprawcy sądowi karnemu	424
7.2	_____	Śmierć oskarżonego	430
7.3	_____	Skarga uprawnionego podmiotu	431
7.4	_____	Wniosek o ściganie	432
7.5	_____	Zezwolenie władzy na ściganie	435
7.6	_____	Przedawnienie	437
7.7	_____	<i>Lis pendens</i> i <i>res iudicata</i>	441
Literatura	_____		444

VIII	Postępowanie przygotowawcze	445
1	Zadania i funkcje postępowania przygotowawczego	447
2	Wszczęcie postępowania przygotowawczego	452
2.1	Podstawy wszczęcia śledztwa lub dochodzenia	452
2.2	Źródła informacji o popełnieniu przestępstwa	453
2.3	Czynności sprawdzające	458
2.4	Postanowienie o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia	459
2.5	Dochodzenie w niezbędnym zakresie	461
2.6	Odmowa wszczęcia śledztwa lub dochodzenia	463
3	Formy postępowania przygotowawczego	465
3.1	Uwagi ogólne	465
3.2	Śledztwo	466
3.3	Dochodzenie	468
4	Instytucja przedstawienia zarzutów	472
5	Uprawnienia stron i ich przedstawicieli	479
6	Instytucja zamknięcia śledztwa lub dochodzenia	486
7	Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym	488
8	Rola sądu w stadium postępowania przygotowawczego	493
Literatura		496
IX	Skarga zasadnicza	497
1	Pojęcie i istota skargi	499
2	Funkcje skargi	501
3	Rodzaje skarg	504
3.1	Uwagi ogólne	504
3.2	Zwykły akt oskarżenia	504
3.3	Szczególne formy aktu oskarżenia	509
3.4	Surogaty aktu oskarżenia	511
Literatura		514
X	Postępowanie sądowe przed rozprawą główną	515
1	Zagadnienia ogólne wstępnej kontroli oskarżenia	517
2	Formalna kontrola oskarżenia	518
3	Merytoryczna kontrola oskarżenia	521
3.1	Istota kontroli formalnej	521
3.2	Sądowa kontrola oskarżenia (art. 339 k.p.k.)	523
4	Czynności organizujące rozprawę główną	528
4.1	Wyznaczenie sędziego do rozpoznania sprawy	528

4.2	Doręczenie oskarżonemu odpisu aktu oskarżenia	529
4.3	Posiedzenie wstępne	530
5	Zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy głównej	532
Literatura		537

XI **Rozprawa główna** 539

1	Model rozprawy głównej i jej znaczenie w procesie karnym	541
2	Przewodniczący jako organ kierujący rozprawą główną	547
3	Przerwanie i odroczenie rozprawy	551
4	Część wstępna rozprawy głównej	554
4.1	Wywołanie sprawy	554
4.2	Sprawdzenie stawiennictwa osób wezwanych na rozprawę	555
4.3	Wnioski formalne i czynności przed rozpoczęciem przewodu sądowego	559
5	Przewód sądowy	560
5.1	Uwagi ogólne	560
5.2	Przedstawienie zarzutu oskarżenia	563
5.3	Wystuchanie oskarżonego	564
5.4	Modyfikacja przebiegu postępowania dowodowego ze względu na procesowe oświadczenia oskarżonego	567
5.4.1	Dobrowolne poddanie się karze	567
5.4.2	Przyznanie się oskarżonego do popełnienia zarzucanego czynu	570
5.5	Dalsze postępowanie dowodowe	571
5.6	Zamknięcie przewodu sądowego	575
6	Głosy końcowe	576
7	Wyrokowanie	579
7.1	Uwagi ogólne	579
7.2	Przebieg narady sędziowskiej i głosowanie	580
7.3	Obowiązek pisemnego sporządzenia wyroku i jego promulgacja	582
7.4	Uzupełnienie i sprostowanie wyroku	586
Literatura		587

XII **Postępowanie odwoławcze** 589

1	System środków kontroli procesowej (środków zaskarżenia)	591
2	Postępowanie odwoławcze	592
2.1	Istota i zakres postępowania odwoławczego	592
2.1.1	Istota postępowania odwoławczego	592
2.1.2	Strony postępowania odwoławczego	594
2.1.3	Zakres postępowania odwoławczego	595
2.2	Podstawy odwoławcze	596
2.2.1	Uwagi ogólne	596

2.2.2	Względne podstawy odwoławcze	598
2.2.3	Bezwzględne podstawy odwoławcze	602
2.3	Środek odwoławczy	610
2.3.1	Elementy środka odwoławczego	610
2.3.2	Wniesienie i cofnięcie środka	611
2.3.3	Uzupełnienie i zmiana środka	612
2.4	Zakres orzekania sądu odwoławczego	613
2.4.1	Granice rozpoznania środka odwoławczego	613
2.4.2	Zakaz <i>reformationis in peius</i>	618
2.5	Rozstrzygnięcia sądu odwoławczego	622
2.5.1	Rodzaje rozstrzygnięć	622
2.5.2	Pytanie prawne do Sądu Najwyższego	624
2.6	Zaskarżenie samego uzasadnienia	625
2.7	Postępowanie następcze (ponowne w pierwszej instancji)	626
3	Apelacja	627
3.1	Istota i przedmiot apelacji	627
3.1.1	Istota	627
3.1.2	Zakres zaskarżenia i samoistość zarzutów apelacyjnych	628
3.2	Wniesienie apelacji	630
3.3	Rozpoznanie apelacji	632
3.4	Orzeczenie sądu apelacyjnego	634
4	Zażalenie	635
5	Sprzeciw i quasi-sprzeciw	639
Literatura		641
XIII	Postępowania szczególne	643
1	Uwagi wprowadzające	645
2	Postępowania konsensualne	646
2.1	Zagadnienia ogólne	646
2.2	Skazanie bez przeprowadzania rozprawy	647
2.3	Rozpoznanie przez sąd wniosku o skazanie bez rozprawy	648
2.4	Dobrowolne poddanie się karze	650
2.5	Rozpoznanie wniosku oskarżonego	651
2.6	Wniosek oskarżonego złożony na rozprawie	653
3	Postępowanie prywatnoskargowe	653
3.1	Zagadnienia ogólne	653
3.2	Inicjowanie postępowania prywatnoskargowego	654
3.3	Prokurator w postępowaniu prywatnoskargowym	655
3.4	Posiedzenie pojednawcze	656
3.5	Rozprawa główna	657
3.6	Odstąpienie od oskarżenia	658
4	Postępowanie nakazowe	658

4.1	_____	Zagadnienia ogólne	658
4.2	_____	Przesłanki prowadzenia postępowania nakazowego	660
4.3	_____	Orzekanie bez udziału stron	662
4.4	_____	Wyrok nakazowy	662
4.5	_____	Sprzeciw od wyroku nakazowego	663
5	_____	Postępowanie przyspieszone	664
5.1	_____	Zagadnienia ogólne	664
5.2	_____	Przesłanki prowadzenia postępowania przyspieszonego	665
5.3	_____	Ujęcie jako przesłanka postępowania przygotowawczego	665
5.4	_____	Zatrzymanie jako przesłanka postępowania przygotowawczego	666
5.5	_____	Postępowanie przygotowawcze	667
5.6	_____	Postępowanie przejściowe	667
5.7	_____	Rozprawa w trybie przyspieszonym	668
5.8	_____	Rezygnacja z postępowania przyspieszonego	669
5.9	_____	Postępowanie odwoławcze	669
5.10	_____	Rozprawa „odmiejscowiona”	670
Literatura _____			672
XIV	_____	Nadzwyczajne środki zaskarżenia	673
1	_____	Nadzwyczajne środki zaskarżenia w systemie środków kontrolnych – ujęcie typologiczne	675
2	_____	Prawomocność wertykalna i horyzontalna orzeczenia w płaszczyźnie jego kontroli	676
3	_____	Elementy wyznaczające model postępowań nadzwyczajno-zaskarżeniowych	677
4	_____	Kodeksowe nadzwyczajne środki zaskarżenia	680
4.1	_____	Charakter prawny kasacji	680
4.2	_____	Kasacja stron	684
4.2.1	_____	Charakterystyka ogólna	684
4.2.2	_____	Zarzuty kasacyjne a kierunek kasacji	686
4.2.3	_____	Granice temporalne	688
4.2.4	_____	Postępowanie okołokasacyjne (przedkasacyjne)	688
4.2.5	_____	Rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego i forum orzekania	691
4.3	_____	Kasacja specjalna (nadzwyczajna)	692
4.4	_____	Skarga na kasatoryjny wyrok sądu odwoławczego	694
4.4.1	_____	Charakterystyka ogólna	694
4.4.2	_____	Legitymacja procesowa	694
4.4.3	_____	Procedura	695
4.4.4	_____	Granice rozpoznania i formuły rozstrzygnięcia	695
4.5	_____	Wznowienie postępowania sądowego prawomocnie zakończonego	697
4.5.1	_____	Charakterystyka ogólna	697
4.5.2	_____	Wznowienie postępowania z urzędu	697
4.5.3	_____	Wznowienie postępowania na wniosek strony	698

4.5.4	Podstawy wniosku o wznowienie na wniosek	699
4.5.5	Procedowanie w przedmiocie wznowienia postępowania	703
5	Pozakodeksowe nadzwyczajne środki zaskarżenia	704
5.1	Skarga nadzwyczajna	704
5.1.1	Charakterystyka ogólna	704
5.1.2	Zarzuty skargi nadzwyczajnej	705
5.1.3	Granice temporalne	706
5.1.4	Procedura skargi nadzwyczajnej	706
5.1.5	Forum rozpoznania i skład sądu	706
5.1.6	Rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego	707
5.2	Uznanie za nieważne orzeczeń w postępowaniu rehabilitacyjnym	707
5.3	Unieważnienie orzeczenia w trybie ustawy o Sądzie Najwyższym	709
6	Perspektywy rozwoju nadzwyczajnych środków zaskarżenia w kontekście przywrócenia instytucji stwierdzenia nieważności orzeczeń sądowych	710
Literatura		712
XV	Postępowania po uprawomocnieniu się orzeczenia	713
1	Uwagi ogólne	715
2	Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego	715
3	Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie	717
4	Utaskawienie	724
5	Kara łączna i wyrok łączny	730
Literatura		734
XVI	Współpraca międzynarodowa w sprawach karnych	735
1	Rodzaje i źródła współpracy międzynarodowej	737
2	Współpraca w Unii Europejskiej	741
2.1	Europejski nakaz aresztowania	750
2.2	Europejski nakaz dochodzeniowy	760
2.3	Europejski nakaz ochrony	765
2.4	Wzajemne uznawanie i wykonywanie orzeczeń dotyczących kar	767
2.4.1	Uwagi ogólne	767
2.4.2	Kary o charakterze pieniężnym	768
2.4.3	Wzajemne uznawanie orzeczeń dotyczących przypadku	770
2.4.4	Kary pozbawienia wolności	771
2.4.5	Orzeczenia probacyjne	774
2.5	Pozostałe obszary współpracy	777
2.6	Współpraca w praktyce	781
2.7	Współpraca z Prokuraturą Europejską	782
3	Tradycyjna współpraca	782

3.1	Pomoc prawna	783
3.2	Ekstradycja	784
4	Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym	787
Literatura		791
XVII	Koszty procesu	793
1	Pojęcie i zakres kosztów	795
2	Reguły ponoszenia kosztów	798
3	Zwrot kosztów	801
4	Zwolnienie od ponoszenia kosztów	804
Literatura		805
XVIII	Postępowania ekwiwalentne i następcze	807
1	Postępowanie karne skarbowe	809
1.1	Zagadnienia ogólne	809
1.2	Charakter postępowania	809
1.3	Cel postępowania	810
1.4	Uczestnicy postępowania	810
1.5	Przebieg postępowania	811
2	Postępowanie w sprawach o wykroczenia	812
2.1	Zagadnienia ogólne	812
2.2	Zasady postępowania	813
2.3	Przedmiot postępowania	815
2.4	Struktura postępowania	816
2.5	Uczestnicy postępowania	819
2.6	Uwarunkowania konstytucyjne i konwencyjne	820
3	Postępowanie w sprawach nieletnich	821
3.1	Zagadnienia ogólne	821
3.2	Przebieg postępowania	822
4	Postępowanie karne wykonawcze	823
4.1	Pojęcie	823
4.2	Prawo karne wykonawcze a prawo karne procesowe	824
4.3	Zasady prawa karnego wykonawczego i zasady procesu karnego istotne dla stadium wykonawczo-likwidacyjnego	825
4.4	Uczestnicy postępowania i ich pozycja procesowa	827
4.5	Wykonalność orzeczenia	831
Literatura		833
Autorzy		835

Akty prawne

- EKPC** – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c.** – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.)
- k.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383)
- k.k.s.** – ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2025 r. poz. 633)
- k.k.w.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2025 r. poz. 911 ze zm.)
- k.p.c.** – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
- k.p.k.** – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.)
- k.p.k. z 1969 r.** – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.)
- k.p.w.** – ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2025 r. poz. 860 ze zm.)
- k.r.o.** – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
- k.w.** – ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2025 r. poz. 734 ze zm.)
- Konstytucja RP** – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- KPP** – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389)
- MPPOiP** – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
- p.p.s.a.** – ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2024 r. poz. 935 ze zm.)
- p.u.s.p.** – ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.)
- pr. adw.** – ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 1564)
- pr. prok.** – ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390 ze zm.)
- pr. tel.** – ustawa z 16.07.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2024 r. poz. 34 ze zm.)
- r.u.s.p.** – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 867 ze zm.)
- TFUE** – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
- u.ABW** – ustawa z 24.05.2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2025 r. poz. 902 ze zm.)
- u.CBA** – ustawa z 9.06.2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2025 r. poz. 712 ze zm.)
- u.COVID** – ustawa z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2025 r. poz. 764)
- u.KAS** – ustawa z 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U. z 2025 r. poz. 1131 ze zm.)
- u.P** – ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2025 r. poz. 636 ze zm.)
- u.RPD** – ustawa z 6.01.2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2023 r. poz. 292)
- u.RPO** – ustawa z 15.07.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2024 r. poz. 1264 ze zm.)
- u.SN** – ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2024 r. poz. 622)

u.r.p. – ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 499)
u.ś.k. – ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197)
u.w.r.n. – ustawa z 9.06.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978 ze zm.)

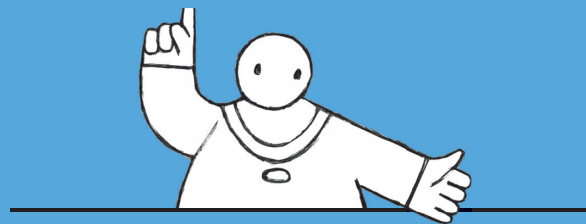
Czasopisma i publikatory orzeczeń

CZPKiNP – Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.U. – Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE – Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
EPS – Europejski Przegląd Sądowy
GSP – Gdańskie Studia Prawnicze
GSP-Prz. Orz. – Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
HUDOC – baza orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka
NP – Nowe Prawo
OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNCK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Karna
OSNK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna
OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNwSK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
Pal. – Palestra
PiP – Państwo i Prawo
Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo

PS – Przegląd Sądowy
RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SP – Studia Prawnicze
WPP – Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSS – Wrocławskie Studia Sądowe
ZNASW – Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych
ZNUŁ – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego

Inne

ABW – Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
AW – Agencja Wywiadu
CBA – Centralne Biuro Antykorupcyjne
ENA – europejski nakaz aresztowania
END – europejski nakaz dochodzeniowy
ENO – europejski nakaz ochrony
ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
GUS – Główny Urząd Statystyczny
KAS – Krajowa Administracja Skarbowa
MTK – Międzynarodowy Trybunał Karny
NIK – Najwyższa Izba Kontroli
NKWD – Narodny komissariat wnutriennich diet (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
RPD – Rzecznik Praw Dziecka
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
SA – sąd apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
SO – sąd okręgowy
SOP – Służba Ochrony Państwa
TK – Trybunał Konstytucyjny
TS – Trybunał Stanu
TSUE – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
ŻW – Żandarmeria Wojskowa

Oddajemy do rąk Czytelnika kolejne, trzecie już wydanie podręcznika *Polski proces karny*, stanowiącego próbę ukazania podstawowych założeń oraz podkreślenia znaczenia uniwersalnych wartości procesu karnego, a także omówienia jego najważniejszych założeń konstrukcyjnych. Przyjęto w nim, odmienną od dotychczas prezentowanej, perspektywę postrzegania postępowania karnego – co do jego przedmiotu, funkcji czy celu – przede wszystkim jako formy procesowej rozstrzygania konfliktów wynikających z popełnionego przestępstwa oraz ochrony słusznych interesów uczestników postępowania karnego.

Zawarto w nim nie tylko stan wiedzy z zakresu nauki procesu karnego w niezbędnym dla celów podręcznika zakresie, ale nadto nowe zapatrywania i koncepcje m.in. co do konstrukcji procesu, form procesowego rozstrzygania, zasad procesu, czynności procesowych czy trybów szczególnych. Wykaz literatury oraz wybór orzecznictwa ograniczono przy tym do pozycji niezbędnych, pełne wykazy są bowiem aktualnie powszechnie dostępne, w tym za pośrednictwem Systemu Informacji Prawnej LEX.

Założeniem podręcznika jest przekazanie Czytelnikowi spójnego, analitycznego, a jednocześnie skoncentrowanego na kwestiach najważniejszych opracowania. Wszystkie omawiane kwestie, w tym te najbardziej złożone, staraliśmy się przedstawić w sposób możliwie jasny i zrozumiały, zwłaszcza dla osób, które stykają się z procesem karnym po raz pierwszy albo po długiej przerwie. Adresujemy bowiem podręcznik przede wszystkim do studentów i aplikantów, do osób poszukujących wiedzy o procesie karnym, a także do praktyków stosujących przepisy prawa karnego procesowego na co dzień. Wierzymy, że zawarte w nim poglądy okażą się wartościowe także dla przedstawicieli nauki prawa.

Podręcznik opracowany został przez pracowników naukowych Zakładu Postępowania Karnego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ukazuje się po długiej przerwie w nowej treści i w nowym składzie autorskim. Nawiązuje jednak do podręcznika Profesorów Wiesława Daszkiewicza, Tadeusza Nowaka i Stanisława Stachowiaka. Wyrazem kontynuacji i powodem wielkiej dla nas radości jest udział w składzie autorskim aktualnego podręcznika Profesora Stanisława Stachowiaka, wieloletniego kierownika Katedry i Zakładu Postępowania Karnego UAM w Poznaniu. Za trud recenzji pierwszego wydania i inspirujące uwagi dziękujemy Profesorowi Jerzemu Skorupce z Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wyjątkową ozdobą podręcznika jest cykl infografik o tematyce procesowej, za które jesteśmy głęboko wdzięczni Profesor Lucynie Talejko-Kwiatkowskiej z Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu. Infografiki te, powstające w wyniku długich i często gorących dyskusji z autorami podręcznika, stanowią niezwykle inspirujące oraz nowatorskie formy ilustracji i edukacji zarazem.

Wydanie podręcznika w jego atrakcyjnej szacie graficznej możliwe było dzięki wydawnictwu Wolters Kluwer. Gorące podziękowania za życzliwość dla pomysłu, zaangażowanie i wsparcie wyrażamy dyrektor Justynie Kossak i wydawcy Monice Pawłowskiej. Podziękowania za ogrom wykonanej pracy redakcyjnej i korektorskiej przekazujemy na ręce redaktor Katarzyny Rybczyńskiej i redaktor Małgorzaty Jareckiej (wydanie I), redaktor Wioletty Kowalskiej i redaktor Kingi Zając (wydanie II), redaktor Kingi Zając (wydanie III). Wdzięczni jesteśmy także głęboko Wojciechowi Janikowskiemu, który odpowiada za atrakcyjne, wręcz rewolucyjne jak na książki prawnicze, opracowanie graficzne podręcznika i jego okładki.

Drogi Czytelniku, mamy nadzieję, że podręcznik ten spełni Twoje oczekiwania. Pozwoli na przyswojenie wiedzy o polskim procesie karnym i zrozumienie kierujących nim reguł. Oby czas spędzony przy jego lekturze mijał niepostrzeżenie, a poniesiony wysiłek przynosił same dobre owoce.

Paweł Wiliński
Poznań, wrzesień 2025 r.

I

Podstawowe pojęcia

Paweł Wiliński

I	Podstawowe pojęcia	23
1	Prawo karne	25
1.1	Pojęcie	25
1.2	Wartości chronione	25
1.3	Dolegliwość prawa karnego	25
1.4	Etapy realizacji prawa karnego	26
1.5	Postępowania pokrewne	26
1.6	Prawo represyjne i represja w prawie	28
1.7	Prawo karne międzynarodowe	29
1.8	Normy prawa karnego	30
1.9	Sprawiedliwość i rzetelność w prawie karnym	32
2	Pojęcie procesu karnego	33
3	Przedmiot procesu karnego	35
3.1	Pojęcie	35
3.2	Niezmienność i niepodzielność przedmiotu procesu, tożsamość czynu	40
4	Cel procesu	42
4.1	Cel ogólny	42
4.2	Cel konkretny	44
4.3	Cele cząstkowe	45
5	Funkcje procesu i funkcje procesowe	46
5.1	Funkcje procesu	46
5.2	Funkcje procesowe	47
6	Podstawa faktyczna i prawna procesu	47
7	Źródła postępowania karnego	48
8	Formy i metody rozstrzygania w procesie karnym	50
8.1	Formy rozstrzygania w procesie karnym	50
8.2	Metody rozstrzygania w procesie karnym	53
9	Model polskiego procesu karnego	56
10	Proces powszechny i szczególny	57
11	Tryby polskiego postępowania karnego	58
12	Stadia procesu karnego	60
13	Zakres terytorialny zastosowania przepisów postępowania karnego	62
14	Zakres temporalny zastosowania przepisów postępowania karnego – kwestie intertemporalne	63
15	Wykładnia przepisów prawa karnego procesowego	64
16	Stosowanie przepisów postępowania karnego	66
17	Kierunki zmian procesu karnego w latach 1918–2025	68
17.1	Kodeks postępowania karnego z 1928 r.	68
17.2	Okres II wojny światowej	70
17.3	Lata 1945–1969	72
17.4	Kodeks postępowania karnego z 1969 r.	74
17.5	Kodeks postępowania karnego z 1997 r.	75
18	Konstytucjonalizacja procesu karnego	77
19	Statyka i dynamika wykładu procesu karnego	80
Literatura		81

Prawo karne to jedna z głównych gałęzi systemu prawnego. Chroni określony system wartości preferowanych przez społeczeństwo, takich jak życie, zdrowie, wolność, mienie, ustanawiając zbiór zachowań zakazanych (i nakazanych). Określa jednocześnie **sposób reakcji na czyn przez nie zabroniony, naruszający porządek społeczny** (por. art. 1 § 2 k.k.), określaný jako przestępstwo. Reakcją na popełnienie przestępstwa jest kara, rozumiana jako bezpośrednia i proporcjonalna dolegliwość osobista będąca wyrazem potępienia zachowania sprawcy przestępstwa. Stanowi w tym ujęciu formę odpłaty, przestrogi i nauki. Wiązać się powinna także z restytucją i kompensacją krzywdy pokrzywdzonemu. Wymierzana jest zawsze w imieniu państwa przez właściwy organ państwowy – sąd. **Do rozstrzygnięcia konfliktu wywołanego przestępstwem**, stwierdzenia naruszenia zakazów lub nakazów oraz wyznaczenia konsekwencji (kompensacji, restytucji, kar) dochodzi na dokładnie określonej drodze – w postępowaniu karnym. Wymierzenie i wykonanie kary zabezpieczone jest państwowym przymusem.

1.2

Wartości chronione

Celem prawa karnego jest więc rozstrzygnięcie konfliktu wywołanego przestępstwem, a w bliższej perspektywie – ochrona społeczeństwa przed przestępstwami oraz realizacja konsekwencji tych naruszeń zapowiedzianych uprzednio przez społeczeństwo. **Hierarchia wartości chronionych w prawie karnym podlega ewolucji** w toku historycznego rozwoju społeczeństw i państw. Podobne zjawisko odnosi się do katalogu wartości chronionych i zakresu ochrony. W istocie **najczęściej ewolucja polega jednak na poszerzeniu albo doprecyzowaniu zakresu dóbr i wartości objętych ochroną**. Znacznie rzadsze są przypadki zawężenia pola kryminalizacji, tj. obejmowania zakresem działania normy sankcjonowanej i sankcjonującej. Zjawisko to odebrać można różnorako. Może być to wyraz przekonania o skuteczności instrumentów prawa karnego w zapewnieniu spokoju społecznego i jego efektywności w rozstrzyganiu konfliktów. Z tego powodu stanowić będzie najczęściej pierwszy wybór społeczeństwa. Przyczyną może być jednak także atrakcyjność prawa karnego wynikająca z dolegliwości jego instrumentów. Wybór wynika wówczas nie tyle z efektywności, ile z podatności na instrumentalne wykorzystanie.

1.3

Dolegliwość prawa karnego

Prawo karne, celem zapewnienia efektywności w rozstrzyganiu konfliktów, przymuszenia do posłuszeństwa lub ukarania, **dysponuje dolegliwymi instrumentami**

przymusu fizycznego (zwłaszcza pozbawienie wolności), **oddziaływania materialnego** (np. wypadek, grzywna, nawiązka) czy **psychicznego** (np. ograniczenie swobody zachowania się, zakaz pobytu w określonych miejscach czy w pobliżu określonych osób). Wkracza zatem szczególnie intensywnie w sferę wolności i praw jednostki.

1.4

Etapy realizacji prawa karnego

Przepisy prawa karnego *sensu largo* tworzą całość podporządkowaną ogólnym założeniom prawa karnego, stanowiąc narzędzie reakcji społeczeństwa za pośrednictwem państwa jako upodmiotowionego przedstawiciela zbiorowości na konieczność rozstrzygnięcia konfliktów wynikających z popełniania przestępstw. Zadanie to realizowane jest w czterech zasadniczych etapach:

- 1) określenie zachowania nakazanego czy zakazanego (**przestępstwo**);
- 2) określenie konsekwencji przekroczenia nakazu czy zakazu (**kara**);
- 3) określenie sposobu weryfikacji i rozstrzygnięcie co do przekroczenia zachowania zakazanego czy nakazanego oraz potrzeby i granic aktualizacji konsekwencji (**weryfikacja**);
- 4) wykonanie (**egzekucja**) rozstrzygnięcia oraz nadzór nad nim (ewentualnie modyfikacja potrzeby aktualizacji).

Tradycyjnie już dzielimy przepisy prawa karnego na **materialne, procesowe i wykonawcze**. Prawo karne materialne obejmuje swym zakresem pierwsze dwa etapy. Jest w istocie zbiorem norm określających zakazane zachowania, których naruszenie prowadzi do powstania konfliktu i rodzi konieczność jego rozstrzygnięcia poprzez naprawienie szkody i ukaranie sprawcy. Prawo karne procesowe zawiera normy tworzące drogę prawną służącą, po pierwsze, weryfikacji norm prawa materialnego i, po drugie, zapewnieniu uczestniczącym w niej podmiotom ochrony ich słusznym interesów. Prawo karne wykonawcze realizuje ostatni etap prawa karnego, zapewnia jego skuteczność poprzez wykonanie wydanego rozstrzygnięcia.

1.5

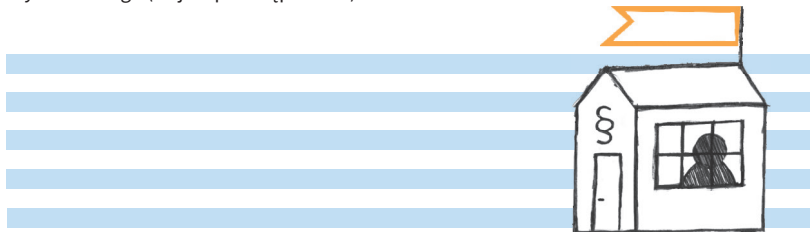
Postępowania pokrewne

Istnieje wiele dziedzin pokrewnych wobec prawa karnego, w tym prawo wykroczeń, prawo karne skarbowe, prawo dyscyplinarne. Każdemu z nich odpowiadają odrębnie określone tryby postępowania, wykazujące bliskie związki z postępowaniem karnym. Do najważniejszych zaliczamy postępowania: **w sprawach o wykroczenia, karne skarbowe** czy **dyscyplinarne**. Postępowanie w sprawach o wykroczenia określić można w pewnym uproszczeniu jako postępowanie zredukowane co do formalizmu, określające procesową drogę pociągnięcia do odpowiedzialności za popełnione wykroczenie. Reguluje je odrębna ustawa – Kodeks postępowania

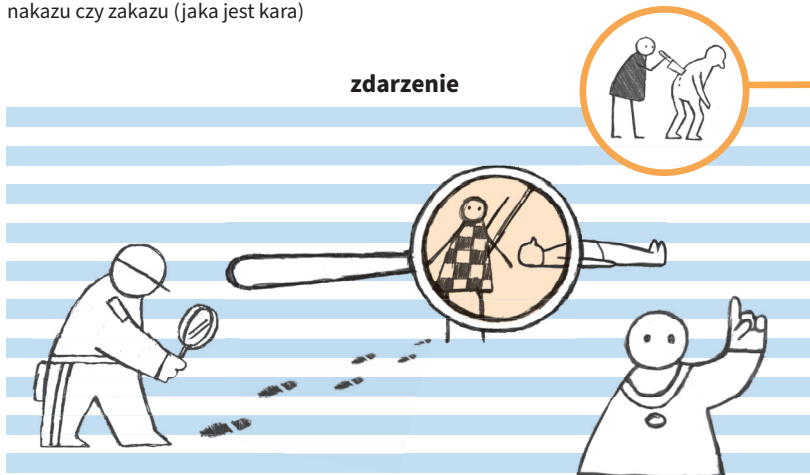
Etapy realizacji prawa karnego

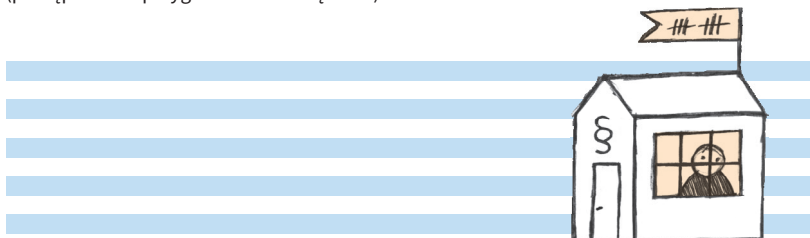
1. Określenie zachowania nakazanego czy zakazanego (co jest przestępstwem)

2. Określenie konsekwencji przekroczenia nakazu czy zakazu (jaka jest kara)

3. Weryfikacja przekroczenia nakazu lub zakazu i rozstrzygnięcie co do konsekwencji (postępowanie przygotowawcze i sądowe)

4. Wykonanie (egzekucja) rozstrzygnięcia oraz nadzór nad nim

Prawo karne
materiałne

procesowe

wykonawcze

w sprawach o wykroczenia. **Postępowanie karne skarbowe** to postępowanie szczególne ze względu na przedmiot, którym jest przestępstwo i wykroczenie karne skarbowe, wyodrębnione w postaci osobnej ustawy (Kodeks karny skarbowy). Stosuje się w nim odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego z uwzględnieniem reguł szczególnych tego postępowania, m.in. co do postępowania mandatowego, organów i stron procesowych (art. 113–177 k.k.s.). Także **postępowanie dyscyplinarne** wykazuje pewne podobieństwo do postępowania karnego, prowadzone jest jednak na podstawie odrębnie określanych reguł, zapewniających odwołanie od prawomocnego orzeczenia dyscyplinarnego do sądu.

1.6

Prawo represyjne i represja w prawie

Coraz powszechniej spotkać się można ze sformułowaniem „prawo represyjne”, na określenie prawa karnego, dziedzin pokrewnych oraz innych wybranych postępowań (np. lustracyjnego). Jest to pewne istotne nieporozumienie. **Represyjność prawa określała może być bowiem przede wszystkim jako zdolność czy dopuszczalność stosowania represji, stosowania siły, przymusu fizycznego.** W konsekwencji prawo represyjne to prawo, którego podstawowym celem, zadaniem czy główną cechą jest stosowanie represji. Tymczasem choć prawo jest instrumentem społecznym dla rozstrzygania konfliktów, to jednak dla swojej operatywności musi być także instrumentem skutecznym. Stąd też **cechą prawa jest zdolność do wymuszania posłuchu** i przestrzegania za pomocą różnych adekwatnych narzędzi: od metod perswazyjnych, opartych na instrumentach presji społecznej i siły oddziaływania kultury prawnej, przez obietnice udzielanych korzyści, po groźby użycia siły, a wreszcie przewidujące w ostateczności użycie siły. Dotyczy to wszystkich dziedzin prawa, nie tylko tych, które przewidują wprost możliwość stosowania przymusu bezpośredniego (a są to prawo karne, administracyjne czy cywilne). Poziom represyjności prawa, tj. zdolności i potrzeby sięgania do przymusu lub użycia siły, jest różny w poszczególnych jego gałęziach. Dopóki jednak represyjność jako korzystanie z przymusu jest tylko jedną z cech prawa, a sam przymus nie staje się cechą dominującą, lecz sposobem wymuszenia posłuchu wobec prawa, dopóty o prawie nie należy mówić, że jest to prawo represyjne. Z tego punktu widzenia nieporozumieniem jest dzielenie dziedzin prawa na prawo represyjne i w domniemaniu inne, tj. nierepresyjne (por. np. postępowanie wyłączeniowe czy upadłościowe).

Prawo może stać się jednak narzędziem represji. Może być wykorzystane jako instrument wywierania zemsty i odwetu ze strony organów i osób sprawujących władzę wobec innych osób, które nie chcą im się podporządkować. W takim przypadku prawo karne, ze względu na przedmiot regulacji (przestępstwo, oskarżony, kara) oraz szeroką dopuszczalność stosowania przymusu bezpośredniego (tymczasowe aresztowanie, zatrzymanie, zabezpieczenie majątkowe), w rzetelnie

prowadzonych postępowaniach, jest szczególnie atrakcyjnym instrumentem do wykorzystania jako narzędzie represji. Wykorzystać w tym celu można jednak niemal wszystkie gałęzie prawa, np. prawo cywilne w celu niesłusznego wyłączenia czy prawo administracyjne w celu nakładania obowiązków albo ograniczania swobody (np. przemieszczania się czy wykonywania działalności gospodarczej).

Represyjność prawa i prawo represyjne w pejoratywnym znaczeniu oznaczać mogą i powinny tylko taki system prawny (a nie gałąź prawa), w którym:

- 1) celem wprowadzanych regulacji nie jest rozstrzygnięcie konfliktu, lecz poddawanie stron konfliktu prześladowaniu, zemście, odwetowi, sile, czyli represjonowanie jednostek, albo
- 2) wprowadzone instrumenty stosowania przymusu i użycia siły są w sposób oczywisty nieproporcjonalne do celu, jakiemu mają służyć.

Znacznie lepszym rozwiązaniem jest więc zamiast pojęcia prawa represyjnego stosowanie pojęcia prawa penalnego, prawa o charakterze penalnym do tych gałęzi prawa, w których potrzeba rozbudowy gwarancji procesowych uzasadniona jest możliwością stosowania kar (*poena*). Racjonalność rozstrzygnięć w tym zakresie, np. w zakresie prawa lustracyjnego, choć dyskusyjna, powinna być przedmiotem zupełnie innej dyskusji.

1.7

Prawo karne międzynarodowe

Prawo karne międzynarodowe to w ujęciu szerokim system prawny obejmujący zagadnienia związane z internacjonalizacją prawa karnego, obejmujący szeroki katalog przestępstw, po pierwsze tych, które mają charakter transgraniczny (np. przemyt narkotyków, przestępstwa celne), po drugie tych, które stanowią przypadki najpoważniejszego naruszenia praw człowieka i fundamentalnych dla społeczności międzynarodowej wartości (np. ludobójstwo), a także normy prowadzenia postępowania w przedmiocie pociągnięcia do odpowiedzialności za te czyny. Są one przedmiotem regulacji w licznych aktach prawa międzynarodowego, przede wszystkim o randze traktatów i konwencji stanowionych przez organy międzynarodowe (m.in. ONZ, Radę Europy). Odróżnić od nich należy międzynarodowy system ochrony praw człowieka i międzynarodowe prawo humanitarne (prawo konfliktów zbrojnych).

W wąskim ujęciu prawo karne międzynarodowe to **zbiór norm prawnych regulujących odpowiedzialność karną za poważne naruszenia praw człowieka przed międzynarodowymi organami sądowymi**, w tym:

- a) **reguły o charakterze materialnym** – określające znamiona zbrodni międzynarodowych, strukturę przestępstwa i zasady odpowiedzialności karnej, cele i zasady wymiaru kary;
- b) **reguły o charakterze procesowym** – określające postępowanie przed międzynarodowymi trybunałami karnymi;

- c) **reguły ustrojowe** – określające system i sposób funkcjonowania organów powołanych do ścigania zbrodni międzynarodowych.

Do katalogu zbrodni międzynarodowych zaliczamy: zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, ludobójstwo, zbrodnię agresji. Przedmiotem dyskusji jest status czynów terrorystycznych i przestępstw przeciwko przyrodzie na masową skalę.

Do ścigania zbrodni międzynarodowych powołany został w 1998 r. **Międzynarodowy Trybunał Karny** z siedzibą w Hadze (International Criminal Court) – pierwszy w historii stały sąd karny międzynarodowy. Działa on na podstawie Statutu oraz Reguł Procesowych i Dowodowych. Wcześniej zaś funkcjonowały sądy powoływane *ad hoc*: **Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze** – 1945 (IMT), **w Tokio** – 1946, **Międzynarodowy Trybunał Karny ds. byłej Jugosławii** – 1993 (ICTY), **Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Rwandy** – 1994 (ICTR) lub sądy mieszane (np. Trybunał Specjalny dla Sierra Leone – 1996). Ich statuty zawierały zarówno definicje zbrodni międzynarodowych, jak i przepisy ustrojowe i procesowe, jednak brak było kompleksowego opracowania norm prawa karnego międzynarodowego.

Prawo karne międzynarodowe jest systemem w budowie. Obowiązujące akty prawne określają jedynie pewne podstawy, a dotychczasowe orzecznictwo jest jeszcze nazbyt nieliczne, by można było powiedzieć, że system ten został ostatecznie ukształtowany. Wpływ mają na niego także normy zwyczajowe i akty prawa międzynarodowego, dorobek orzecniczy sądów *ad hoc*. Zderzają się w nim poglądy prawne i instytucje właściwe dla państw kultury prawa *common law* i *civil law*. Intensywny rozwój działalności MTK pozwala wierzyć, że system ten podlegać będzie dalszemu rozwojowi.

1.8

Normy prawa karnego

Wskazany już czterem etapom realizacji prawa karnego (pkt 1.4) odpowiadają normy prawa karnego dekodowane z reguł postępowania zawartych w przepisach prawa materialnego, procesowego i wykonawczego. Są to:

- 1) **normy sankcjonowane – jako normy powinności** – nakazujące albo zakazujące określonego zachowania, najczęściej popełnienia określonego czynu;
- 2) **normy sankcjonujące – jako normy konsekwencji** – określające skutki naruszenia powinności w postaci obowiązku poniesienia określonej odpowiedzialności karnej;
- 3) **normy procesowe (sankcjonalne) – jako normy aktualizujące – normy prawne regulujące warunki, w jakich ma dojść do:**
 - **stwierdzenia wystąpienia zachowania** – czy rzeczywiście powstał stan konfliktu, tj. czy osoba dopuściła się zakazanego zachowania, naruszając świadomie reguły powinności,

- **realizacji przewidzianych konsekwencji**, tj. wymierzenia należnej kompensaty ofierze i kary sprawcy;
- 4) **normy egzekucyjne (sankcyjne) – jako normy wykonujące** – normy prawne regulujące sposób wykonania orzeczonych środków, tj. egzekucji kar, środków restytucyjnych i kompensacyjnych.

Wzajemne warunkowanie norm prawnych wszystkich czterech etapów realizacji pożądanych reguł postępowania jest ich naturalną cechą. Współzależność wszystkich norm prawa karnego – sankcjonowanej, sankcjonującej, procesowej (sankcjonalnej) i egzekucyjnej (sankcyjnej) – ma charakter sekwencyjny. Aktualizacja dyspozycji pierwszej z nich (sankcjonowanej) prowadzi do uruchomienia drugiej (sankcjonującej), a potrzeba ich realizacji wymusza włączenie trzeciej normy – procesowej (sankcjonalnej) oraz wymaga dla pełnej efektywności realizacji czwartej normy – egzekucyjnej (sankcyjnej). Relacje między nimi mają jednak zdecydowanie bardziej złożony charakter. Norma sankcjonowana warunkuje byt i uruchomienie wszystkich pozostałych. Norma sankcjonująca nadaje normie sankcjonowanej zdolność oddziaływania i charakter normy prawnej operatywnej – zabezpieczonej realną sankcją, a nie tylko sankcją rozsianą (jak np. naruszenie społecznego obowiązku zawiadomienia o cudzym przestępstwie). Norma sankcjonalna (procesowa) weryfikuje wystąpienie okoliczności aktualizujących normę sankcjonowaną i granice stosowania normy sankcjonującej. Norma sankcyjna (egzekucyjna) nadaje pozostałym normom znaczenie praktyczne, zapewnia w sposób ostateczny normie sankcjonującej wykonalność, przesądzając w sposób jednoznaczny o potrzebie posłuchu dla normy sankcjonowanej.

Odbiciem tych złożonych relacji jest trudność w redakcji przepisów prawnych wyrażających wszystkie wskazane normy w postaci formalnie wyodrębnionych zbiorów przepisów o statusie kodeksów. Wysiłki podejmowane w tym zakresie przez ustawodawcę odnoszą pewien ograniczony tylko sukces. W Kodeksie karnym zawarty jest w konsekwencji wiele reguł postępowania w postaci norm procesowych, zaś w Kodeksie postępowania karnego – reguł postępowania w postaci norm materialnych. Ponadto w Kodeksie karnym wykonawczym znajdują się reguły postępowania w postaci norm sankcjonujących i procesowych. Takie same zresztą relacje przepisów wyrażających normy prawne różnego typu stwierdzić można w Kodeksie wykroczeń i Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia, nie wspominając o Kodeksie karnym skarbowym. Poza kodeksami karnymi niekonsekwencja jest jeszcze większa, można bowiem znaleźć reguły postępowania pomieszczone w ustawach i rozporządzeniach w sposób trudny do logicznego uporządkowania i w różnym zakresie przemieszane.

Dla zrozumienia istoty prawa karnego istotne są relacje między sprawiedliwością rozstrzygnięcia a rzetelnością postępowania. Sprawiedliwość jako kategoria ontologiczna jest przedmiotem fascynacji człowieka i prób zdefiniowania od wieków. Intuicyjne przekonanie o pojmowaniu istoty sprawiedliwości nie przekłada się na zdolność do jej zdefiniowania. Przyjmujemy, że **sprawiedliwe jest każdemu oddać, co mu się słusznie należy**. Każdy jednak może inaczej oceniać, kiedy owa słuszność zachodzi i dla kogo. Jest tak też, gdy sprawiedliwość odnosimy do prawa i czynimy ją jego celem. Wówczas posługujemy się pojęciem **wymiaru sprawiedliwości** lub też stwierdzamy, że kara zmierza do odpłaty i wymierzenia sprawiedliwości sprawcy za popełnione przestępstwo. Podobnie jest z rzetelnością jako cechą prawa, a zwłaszcza postępowania karnego. Nie budzi wątpliwości, że **postępowanie karne powinno być rzetelne, inaczej nie doprowadzi nas do sprawiedliwego wyroku**. Zatem prawidłowe jest przyjęcie, że sama **sprawiedliwość to cecha rozstrzygnięcia**. Ujmowana musi być przede wszystkim w relacji do zapadającego w procesie karnym werdyktu. Sprawiedliwy jest jednak nie wyrok, a zawarte w nim rozstrzygnięcie jako rozliczenie konfliktu wywołanego przestępstwem.

Rzetelność tymczasem odnoszona być może adekwatnie jedynie do przebiegu postępowania prowadzącego do rozstrzygnięcia, a więc do drogi procesowej. **Postępowanie karne powinno być tak ukształtowane w przepisach Kodeksu postępowania karnego i tak prowadzone w praktyce przez organy procesowe, aby zapewniona została możliwość ochrony słusznych interesów procesowych**, możliwość realizacji przysługujących uprawnień procesowych (zakres ten ujęty został niedostatecznie szeroko od strony podmiotowej w przepisach art. 2 § 1 k.p.k.). Przyjmuje się, że postępowanie rzetelne to postępowanie, które realizuje większość szczegółowych gwarancji procesowych, w tym: dostęp do sądu, prawo do obrony, dwuinstancyjność postępowania sądowego, jawność rozprawy, dostęp do akt sprawy. Dlatego mówi się o **standardzie rzetelnego procesu**. Rzetelność procesowa określana bywa także mianem sprawiedliwości proceduralnej. **Podsumowując, powiemy zatem, że sprawiedliwe ma być rozstrzygnięcie zawarte w wyroku i sprawiedliwa ma być wymierzona kara. Prowadzące do niego postępowanie powinno być zaś rzetelne.**

W kontekście rozważań o sprawiedliwości i rzetelności prawa karnego należy jednak dostrzec także zagrożenia. **Dwie rzeczy zasługują na największe potępienie w prawie karnym. Pierwsza to niesprawiedliwa kara. Druga to nierzetelnie prowadzone postępowanie.** To one pociągają za sobą największe koszty społeczne i ludzką krzywdę. Dążenie do wymierzenia sprawiedliwości w sposób, który przeczy uczciwości, który odbiera poczucie podmiotowości i równości, jest zaprzeczeniem tej sprawiedliwości. W tym sensie procesowa rzetelność postępowania łączy się

nirozzerwalnie ze sprawiedliwością. Dlatego w istocie prawo karne zawiera trzy podstawowe nakazy skierowane do organów procesowych:

- a) **nakaz wydania sprawiedliwego rozstrzygnięcia** – gdzie sprawiedliwość rozstrzygnięcia konfliktu wywołanego przestępstwem, a zawarta w wyroku występuje jako cel wynikający z norm prawa materialnego;
- b) **nakaz prowadzenia rzetelnego postępowania** – gdzie rzetelne postępowanie występuje jako sposób przeprowadzenia postępowania z udziałem stron konfliktu wywołanego przestępstwem i powołanych do tego celu organów procesowych;
- c) **nakaz rozstrzygnięcia konfliktu** – gdzie rozstrzygnięcie konfliktu występuje jako wynik właściwej realizacji dwóch pierwszych nakazów i odnosi się zarówno do konfliktu pierwotnego (wynikłego z przestępstwa), jak i konfliktu procesowego (wynikającego z walki procesowej i zaangażowanych sprzecznych interesów procesowych).

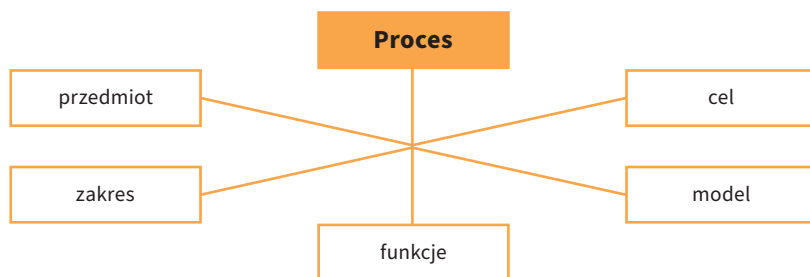
2

Pojęcie procesu karnego

Normy prawa karnego materialnego, choć niezwykle doniosłe, określające bowiem zachowania zakazane i nakazane oraz podstawy odpowiedzialności karnej, są jedynie elementem systemu. Same w sobie zatem pozbawione są podstawowej cechy niezbędnej dla funkcjonowania prawa – sposobu ich weryfikacji i egzekucji. Tymczasem wykonalność tych reguł, a więc zdolność do ustalenia, czy doszło do rzeczywistego konfliktu (naruszenia normy sankcjonowanej i konieczności uruchomienia normy sankcjonującej) i w jakich okolicznościach, oraz jego rozstrzygnięcia, wymaga wprowadzenia reguł procesowych. **Reguły te określać muszą drogę, jaką podążać będą uczestnicy konfliktu, od chwili podejrzenia jego wystąpienia do chwili ostatecznego rozstrzygnięcia.** To intuicyjne i zapewne nieco lapidarne ujęcie procesu karnego nie jest wystarczające.

Przyznać trzeba, że już samo pojęcie procesu jest **wieloznaczne**. Możemy nim określać bowiem pewne powiązane ze sobą działania, jakiś ciąg zdarzeń posiadający własny cel, zakres i przedmiot, jak też kolejne etapy określonego działania.

Dla określenia, czym jest proces karny, należy się odwołać do bogatego dorobku doktryny prawa procesowego. W jego historycznym rozwoju pojęcie to rozumiane było rozmaicie. Ujmowano proces karny jako **stosunek procesowy** – opis praw i obowiązków obciążających strony w stosunku do siebie; proces jako zjawisko dynamiczne. Ujęcie to przyjęte zostało zwłaszcza w prawie cywilnym. Uznawano, że stosunek procesowy jest stosunkiem walki, w tym zwłaszcza walki między państwem a stronami. Proces ujmowano także jako **sytuację prawną** (oczekiwanie na wyrok), w której prawa stron są jedynie ekspektatywami, nadziejami procesowych korzyści (zwłaszcza pomyślny wyrok).

Źródło: opracowanie własne

W nauce polskiej zwyciężyło ujęcie dynamiczne i funkcjonalne, odnoszące się do dwóch kluczowych elementów: czynności i stosunków między uczestnikami postępowania. Zdaniem M. Cieślaka proces karny to **ogół czynności (zespół działań) dokonywanych przez uczestników** procesu dla osiągnięcia określonego celu. W. Daszkiewicz, oceniając proces karny z punktu widzenia stosunków prawnych, uznaje, że jest on „ogółem takich stosunków między organami i osobami występującymi w działalności określonej przez prawo karne procesowe”. S. Waltoś określa go jako „**zespół prawnie uregulowanych czynności**”, definiując – podobnie jak M. Cieślak – przez cel, któremu służy. K. Marszał podkreśla, że proces stanowi określone, bo przewidziane prawem, zachowanie uczestników zmierzających do określonego celu. T. Grzegorzczak i J. Tylman przyjęli, że proces to **prawnie uregulowana działalność** zmierzająca do realizacji prawa karnego materialnego. Takie ujęcie przyjmowane jest przez autorów najnowszych podręczników do nauki procedury karnej, m.in. J. Skorupkę czy K. Dudkę i H. Paluszkiwic. J. Skorupka wskazuje jednak na różnice między **klasycznymi koncepcjami procesu**, ograniczającymi go do realizacji norm materialnoprawnych, a **koncepcjami postklasycznymi**, nakazującymi uzupełnić dążenie do realizacji normy prawa karnego materialnego także samoistnymi celami w postaci rzetelnego postępowania, tj. takiej jego organizacji, by zapewnić przeprowadzenie postępowania w sposób uznany przez strony za *fair*.

Należy przyjąć, że proces karny jest ze swej istoty ogółem prawnie relewantnych zdarzeń, w tym zachowań uczestników procesu w granicach wyznaczonych przez obowiązujące przepisy. Ma on jednak swój cel, przedmiot i formę. Zatem w istocie proces karny jest ogółem czynności uczestników procesu jako formą rozstrzygnięcia konfliktu, a więc konsekwencją powstania konfliktu wywołanego przestępstwem albo podejrzeniem jego wystąpienia.

- **Prawo karne procesowe** zaś to w konsekwencji **ogół norm prawnych regulujących postępowanie karne**.
- **Postępowanie karne** rozumiemy zaś jako **zespół przepisów zawartych w ustawie procesowej albo przedmiot wykładu akademickiego o prawie karnym procesowym i przebiegu procesu karnego**.

Pojęć tych, aby nie mnożyć nadmiernie bytów, będziemy jednak używać dalej zamiennie.

Przyjęte powyżej pojęcie procesu karnego to ujęcie funkcjonalne – wskazujące na dynamiczny charakter zjawisk zachodzących w toku procesu. By jednak zrozumieć w pełni istotę procesu, niezbędne jest odniesienie się do kilku podstawowych pojęć, takich jak: istota procesu karnego, przedmiot procesu karnego, cel procesu, jego podstawa faktyczna i prawna, na gruncie których określać będziemy te wartości. Ich połączenie pozwala nam dostrzec, czym jest proces karny.

3

Przedmiot procesu karnego

3.1

Pojęcie

Różne są w nauce procesu karnego koncepcje i sposoby przedstawiania przedmiotu procesu karnego. Wszystkie te próby nadania adekwatnej nazwy temu, co **intuicyjnie jest łatwo pojmowane, a trudne do jednoznacznego zdefiniowania**, podkreślają nie tylko społeczny charakter prawa jako narzędzia porządkującego relacje społeczne. Ukazują konsekwencje wynikające z braku jednoznacznego określenia charakteru i struktury norm procesowych, ich relacji do norm materialnych oraz prowadzenia rozważań na poziomie przepisów i norm równocześnie.

To rozbieżności koncepcji przedmiotu procesu jest więc tak oczywiste, jak odmienne są spojrzenia na to, czym jest proces karny i jak w istocie trudne do uchwycenia są jego najbardziej identyfikujące cechy. Niekiedy zresztą **wybór cech relewantnych dla procesu karnego** dokonywany jest po określeniu przedmiotu procesu, a nie przed nim. Analizując w tym zakresie dorobek nauki, można zauważyć, że w jego historycznym rozwoju wskazywano albo wskazuje się na przedmiot procesu jako:

- 1) **czyn popełniony, wydarzenie historyczne i jego ocenę, sprawę prawną w toku procesu** (nauka niemiecka);
- 2) **roszczenie karne (karnoprocessowe)** przysługujące państwu w stosunku do sprawcy przestępstwa (koncepcja prezentowana w nauce polskiej przez S. Śliwińskiego); jest to więc roszczenie państwa jako podmiotu publiczno-prawnego, wyjątkowo prywatnoprawnego, łączące się z *ius puniendi* jako prawem karania, odrzucane zwłaszcza przez W. Daszkiewicza za postępowanie się konstrukcją roszczenia procesowego, jakiegoś prawa żądania przez

państwo poddania się przez jednostkę karze, oraz współczesnych celów kary¹; trzeba jednak podkreślić istotne założenie koncepcji S. Śliwińskiego, że przedmiot procesu związany jest z określonym oczekiwaniem państwa (ewentualnie jednostki – przy roszczeniach oskarżyciela prywatnego czy dawniej też powoda cywilnego), w dodatku oczekiwaniem usprawiedliwionym, na rozwiązanie konfliktu (sprowadzone w tej koncepcji jeszcze wyłącznie do ukarania sprawcy);

- 3) **roszczenie procesowe** – żądanie, by sąd urzeczywistnił obowiązującą normę prawną przez wydanie orzeczenia o określonej treści (koncepcja cywilistyczna W. Siedleckiego, odrzucana w procesie karnym, m.in. ze względu na nieadekwatną konstrukcję procesu z rozbudowanym postępowaniem przed sądowym czy zakres związania sądu samą skargą); ujęcie to wskazuje jednak, że konieczne jest istnienie organu, do którego zwrócić się mogą uczestnicy postępowania i który ma za zadanie rozstrzygnięcie konfliktu na podstawie ustalonych, znanych, obowiązujących norm prawnych;
- 4) **temat ustaleń sądu** – to, co ma być ustalone, hipotetyczny czyn przestępny, sprawa karna, która ma być przedmiotem merytorycznego rozstrzygnięcia sądu, czyn objęty aktem oskarżenia (L. Schaff);
- 5) **określoną kwestię prawną – problem odpowiedzialności oskarżonego** – w postępowaniu karnym bada się, czy popełniono przestępstwo, i rozstrzyga o karnoprosesowych konsekwencjach; przede wszystkim kwestia odpowiedzialności karnej związanej z zarzuconym przestępstwem (M. Cieślak, **teoria odpowiedzialności**), przyjęta następnie powszechnie, m.in. przez W. Daszkiewicza i S. Waltosia (problem odpowiedzialności karnej, a czasem i cywilnej oskarżonego za zarzucone mu przestępstwo), K. Marszała (kwestia odpowiedzialności określonej osoby ściganej za zarzucone jej przestępstwo) czy J. Skorupkę;
- 6) **to, co trzeba ustalić** – czy popełniono czyn, jaki i kto go popełnił – i **to, o jakich skutkach popełnienia czynu należy orzec** (B. Bienkowska).

Tak ujmowane koncepcje przedmiotu procesu, w tym również dominująca teoria odpowiedzialności, nie odpowiadają jednak naszym założeniom co do tego, czym jest proces karny. Nie ukazują zasadniczego założenia, że **prawo karne nie wyczerpuje się w karaniu sprawcy, ale służy celom szerszym, zmierzając do rozstrzygnięcia konfliktu wywołanego przestępstwem**. Tym samym konieczne okazuje się poszukiwanie odmiennego, adekwatnego określenia tego przedmiotu. Wymaga to uzyskania odpowiedzi na dwa przedstawione już dawno pytania: z powodu czego proces się toczy? do czego proces dąży? Powiemy więc, że proces toczy się z powodu konfliktu, do którego doprowadziło naruszenie norm prawa karnego materialnego

1. W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996, s. 33.

(podejrzanie powstania konfliktu), i konieczności weryfikacji hipotezy o możliwości popełnienia przestępstwa. Uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa jest jednak powodem, a nie przedmiotem procesu. Samo zaś przestępstwo nie jest jeszcze faktem procesowym. Tym samym organy wszczynające i prowadzące postępowanie nie posiadają pełnej wiedzy co do wystąpienia konfliktu. Jest to jednak sytuacja, w której prawdopodobieństwo jego wystąpienia jest na tyle duże, że nie tyle usprawiedliwia, co wręcz nakazuje weryfikację hipotezy. Pociągnięcie do odpowiedzialności sprawcy jest jednak tylko częścią głównego nurtu procesu. **Rozwiązanie konfliktu musi bowiem oznaczać rozliczenie interesów wszystkich jego uczestników.** W tym sensie pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawcy jest daleko niewystarczające, jako że oznacza rozliczenie wobec jednego tylko uczestnika konfliktu – oskarżonego. Pozostają wszakże pozostali aktorzy, o których – wskazując przedmiot procesu – zapomnieć nie możemy. Cały przebieg procesu nie może być zatem, jak chce teoria odpowiedzialności, podporządkowany jedynie badaniu odpowiedzialności oskarżonego. Ma ona charakter centralny w tym sensie, że bez podstaw do jej bytu nie ma mowy o korzystaniu z prawa karnego jako formy rozstrzygnięcia konfliktu. Przedmiot procesu musi więc obejmować zarówno ten aspekt, jak i weryfikację ram przestępstwa z punktu widzenia pozostałych uczestników konfliktu, zwłaszcza podmiotów pokrzywdzonych przestępstwem (ofiar), oraz konkretyzacji granic praw, wolności i uprawnień innych uczestników postępowania karnego.

Przedmiotem procesu karnego jest więc konflikt, do którego doszło w wyniku popełnienia przestępstwa, oraz kwestia rozstrzygnięcia tego konfliktu z zachowaniem (zapewnieniem) słusznych interesów wszystkich jego uczestników.

Z koncepcją ujmowania przedmiotu procesu jako kwestii odpowiedzialności łączy się pojęcie **odpowiedzialności karnej, rozumianej jako powinność poniesienia przez konkretną osobę konsekwencji określonych w prawie karnym lub cywilnym za konkretne przestępstwo** (S. Waltoś), albo zasada ponoszenia ujemnych konsekwencji przewidzianych w ustawie karnej za czyny, które są zabronione przez tę ustawę: odpowiedzialność sprawcza, odpowiedzialność jako sankcja grożąca i jako odpowiedzialność ukształtowana (W. Daszkiewicz). Oznacza rozliczenie oskarżonego jako sprawcy konfliktu. Nie wyczerpuje ona jednak z pewnością przedmiotu procesu.

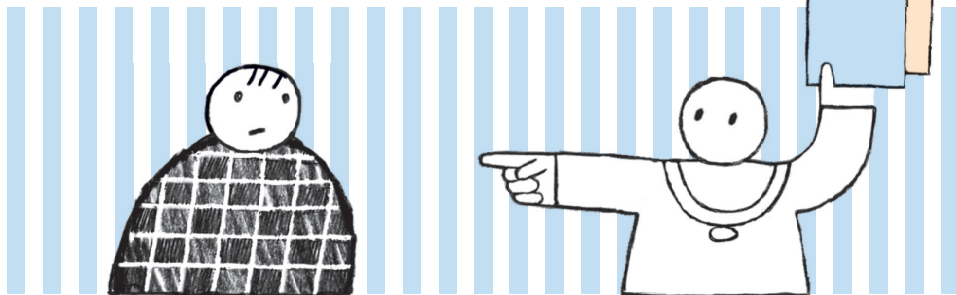
Czyn przestępny stanowi jedynie podstawę odpowiedzialności prawnej, nie zaś przedmiot procesu we właściwym znaczeniu. Przedmiot ten, jako problem prawny czy kwestia prawna do rozstrzygnięcia, istnieje nawet wtedy, gdy występuje

tylko uprawdopodobnienie popełnienia przestępstwa, a ponadto nie znika, jeśli następczo okaże się, że przestępstwo nie było popełnione (J. Tylman). Utożsamianie przedmiotu procesu jedynie z odpowiedzialnością karną należy odrzucić nie tylko dlatego, że w ten sposób pomija się innych uczestników konfliktu (sporu) i postępowania karnego jako formy rozstrzygnięcia konfliktu. Odrzucamy je także dlatego, że to nie sama w sobie odpłata pojmowana jako zemsta, lecz rozliczenie interesów i przywrócenie równowagi mają znaczenie podstawowe. Niespójne z tym pojęciem odpowiedzialności karnej jest jednak przyjęcie, że sama w sobie **kwestia świadczeń wynikających z przestępstwa dla jego ofiary jest kwestią odpowiedzialności cywilnej**. Tymczasem nauka procesu karnego zdaje się przyjmować, że skoro kwestie te regulują przepisy cywilne, to i sama podstawa, czyli odpowiedzialność, ma charakter cywilny. Dzieli się więc przedmiot procesu na dwie części: zasadniczą (odpowiedzialność karna) i resztę, tzw. akcję cywilną (kwestia odpowiedzialności cywilnej). Tak rozumiany podział na główny i uboczny przedmiot procesu traci jednak na znaczeniu, jeśli dostrzeżemy, że przedmiot procesu obejmuje kwestię rozstrzygnięcia konfliktu pomiędzy wszystkimi jego uczestnikami, a mieści się w nim zarówno odpowiedzialność oskarżonego, jak i rozstrzygnięcie roszczeń materialnych pokrzywdzonego (dawniej także powoda cywilnego).

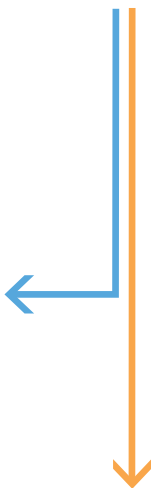
Przyjąć trzeba, że **z konfliktu rozstrzyganego na gruncie prawa karnego mogą wynikać konsekwencje określone także poza nim**, choćby właśnie w prawie cywilnym (np. co do wysokości, rodzaju i sposobu świadczenia). Z tego powodu nie stają się one jednak częścią odpowiedzialności cywilnej, a więc częścią przedmiotu sprawy cywilnej, nie ma tu bowiem cech sprawy cywilnej i równorzędności podmiotów ani przedmiotu cywilnego sporu, tylko nadal pozostają sprawą karną. To w istocie jedynie skutek racjonalnej decyzji ustawodawcy, spójności systemu, w którym kwestie raz określone (np. sposób miarkowania wysokości odszkodowania, zadośćuczynienia) nie powinny być dublowane w innych aktach prawnych, o ile nie jest to niezbędne, a treść tych przepisów nie nabiera w istocie odmiennego znaczenia.

Z faktu, że **podstawą określenia wysokości świadczenia wynikłego z przestępstwa są przepisy prawa cywilnego**, np. w zakresie wysokości odszkodowania, zadośćuczynienia, wysokości renty, świadczenia pielęgnacyjnego, innego obowiązku, **nie wynika, że sprawa karna w części staje się cywilna**. W prawie polskim co prawda ustawodawca zdecydował się na zabieg umożliwiający dochodzenie w postępowaniu cywilnym roszczeń wynikających z przestępstwa i pozostawił pewne możliwości pełnego rozliczenia konfliktu w toku procesu karnego (np. odszkodowanie, zadośćuczynienie, grzywna, nawiązka, obowiązek naprawienia szkody), przesunął je jednak na margines rozstrzygnięć sądu karnego zamiast się na nich w szerszym zakresie koncentrować. Pokrzywdzonym (ofiaram) pozostawił możliwość dochodzenia wynikających ze sprawy karnej roszczeń na drodze cywilnej.

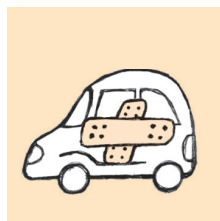
Zakres odpowiedzialności

odpowiedzialność karna nurt zasadniczy

odpowiedzialność cywilna roszczenia cywilne w procesie karnym

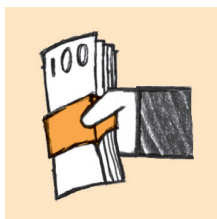
obowiązek
naprawienia szkody

zwrot korzyści
majątkowej

odszkodowanie z urzędu

świadczenia pieniężne

nawiązka

Powody tego zabiegu są jednak złożone, najczęściej o charakterze funkcjonalnym, pragmatycznym, związanym z wiedzą karnistów o regułach rozliczania takich kwestii wyrażonych nie w okresach pozbawienia wolności, lecz wysokości świadczeń rekompensacyjnych. Prawdziwe jest za to twierdzenie, że akcją cywilną w procesie karnym prowadzi się „dla szybszego załatwienia konfliktu” i że jest ona dogodna dla oskarżonego (S. Waltoś). Z tym zastrzeżeniem, że nie jest to akcja cywilna jako emanacja innego niż proces karny postępowania oraz że mieści się w przedmiocie procesu karnego. Czym innym są bowiem przepisy określające wysokość świadczenia i sposób jego ustalenia (cywilne), a czym innym przedmiot procesu, czyli kwestia konsekwencji wynikających z popełnienia przez oskarżonego przestępstwa, zmierzających do kompleksowego rozstrzygnięcia konfliktu. Jest to także kwestia odpowiedzialności karnej oskarżonego, bo to jednak w przepisach karnych mieści się decyzja o ich stosowaniu (i rodzaju).

3.2

Niezmienność i niepodzielność przedmiotu procesu, tożsamość czynu

Sposób określenia przedmiotu procesu karnego wpływa na rozstrzygnięcie w toku procesu takich kwestii jak: podział na zasadniczy (w odniesieniu do odpowiedzialności oskarżonego) i uboczny nurt procesu (postępowania incydentalne i uboczne, np. ułaskawienie, tymczasowe aresztowanie), zawisłość sprawy czy ustalenie stanu rzeczy osądzonej, a także na zmienność i niepodzielność tego przedmiotu.

Niezmienność przedmiotu procesu to zakaz zmiany, wyznaczonych przez postawione oskarżenie, granic badania przez sąd odpowiedzialności karnej przypisywanej oskarżonemu. Oskarżony może ponieść odpowiedzialność tylko za to, co zostało mu przedstawione w formie oskarżenia przed sądem (w akcie oskarżenia). Modyfikacja zarzutów możliwa jest więc na etapie śledztwa czy dochodzenia, ale nie po wniesieniu aktu oskarżenia. Od tego momentu zadaniem sądu jest rozstrzygnięcie o odpowiedzialności w granicach przedstawionych w oskarżeniu. Kwestia ta ma istotne znaczenie praktyczne, ponieważ proces karny oparty jest na rekonstrukcji zdarzeń, a zmiany ustaleń faktycznych są w procesie powszechnie. Hipotezy co do ich przebiegu są weryfikowane w toku postępowania, okoliczności mogą okazać się odmienne od wcześniej przyjmowanych. Niedopuszczalne jest jednak dokonanie zmiany przedmiotu postępowania, a zatem skazanie oskarżonego za inny czyn, niż został mu zarzucony w oskarżeniu przedstawionym sądowi. Tytułem przykładu, chodzi o odpowiedź na pytanie, czy jeśli zarzucono oskarżonemu włamanie i kradzież biżuterii, a ustalone zostanie, że włamania dokonał ze współnikiem, a ukradł oprócz biżuterii także sprzęt elektroniczny, to czy oskarżenie dotyczy nadal tego samego czynu, czy już innego, czy przedmiot procesu i przedmiot oskarżenia nie uległy zmianie. Pomocna w tej ocenie jest konstrukcja **tzw. tożsamości czynu**, tj. badanie,

czy zmiany ustaleń co do przebiegu zdarzenia powodują, że mówimy nadal o tym samym czy innym czynie jako prawnie relewantnym zachowaniu człowieka. Problem tożsamości czynu wzbudza wiele dyskusji w nauce prawa karnego. Przyjąć trzeba jednak w tym zakresie test negatywny, tj. uznać, że przedmiot procesu ulega zmianie, gdy dochodzi do zmiany: a) osoby lub b) naruszonego dobra, lub c) pokrzywdzonego, lub d) łącznie elementów opisu czasu, miejsca, sposobu i przedmiotu czynu.

FILARY ORZECZNICTWA

Postanowienie SN z 29.04.2010 r., III KK 368/09, LEX nr 584761

O tym, czy sąd „utrzymał się” w wyroku skazującym w granicach skargi, decyduje ostatecznie tożsamość zdarzenia historycznego objętego czynem przypisanym ze zdarzeniem historycznym zarzuconym przez oskarżyciela w akcie oskarżenia.

Jeżeli sędzia nie wykracza poza to samo zdarzenie faktyczne, w którego przebiegu oskarżyciel dopatruje się popełnienia przestępstwa przez danego oskarżonego, zasada tożsamości czynu przypisanego i czynu zarzuconego nie jest naruszona, chociaż stosownie do wyników przewodu sądowego sędziów ów czyn ustala inaczej pod względem faktycznym w porównaniu z twierdzeniami oskarżyciela, w szczególności zawartymi w akcie oskarżenia i pomimo że sędzia temu czynowi nadaje inną, łagodniejszą lub surowszą kwalifikację prawną, na podstawie ustalonego przez się stanu faktycznego, zgodnego lub niezgodnego z twierdzeniem oskarżyciela.

Identyczność czynu jest wyłączona, jeśli w porównywanych jego określeniach zachodzą tak istotne różnice, że według rozsądnej życiowej oceny nie można ich uznać za określenia tego samego zdarzenia faktycznego.

Zmiany przedmiotu procesu nie stanowi zmiana kwalifikacji prawnej czynu.

Kwalifikacja prawna czynu jest jedynie sposobem wyrażenia stawianych zarzutów w postaci wskazanych przepisów Kodeksu karnego i ma charakter wtórny wobec opisu stawianych zarzutów. Zawsze powinna mu jednak odpowiadać (por. art. 413 § 1 k.p.k.). Po raz pierwszy wyrażana jest przy przedstawianiu podejrzanemu zarzutów (art. 313 k.p.k.). Zmiana dokonywana może być dość swobodnie w postępowaniu przygotowawczym i niekiedy nie wymaga nawet wydania postanowienia (gdy jest to zmiana kwalifikacji na korzyść). W toku rozprawy dokonana może być przez sąd, jeśli dojdzie do przekonania, że nie wychodzą poza granice oskarżenia, można czyn zakwalifikować według innego przepisu prawnego (art. 399 k.p.k.). Poprawić błędną kwalifikację może także sąd odwoławczy (art. 455 k.p.k.).

Niepodzielność przedmiotu procesu to postulat rozstrzygnięcia sprawy wobec wszystkich oskarżonych i wszystkich zarzuconych im czynów w jednym

postępowaniu. Ma on zastosowanie w procesach złożonych podmiotowo i przedmiotowo. Pomimo wielości oskarżonych lub stawianych im zarzutów racjonalne i efektywne jest rozstrzygnięcie całej sprawy w jednym procesie. Sprzyja to koncentracji sił i środków, wyjaśnieniu sprawy, jednolitości rozstrzygania i rozstrzygnięcia. Niekiedy jednak konieczne okazuje się dokonanie podziału postępowania na dwa lub więcej postępowań odrębnych. Wynikać może to z ekonomiki procesowej, układu faktycznego, przeszkód w rozpoznaniu niektórych zarzutów lub wobec niektórych oskarżonych (np. wobec ukrywania się). W takim wypadku w zakresie każdej wyodrębnionej podmiotowo czy przedmiotowo części pierwotnego przedmiotu procesu prowadzone jest odrębne postępowanie karne.

4

Cel procesu

Sposobom określenia procesu karnego i pojęcia przedmiotu procesu odpowiadać musi cel procesu karnego. Identyfikacja procesu karnego jako zespołu czynności o określonym charakterze i znaczeniu oraz jego przedmiotu jako tego, czym się zajmujemy w postępowaniu karnym, kieruje nas więc do wskazania rezultatu, do jakiego zmierza. Mówimy o celu procesu karnego. Pojęcie to występować może w różnych znaczeniach: jako cel ogólny, cel konkretny postępowania, wreszcie jako cel poszczególnych etapów postępowania.

4.1

Cel ogólny

Ujmując najbardziej ogólnie, **zadaniem, tj. celem, postępowania karnego jest rozstrzygnięcie w przedmiocie procesu karnego.** To związek funkcjonalny i logiczny pomiędzy tym, o czym rozstrzygamy, i tym, jak sobie wyobrażamy rezultat podejmowanych czynności, to, do czego zmierzamy. W rzeczywistości możemy mieć jednak na myśli dwa zasadnicze zbiory desygnatów nazwy zbiorczej „cele procesu”. Jeden obejmować będzie formalne cechy postępowania, takie jak: szybkość, sprawność, efektywność, funkcjonalność, a więc wszystko to, co przyczynia się do skuteczności prawa. Drugi zaś sprowadza się do wskazania systemu wartości, jaki podlega ochronie i którego zapewnieniu podporządkowane powinno być postępowanie karne. To jasne, że przepisy prawa obowiązującego osiągnąć mogą skuteczność, jeżeli – po pierwsze – będą stosowane, a po drugie – jeżeli będą społecznie akceptowane. W przeciwnym wypadku staną się jedynie narzędziem dominacji i wymuszenia posłuchu. Przepisy zawierać więc muszą wskazanie, co poprzez ich stosowanie ma zostać osiągnięte w płaszczyźnie, którą możemy nazwać **formalną, w której znaczenie ma funkcjonalność i efektywność**, a także w **płaszczyźnie dynamicznej, związanej z ochroną pewnego systemu wartości.**

Cel procesu karnego w jego płaszczyźnie formalnej pozostaje często ujęty pośrednio w całości przyjętych rozwiązań, w ich modelu. Cel w drugim ze znaczeń powinien być proklamowany bezpośrednio i wprost w przepisach. Płaszczyzna formalna powinna w istocie pozostawać niezmienna – skuteczność postępowania zawsze powinna być wartością chronioną. Płaszczyzna dynamiczna, odwołująca się do systemu wartości, może podlegać zmianom, będąc odbiciem społeczeństwa, w którym istnieje, i przyjmowanego w nim systemu uniwersalnych wartości. O obu tych płaszczyznach, choć w różnym zakresie, jest w istocie mowa w przepisach art. 2 § 1 k.p.k.

FILARY ORZECZNICTWA

Postanowienie SN z 7.06.2000 r., II KO 105/00, LEX nr 43881

Dobro wymiaru sprawiedliwości jest realnie zagrożone wtedy, kiedy do rozstrzygnięcia sprawy nie dochodzi w rozsądnym terminie, i to w sytuacji, w której zatamowaniu ulega w ogóle bieg postępowania, mimo istniejącej – choć wymagającej odstąpienia od reguły określającej właściwość sądu – możliwości kontynuowania tego postępowania. Do podstawowych warunków optymalnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości należy – obok zapewnienia stanu obiektywnego i niezawistego orzekania – również realizowanie celów postępowania karnego, określonych w art. 2 § 1 k.p.k. Brak dążenia – przez niewykorzystanie dostępnych instytucji prawa procesowego – do realizacji tych celów podważa sens postępowania karnego, osłabia zaufanie do skuteczności prawa i obniża poczucie równości prawa, zagrażając w ten właśnie sposób podstawom funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Tak należy ocenić zaniechanie właściwego postępowania w jednostkowej sprawie, skoro bezczynność organu procesowego nie daje się usprawiedliwić stanem prawa, które reguluje przecież sposoby usuwania względnych przeszkód w kontynuowaniu postępowania.

Jeżeli, analizując cele postępowania karnego, przyjrzymy się wnikliwie treści i formie przepisów art. 2 k.p.k., dostrzeżemy bez większego trudu, że w rzeczywistości mowa jest w nim o dwóch różnych zadaniach:

- a) pierwsze to odpowiednie ukształtowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego (ustawy);
- b) drugie to realizacja w ten sposób zadań procesu karnego.

Należy oczywiście zadać pytanie, czy i co da nam odróżnienie celu, jaki stoi przed przepisami Kodeksu, od tego, jaki jest cel postępowania karnego jako pewnego przebiegu czy wprost procesu karnego. Otóż Kodeks postępowania karnego jako ustawa (więc zbiór przepisów) pełni rolę służebną w stosunku do procesu jako zespołu

zachowań i czynności. Stanowi narzędzie odpowiedniego kształtowania przebiegu procesu i źródło norm procesowych. Dlatego możemy również powiedzieć, że **cel, jakemu służy ustawa procesowa, podporządkowany być musi celowi procesu karnego jako takiemu. Celem przepisów Kodeksu jest możliwie najefektywniejsze uformowanie procedury, które ma umożliwić realizację podstawowych celów postępowania karnego.** Zależność tę obrazowo porównać można do zależności, jaka istnieje pomiędzy przepisem kucharskim a upieczonym sernikiem. Przecież opis składników, sposobu ich odmierzenia, potrzebnych sprzętów i naczyń, kolejności i sposobu użycia, czasu przygotowania i pieczenia nie jest jeszcze sernikiem. Ma jednak na celu takie opisanie procesu tworzenia, by prawidłowo przygotowany, rozumiejący znaczenie swoich działań i korzystający umiejętnie z przepisu kucharz mógł sernik taki przygotować. Sam sprawdzony przepis jest oczywiście warunkiem koniecznym przygotowania dobrego sernika, ale na pewno niewystarczającym. Podstawowym zadaniem przepisów ustawy procesowej jest więc nadanie odpowiedniego kształtu toczącemu się postępowaniu karnemu.

Między prawidłowo określonym przedmiotem a celem postępowania karnego zachodzi powinna relacja jak między kwestią, która jest rozstrzygana, a osiągnięciem tego rozstrzygnięcia. **Cele procesu karnego** należy więc zdefiniować w następujący sposób:

- 1) **rozstrzygnięcie konfliktu** – cel podstawowy – **zapewnienie sprawiedliwego wyroku**, rozumiane jako osiągnięcie stanu sprawiedliwości materialnej wobec wszystkich uczestników postępowania;
- 2) **zapewnienie realizacji (ochrony) słusznych interesów wszystkich uczestników konfliktu (i postępowania)**, ze szczególnym uwzględnieniem oskarżonego i pokrzywdzonego – **zapewnienie rzetelnego postępowania**;
- 3) **umocnienie poszanowania prawa i poszanowania dla porządku społecznego.**

4.2

Cel konkretny

Cele procesu karnego, jeśli odnosimy je do wartości, jakie mają być w tym postępowaniu realizowane, uwzględniać muszą prawdę, legalizm i sprawiedliwość w rozumieniu proceduralnym. Ponadto ich realizacja musi mieć charakter równorzędny i równoczesny. Formalna proklamacja tych warunków dokonana została przez ustawodawcę w przepisach Kodeksu postępowania karnego. Zgodnie z art. 2 § 1 k.p.k. przepisy Kodeksu postępowania karnego mają na celu takie ukształtowanie postępowania karnego, aby:

- 1) **wykryć i pociągnąć do odpowiedzialności sprawcę, zapewnić uniknięcie odpowiedzialności przez osobę niewinną** – za najtrafniejszy opis tej dyrektywy zawartej obecnie w art. 2 § 1 i 2 k.p.k. uznać trzeba tezę M. Cieślaka:

„Każdy ten i tylko ten, kto jest winien popełnienia przestępstwa, powinien za to ponieść odpowiedzialność taką i tylko taką, na jaką wedle prawa zasłużył”;

- 2) **zwalczać przestępstwa i im zapobiegać** – ustawowa regulacja przebiegu postępowania karnego sprzyjać powinna kształtowaniu skutecznego systemu zwalczania i zapobiegania przestępczości;
- 3) **uwzględnić prawnie chronione interesy pokrzywdzonego** – przy niewątpliwie niejasnym znaczeniu pojęcia uwzględniania interesów oraz wątpliwości co do zakresu ochrony, a także form, w jakich to może się odbywać (klasycznym przykładem są wątpliwości, czy w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP mieści się prawo pokrzywdzonego do sądu, a w każdym razie prawo do zainicjowania postępowania karnego²);
- 4) **rozstrzygnąć sprawę w rozsądnym terminie** – zapewniając efektywność instrumentów indywidualnej i społecznej polityki eliminowania konfliktów wynikających z popełniania przestępstw, przywracania stanu równowagi w układzie jednostkowym i ogólnym.

Oczywiste jest przy tym, że cele postępowania, o których mowa, a także wynikające z przepisów art. 2 § 1 k.p.k. normy procesowe celowościowe skierowane i adresowane są do organów procesowych, a nie stron postępowania. Wyjątkiem mogą być strony procesowe będące jednocześnie organami państwa, np. oskarżyciel publiczny.

4.3

Cele cząstkowe

Poza ogólnie ujętym celem postępowania oraz celem konkretnym wyrażonym w art. 2 § 1 k.p.k. spotkać się możemy także z **zadaniami wyznaczanymi dla poszczególnych etapów postępowania, tzw. celami cząstkowymi**. Cele takie wskazuje art. 297 k.p.k. w odniesieniu do postępowania przygotowawczego, wprost określając, co ma być na tym etapie postępowania dokonane i ustalone. W odniesieniu do innych etapów określenie celów cząstkowych jest możliwe pośrednio, np. cele postępowania przejściowego to kontrola formalna aktu oskarżenia, kontrola merytoryczna (z możliwością wydania rozstrzygnięcia) i przygotowanie do rozprawy, a cele rozprawy to weryfikacja oskarżenia i rozstrzygnięcie co do przedmiotu procesu, zaś cele postępowania apelacyjnego to kontrola prawidłowości postępowania w pierwszej instancji.

2. Por. wyroki TK: z 15.06.2004 r., SK 43/03, OTK-A 2004/6, poz. 58, czy z 18.05.2004 r., SK 38/03, OTK-A 2004/5, poz. 45.

Z celem procesu ściśle związane jest także zagadnienie **funkcji** postępowania karnego. Procesu karnego (w tym znaczeniu także prawa karnego procesowego) nie można odnosić jedynie do technicznego zespołu regulacji, wskazującego formalny porządek czynności: rozprawy, posiedzeń, przesłuchań, doręczeń, terminów. Forma procesowa jest o tyle istotna, że pozwala porządkować aktywność procesową, nadać jej pewien ogólny i efektywny kształt. Nie przesądza jednak o funkcjach procesu. To jak relacja między kształtem wazonu i jego wykorzystaniem. Kształt wazonu (przyjęta forma) uzależniony jest od gustu artysty i użytego materiału. Forma jednak nie stanowi o jego istocie ani tym bardziej o funkcji, którą dla wazonu jest przechowywanie kwiatów. Nie można powiedzieć, że istotę wazonu wyraża jego forma, lecz zasadnicza funkcja, jaką spełnia. Jeśli proces karny jest jednym z narzędzi porządkowania życia społecznego, to fakt ten musi mieć odzwierciedlenie także w określeniu funkcji, jakie spełnia, a nie w samym opisie sposobu, w jaki jest zorganizowany.

Funkcje procesowe określają w pewien sposób rację bytu prawnej reglamentacji procesu karnego i odpowiadają na pytanie, czy taka regulacja jest rzeczywiście niezbędna (M. Cieślak). **Funkcje te podporządkowane powinny być zatem celem procesu, wynikającym – co wcześniej wskazano – z właściwie określonego przedmiotu postępowania.** Wszystko zaś służyć ma spójności regulacji procesowych i efektywności norm procesowych, sprawniejszemu działaniu zmierzającemu do realizacji głównych założeń procesu karnego. Wyróżniamy następujące funkcje procesu karnego:

- 1) **funkcja rozwiązywania konfliktów** – proces karny służy rozstrzygnięciu konfliktu wywołanego popełnionym przestępstwem zarówno między sprawcą (oskarżonym) a ofiarą (pokrzywdzonym), a więc zarówno w układzie bilateralnym, jak i w układzie pokrzywdzony – sprawca – społeczeństwo (układ multilateralny); w procesie karnym z takim zaś konfliktem mamy do czynienia najczęściej; występuje on zasadniczo zawsze tam, gdzie przesłanką wszczęcia postępowania jest podejrzenie popełnienia przestępstwa ściganego z oskarżenia publicznego; funkcja ta pochłania zasadniczo takie funkcje jak funkcja wychowawcza czy funkcja budzenia zaufania; w tym więc sensie odnośnienie tej funkcji do spraw z oskarżenia prywatnego jest zdecydowanie zbyt wąskie (tak trafnie T. Grzegorzczak, J. Tylman);
- 2) **funkcja prakseologiczna (instrumentalna)** – prawo karne procesowe tak kształtuje postępowanie karne, by mogło w sposób właściwy i najbardziej efektywny osiągać wyznaczone cele;
- 3) **funkcja gwarancyjna** – normy procesowe mają na celu ochronę wartości nadrzędnych, ochronę praw jednostki, także wobec pokrzywdzonego; to

funkcja szczególnie istotna, gdyż do sprawiedliwego rozstrzygnięcia konfliktu nie może prowadzić droga, na której dochodzić będzie do naruszenia słuszných interesów uczestników;

- 4) **funkcja regulacyjna** – jako zapewnienie odpowiedniej formy, tj. porządku, sekwencji czynności procesowych prowadzących do osiągnięcia rozstrzygnięcia, tzw. stanu kompromisu, określenia pozycji uczestników postępowania, ról procesowych, granic aktywności procesowej i znaczenia samych czynności.

Niekiedy wyróżnia się także **funkcję materialnoprawną**, co wydaje się jednak zbędne, jako że wzajemne oddziaływanie prawa materialnego i procesowego nie jest zadaniem, jakie stawia się przed procesem karnym. Realizacja sprawiedliwości w znaczeniu materialnym i zapewnienie skuteczności norm prawa materialnego (sankcjonowanej i sankcjonującej) mieszczą się poza tym w celach procesu, o czym już była mowa. Jest to raczej oczywista i konieczna konsekwencja współdziałania między tymi normami, swoistego sprzężenia, przenikania się. Przenikanie się i wzajemny wpływ prawa materialnego i procesowego nie będą zatem zaliczane do funkcji procesu. Wiążą się z jego celem i mogą być cechami wpływających na efektywność prawa karnego.

5.2

Funkcje procesowe

Zbliżone do funkcji procesu jest pojęcie funkcji procesowych. Ma jednak zupełnie inne znaczenie. Odnosi się do **podziału na role odgrywane w procesie przez jego głównych uczestników**. Każda z nich wyznacza określone zadania i zakres kompetencji, a więc uprawnienia procesowe. Wyróżnia się trzy podstawowe funkcje procesowe: oskarżenia, obrony i orzekania (rozstrzygania). Więcej na ten temat zob. rozdział II.

6

Podstawa faktyczna i prawna procesu

Nie należy utożsamiać podstawy procesu z jego przedmiotem. Ten ostatni, jak wskazaliśmy, jest tym, co powinno zostać rozstrzygnięte w procesie, tymczasem podstawa procesu rozumiana powinna być jako jego **przyczyna, źródło**, to, co spowodowało postępowanie, co uzasadnia jego wszczęcie i prowadzenie.

Podstawa faktyczna procesu określana jest jako pewna hipoteza albo wiadomości o faktach, które uzasadniają hipotezę, że popełniono przestępstwo (W. Daszkiewicz). Jest wiedzą dostępną organom ścigania, uzasadniająca podejrzenie popełnienia przestępstwa, a więc wystąpienia konfliktu. Odróżnia się ją od **podstawy faktycznej odpowiedzialności karnej**, którą jest czyn zarzucony oskarżonemu, i **podstawy prawnej odpowiedzialności karnej**, za którą uznaje się wynikającą z przyjętej kwalifikacji prawnej naruszoną normę prawa karnego. O ile więc przedmiotem procesu jest konflikt wywołany popełnionym przestępstwem,

a jego celem rozstrzygnięcie konfliktu, rozstrzygnięcie o interesach uczestników sporu, o tyle podstawa faktyczna jest tylko przesłanką wszczęcia postępowania.

Podstawa faktyczna – jako stopień prawdopodobieństwa – musi ewoluować wraz z rozwojem procesu. Do wszczęcia postępowania przygotowawczego wystarczy uzasadnione podejrzenie stanu konfliktu (popęlnienia przestępstwa; por. art. 303 k.p.k.). Do przedstawienia zarzutów – zarzucenia stworzenia konfliktu – konieczny jest inny stopień konkretyzacji: dane dostatecznie uzasadniające popęlnienie przestępstwa (art. 313 k.p.k.). Dla wniesienia aktu oskarżenia – tj. żądania sądowej oceny zarzutów – konieczna jest ocena całokształtu materiału dowodowego zgromadzonego w toku postępowania przygotowawczego (art. 331–332 k.p.k.).

Hipoteza ta towarzyszy całemu procesowi, aż do uprawomocnienia się wyroku. W tym sensie uczestnicy postępowania reprezentują swoje interesy wobec niestwierdzonego jeszcze ostatecznie i niepotwierdzonego w przewidziany prawem sposób faktu przestępstwa. Jeśli okaże się, że nie popełniono czynu, nie stanowi on czynu zabronionego albo nie doszło do przestępstwa, to normy prawa karnego materialnego nie będą miały zastosowania. Stwierdzenie to jednak nie odnosi takiego samego skutku wobec norm procesowych. Niepotwierdzona hipoteza nie delegitymizuje postępowania, tylko przesądza o jego zakończeniu (nakazuje umorzyć albo zabrania wszczęcia). Wszystkie cele takiego procesu karnego mogą być jednak zrealizowane, tj. zapada rozstrzygnięcie co do przedmiotu procesu, wyeliminowano tezę o istnieniu stanu konfliktu relewantnego dla prawa karnego, uzyskano orzeczenie sprawiedliwe, postępowanie było rzetelne wobec stron.

Podstawa prawna procesu to przyjęta na potrzeby procesu kwalifikacja prawna zarzucanego oskarżonemu czynu. Określana jest po raz pierwszy przy przedstawieniu zarzutów podejrzanemu, ewoluuje ona w razie zmiany czy rozszerzenia zarzutów, pojawia się w akcie oskarżenia i towarzyszy postępowaniu sądowemu do wydania wyroku, a także w ewentualnym dalszym postępowaniu odwoławczym, nadzwyczajnym, następczym. Zawsze określa aktualnie przypisywany oskarżonemu czy skazanemu czyn stanowiący przestępstwo, z powodu którego toczy się postępowanie karne. Jej zmiana możliwa jest w postępowaniu przygotowawczym bez większych ograniczeń, ale w związku z treścią zarzutów, zaś w postępowaniu sądowym – wyjątkowo i tylko w granicach tożsamości czynu (por. art. 399, 455 k.p.k.). O każdej zmianie kwalifikacji na niekorzyść oskarżonego, a na etapie sądowym także na korzyść, należy powiadomić oskarżonego.

7

Źródła postępowania karnego

Mówiąc o źródłach postępowania karnego, mamy na myśli przepisy obowiązujących aktów prawnych regulujących to postępowanie. Najważniejszym z nich jest **Kodeks postępowania karnego**. Nazywany jest też ustawą karnoprosesową – jako główne

źródło przepisów postępowania karnego. Zawiera regulacje wszystkich podstawowych kwestii związanych z postępowaniem karnym, w tym jego przebiegu, pozycji uczestników, znaczenia dokonywanych czynności, zasad procesowych. Od chwili uchwalenia poddany był licznym nowelizacjom (ponad 150 na dzień 1.09.2022 r.).

Podstawowe znaczenie dla procesu karnego ma **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**, która zawiera liczne bezpośrednie i pośrednie gwarancje procesowe, a nadto określa podstawy funkcjonowania organów państwa i granic przekazanych im kompetencji władczych (szerzej zob. pkt 18).

Źródłami postępowania karnego są także **ratyfikowane umowy międzynarodowe**, dwu- i wielostronne, w tym m.in. Europejska Konwencja Praw Człowieka czy Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych. Zgodnie z art. 91 ust. 2 Konstytucji RP ratyfikowana umowa międzynarodowa ma pierwszeństwo stosowania przed ustawą, a zatem jej przepisy mają pierwszeństwo przed przepisami Kodeksu. W związku z przystąpieniem do Unii Europejskiej istotnym źródłem w obszarze prawa karnego procesowego są także **unijne akty prawne** (dawniej decyzje ramowe, aktualnie rozporządzenia i dyrektywy), wymagające implementacji do ustawy polskiej albo obowiązujące bezpośrednio (zob. rozdział XVI). Wiąże się to z wdrażaniem przez państwa członkowskie, także Polskę, minimalnych standardów procesowych bezpośrednio do swojego systemu prawnego w ramach współpracy w UE (najczęściej w dziale XIII k.p.k., np. w zakresie ENA, END, prawa do informacji, pomocy prawnej z urzędu) albo z bezpośrednim obowiązaniem dyrektyw (tak jak w przypadku dyrektywy 2013/48/UE o dostępie do adwokata).

Liczne są także inne źródła normatywne w postaci **ustaw i rozporządzeń**. Wśród tych pierwszych wymienić należy przede wszystkim Kodeks karny. Obok niego są to także: **ustawa o świadku koronnym, ustawa o ochronie świadka i pokrzywdzonego, Kodeks karny wykonawczy, Kodeks karny skarbowy, ustawa o Sądzie Najwyższym** czy **ustawy o ustroju sądów i prokuratury**. Istotne są jednak także akty wykonawcze w postaci **rozporządzeń** Ministra Sprawiedliwości oraz Ministra Obrony Narodowej, wydawane na podstawie delegacji zawartej w Kodeksie postępowania karnego, określające warunki techniczne wykonywania określonych czynności procesowych (np. przesłuchania świadka *incognito*).

Należy zwrócić uwagę także na **orzecznictwo sądowe**, które nie stanowi źródła w znaczeniu normatywnym, jednak ma istotny wpływ na stosowanie przepisów procesowych, ich wykładnię, a także w niektórych wypadkach eliminuje określone przepisy czy ich fragmenty z systemu prawnego. Największy wpływ ma orzecznictwo **sądów powszechnych** (rejonowych, okręgowych i apelacyjnych) oraz **Izby Karnej Sądu Najwyższego** (do 2018 r. także Izby Wojskowej). Sądy te wydają rozstrzygnięcia na podstawie przepisów Kodeksu postępowania karnego, a zatem bezpośrednio decydują o sposobie ich stosowania. Wydawane przez Sąd Najwyższy postanowienia, wyroki oraz uchwały oddziałują na praktykę wszystkich sądów

karnych, określając sposób wykładni wielu przepisów. W drugiej kolejności wskazać trzeba na **Trybunał Konstytucyjny**, orzekający o zgodności z Konstytucją RP przepisów Kodeksu oraz ustaw i rozporządzeń zawierających regulacje procesowe (przede wszystkim orzecznictwo w latach 1985–2017). Orzeczenia TK – o ile zostały wydane w granicach kompetencji wynikających z art. 188 Konstytucji RP – prowadzą do derogacji niektórych przepisów, wymuszają zmiany innych oraz wiodą do wprowadzania nowych. Orzeczenia te nie mogą jednak ustalać powszechnie obowiązującej wykładni przepisów ani oceniać aktów władzy sądowniczej, np. uchwał lub wyroków SN czy NSA. Wątpliwości dotyczą niektórych rodzajów orzeczeń TK, np. wyroków zakresowych pozytywnych czy wyroków interpretacyjnych, a także związania zapatrywaniami wyrażonymi w uzasadnieniach wyroków.

W zakresie praktyki funkcjonowania rozwiązań procesowych istotne znaczenie wywiera **orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka**, które zwłaszcza w zakresie prawa do sądu, tymczasowego aresztowania, przewlekłości postępowania, prawa do obrony czy pomocy obrońcy wyznacza standardy wymagające respektowania, a ostatecznie zmian przepisów. W odniesieniu do regulacji procesowych stanowiących implementację instrumentów współpracy w sprawach karnych Unii Europejskiej lub nimi objętych coraz większy wpływ wywiera orzecznictwo **Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej**. Krytycznie ocenić trzeba podejmowane w latach 2020–2023 próby pomijania orzeczeń ETPC oraz TSUE przez niektóre organy konstytucyjne w Polsce (w tym TK). Wskazać wreszcie należy na orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego, wykonującego jurysdykcję w zakresie najpoważniejszych naruszeń prawa karnego międzynarodowego, rozwijające się intensywnie, niemające jednak jeszcze realnego wpływu na proces karny krajowy (zob. rozdział XIII).

8 **Formy i metody rozstrzygania w procesie karnym**

8.1 **Formy rozstrzygania w procesie karnym**

Wyróżnić można trzy podstawowe i odmienne (w ujęciu typologicznym) modele rozstrzygania konfliktu w prawie karnym:

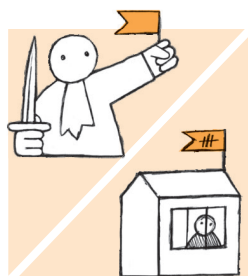
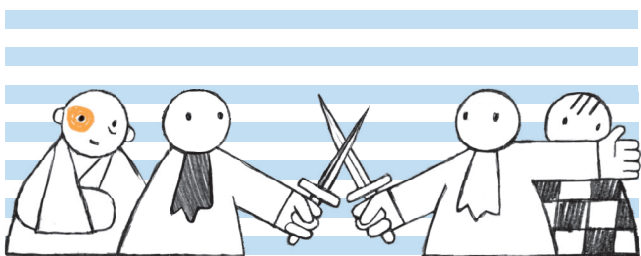
- 1) **forma punitywna (konfrontacyjna)** – obejmuje **klasyczny model pociągania do odpowiedzialności karnej**, w której organy państwa, działające w imieniu społeczeństwa i jako reprezentanci wymiaru sprawiedliwości, rozstrzygają o odpowiedzialności karnej osoby, której zarzucono popełnienie przestępstwa; forma ta obejmuje koncentrację na układzie związanym z weryfikacją oskarżenia przedstawionego przez oskarżyciela przed sądem z udziałem oskarżonego, któremu przysługuje możliwość obrony przed zarzutami; **głównym wyrazem i symbolem czynienia sprawiedliwości w tej formie jest dolegliwość kary wymierzonej sprawcy**; wymaga

ona – ze względu na wyrażony w istocie formy spór stron – pełnej i rozbudowanej drogi procesowej, z rozbudowanymi gwarancjami procesowymi i formalizmem procesowym; nazywamy ją formą klasyczną, dominuje bowiem współcześnie w myśleniu o prawie karnym i kształtowaniu sposobu rozstrzygnięcia konfliktu;

- 2) **forma konsensualna** – to model zakładający pociągnięcie do odpowiedzialności karnej, w którym w zamian za gotowość dobrowolnego i uprzedzającego rozstrzygnięcie przyjęcia odpowiedzialności za przestępstwo, przyznania faktów przez sprawcę (przyznanie się do sprawstwa i często także winy) i jego **zgodę na redukcję procesowego formalizmu przewiduje się znaczącą redukcję wymiaru kary**; wymaga wprowadzenia określonych form porozumienia procesowego oskarżyciela, pokrzywdzonego i oskarżonego; mogą one eliminować w ogóle potrzebę prowadzenia rozprawy lub szczegółowego postępowania dowodowego na rozprawie albo wręcz zredukować całe postępowanie sądowe do form szczątkowych (np. posiedzenia zatwierdzającego porozumienie); forma ta stosowana jest coraz częściej, a w wielu systemach procesowych dominuje już w ujęciu statystycznym; odpowiadają jej polskie tryby konsensualne z art. 335 § 1 i 2, art. 338a oraz art. 387 k.p.k.;
- 3) **forma kompensacyjna** (mediacyjna) – to model odpowiedzialności karnej, w której modyfikacji w stosunku do formy punitywnej podlega istota rozstrzygnięcia; **znaczenie pierwszorzędne ma nie wysokość orzeczonej kary, ale dobro pokrzywdzonego** (ofiary przestępstwa) **i kompensacja jego krzywd**; możliwość i zakres kompensacji może redukować, tj. ograniczać, penalny wyłącznie charakter kary i jej wysokość; ponieważ zakłada zgodę albo gotowość sprawcy na kompensację, a zatem uznanie sprawstwa, przyjęcie odpowiedzialności za przestępstwo (co jest zasadniczą częścią sporu prowadzonego na drodze procesowej w formie punitywnej), może przewidywać istotną redukcję drogi procesowej i jej formalizmu; może łączyć się ze stosowaniem metod mediacji i porozumień, co najmniej w przedmiocie samej kompensacji i jej warunków; jest to forma najrzadziej występującego współcześnie sposobu rozstrzygnięcia konfliktu wynikającego z przestępstwa; jej przejawem była instytucja z uchylonego obecnie art. 59a k.k.

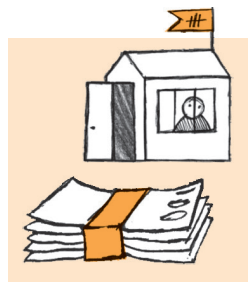
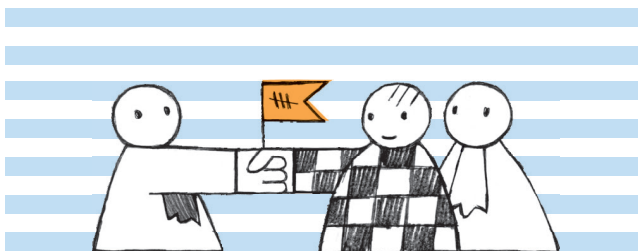
Obowiązujące rozwiązania procesowe stanowią zazwyczaj realizację jednej ze wskazanych wyżej form konstrukcji procesowych. We współczesnym prawie karnym nadal dominują rozwiązania oparte na formie klasycznej (punitywnej) z intensywną ekspansją form konsensualnych, a formy kompensacyjnego rozstrzygnięcia sporu należą do najrzadszych. **W istocie nie ma chyba jednak w Europie systemu prawnego (w zakresie prawa karnego), który pozostawałby wyłącznie wyrazem realizacji jednej z nich. Systemy prawne zawierają raczej swoiste połączenia i hybrydy tych rozwiązań.** Dodać trzeba, że wbrew pozorom forma

Formy rozstrzygnięcia w procesie karnym

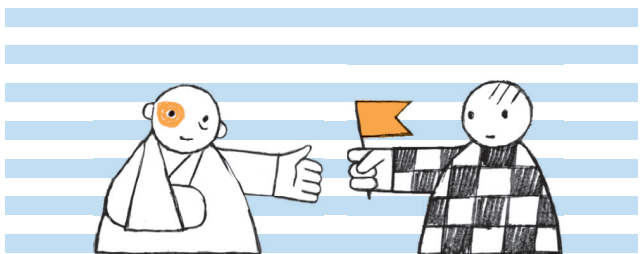
1. Forma konfrontacyjna

oparta na walce procesowej i konflikcie interesów

2. Forma konsensualna

oparta na porozumieniu procesowym

3. Forma kompensacyjna

oparta na naprawieniu szkody i krzywdy pokrzywdzonemu

kompensacyjna i forma konsensualna to konstrukcyjnie dwa odmienne sposoby rozstrzygnięcia w prawie karnym, choć rozróżnienie to nie jest powszechnie dostrzegane i sprawiać może niekiedy trudność. Pierwsza z tych form (kompensacyjna) koncentruje się wokół **treści rozstrzygnięcia**, a ze względu na jego szczególny charakter wtórnie prowadzi do zasadniczej redukcji formalizmu procesowego. Druga (konsensualna) dotyczy nie rozstrzygnięcia, a samego **procesu rozstrzygnięcia** i w swej istocie wiąże się bezpośrednio z formalizmem procesowym, zaś rozstrzygnięcie jest dopiero konsekwencją porozumienia co do redukcji formalizmu procesowego.

8.2

Metody rozstrzygnięcia w procesie karnym

Rozstrzygnięcie konfliktu za pomocą prawa uzależnione jest od jego przedmiotu i zaangażowanych podmiotów. Metody jednak, którymi posługujemy się w tym celu, pozostają w ścisłej relacji do przyjętych form procesowych i modelu rozstrzygnięcia. Metody te są ściśle uzależnione (wyznaczane) od określenia sposobu rozstrzygnięcia, wzajemnej relacji między uczestnikami postępowania, pojmowania celu postępowania oraz postrzegania istoty sprawiedliwości. Nie są to, a w każdym razie nie powinny być, wybory chaotyczne, przypadkowe ani oparte na dążeniu do krótkoterminowych celów. **Rozstrzygnięcie konfliktu karnego na drodze procesowej nie musi we wszystkich przypadkach przybierać jednolitej formy.** Wskazać można na trzy podstawowe grupy metod przydatnych w prawie karnym procesowym dla regulowania sposobu dochodzenia do rozstrzygnięcia. Każda z nich zawierać może w sobie jednak liczne i różne wariantowo rozwiązania. Są to:

- 1) **metody konfrontacyjne – oparte na walce procesowej i konflikcie interesów** – właściwe przede wszystkim dla tradycyjnej formy punitywnej, dla modelu inkwizycyjnego, ale również modelu kontradyktoryjnego;
- 2) **metody konsensualne – oparte na porozumieniach procesowych** – właściwe dla modeli konsensualnych;
- 3) **metody koncyliacyjne – oparte na rozwiązaniach mediacyjnych** – właściwe dla modeli kompensacyjnych.

Tradycyjnie punitywna forma rozstrzygnięcia konfliktu oparta jest na realizacji celów prawa karnego rozumianej jako odpłata dla sprawcy za popełnione przestępstwo, a w sensie procesowym – pociągnięcie oskarżonego winnego popełnienia przestępstwa do odpowiedzialności karnej. W tym układzie prawo karne sprowadzone jest do zbioru norm prawnych zawierających zakazy określonego zachowania (czynów zabronionych) i określających surowe konsekwencje naruszenia owych zakazów (kar i środków karnych). Proces karny jest zaś w konsekwencji niemal wyłącznie drogą ustalenia, czy oskarżony popełnił czyn zabroniony stanowiący przestępstwo, i pociągnięcia go do odpowiedzialności w razie udowodnienia oskarżenia.

Koncentruje się w konsekwencji na oskarżonym, a kara wymierzona sprawcy przestępstwa rozumiana jest jako odpłata wymierzona w imieniu społeczeństwa i dla jego dobra. Im wyższe zagrożenie grożącą karą, tym społeczeństwo jest lepiej chronione, a im wyższa wymierzona kara, tym sprawiedliwość głośniejszemu triumfuje. **Metody dochodzenia do rozstrzygnięcia właściwe dla formy punitywnej oparte są ze swej istoty na walce procesowej.** System procesowy opiera się bowiem na nieuniknionej **kolizji interesów procesowych**. Szczególne znaczenie i szczególną obszerność mają w nim więc zazwyczaj także gwarancje procesowe przydawane stronom procesu i innym jego uczestnikom. Podstawowe możliwe formy zorganizowania procesu karnego w modelu klasycznym – mające w swej istocie sporność między stronami i potrzebę prowadzenia walki procesowej – to **model inkwizycyjny oraz model kontradiktoryjny, ewentualnie mieszany**. Trzeba dodać, że nieuprawnione jest jakiegokolwiek generalizujące pomniejszanie potrzeby korzystania z metod konfrontacyjnych. Podkreślić ponadto trzeba, że są one niezbędne zawsze tam, gdzie niemożliwe (np. ze względu na postawę stron) albo niecelowe (np. ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa albo szkody) jest wykorzystanie innych metod rozstrzygania. To nadal dominująca forma w większości systemów prawnych (nie tylko kontynentalnych).

Dla modeli konsensualnych właściwe są **metody oparte na porozumieniach procesowych**. Forma konsensualna rozstrzygnięcia konfliktu zakłada rozstrzygnięcie konfliktu w prawie karnym przy wykorzystaniu **porozumienia procesowego**. Stosowana metoda stanowi więc także źródłośłów dla całego modelu procesowego. Formy, w jakich konsensualizm pojmowany jest współcześnie i w jakich znamy go w instytucjach procesu karnego, ukształtowane zostały jako swoista mieszanka reguł procesowych właściwych dla systemów *common law* i *civil law*, na które wpływ wywarła **teoria działania komunikacyjnego J. Habermasa**. Pojęciem kluczowym dla przyjęcia, że rozstrzygnięcie konfliktu relewantnego z punktu widzenia prawa karnego odbyć się może na drodze wspólnych ustaleń, jest porozumienie procesowe. **Konsensualizm procesowy jest szczególną formą porozumień procesowych**, określanymi jako porozumienia formalne i finalne zarazem, inaczej właśnie jako porozumienia konsensualne. Konsensualizm procesowy odnosi się jednak tylko do tych form porozumień procesowych, których zawarcie prowadzi do zasadniczego skrócenia postępowania i wydania ostatecznego rozstrzygnięcia w przedmiocie głównym procesu. Między pojęciem porozumienia procesowego a konsensualizmem zachodzi w istocie stosunek zawierania się drugiego pojęcia w tym pierwszym. Wszystkie strony porozumienia uzyskują wzajemne koncesje: skrócenie postępowania i procesowy sukces dla oskarżyciela publicznego, znaczna redukcja zaangażowanego czasu i środków dla wymiaru sprawiedliwości, znacząco korzystniejszy wymiar kary dla oskarżonego, a także nierzadko naprawienie szkody i zadośćuczynienie pokrzywdzonemu. **Konsensualizm w procesie**

karnym to „tryb dochodzenia do szybkiego rozstrzygnięcia w przedmiocie procesu jako skutek porozumienia pomiędzy jego stronami, opartego na obopólnych korzyściach”. W istniejących formach polskiego procesu **konsensualizm ograniczony jest wyłącznie do uzgodnień następczych, opartych na uprzednim uznaniu przez oskarżonego sprawstwa**, ewentualnie także winy (art. 335 § 1 i 2, art. 338a, art. 387 k.p.k.). Oznacza to, że co do zasady nie obejmuje on targowania się w zakresie winy czy redukcji stawianych oskarżonemu zarzutów.

Najbardziej stosowane pozostają nadal we współczesnym procesie karnym metody koncyliacyjne. Oparte są na rozwiązaniach mediacyjnych i właściwe dla modeli kompensacyjnych. Modele kompensacyjne zakładają takie ukształtowanie postępowania, by pierwszeństwo wśród możliwych sposobów rozstrzygnięcia sporu uzyskiwały te, w których dochodzi do kompensacji, czyli rozumianej ogólnie indywidualnej naprawy, tj. restytucji lub innej formy rekompensaty dla ofiary przestępstwa (konfliktu wywołanego przestępstwem). Drogą dochodzenia do tych modeli powinny być w sposób naturalny metody oparte na koncyliacji, czyli rozstrzygnięciu sprawy poprzez bezpośrednie porozumienie między stronami konfliktu. Instrumentem podstawowym dla metod koncyliacyjnych jest **mediacja**, uznawana za klasyczny instrument *restorative justice*, czyli sprawiedliwości naprawczej. Zawiera w sobie restytucję jako przejaw pogodzenia sprawcy z ofiarą. W szerszym stopniu pozwala na uwzględnienie interesów podmiotów bezpośrednio zainteresowanych rozstrzygnięciem tego konkretnego konfliktu. **U podstaw mediacji leży założenie odejścia od tradycyjnie pojmowanego wymierzania sprawiedliwości czy pociągania do odpowiedzialności karnej w imieniu społeczeństwa na rzecz indywidualnie realizowanej sprawiedliwości, kierowanej do ofiary przestępstwa i dla niej przeznaczonej.** Mediacja znana jest już wielu systemom karnoprosesowym. Nie cieszy się jednak znaczącym zaufaniem. Nie jest też przesadnie często stosowana. Niezrozumienie dla mediacji wynika przede wszystkim z braku umiejętności przekonywania stron co do jej zasadności. Wiązać to jednak trzeba głównie z brakiem realnych korzyści dla stron ze skutecznej mediacji, tj. wypracowania koncyliacyjnego rozstrzygnięcia. Wydaje się, że z chwilą wprowadzenia rozwiązań promujących metody koncyliacyjne poprzez realne korzyści wynoszone z ich stosowania zainteresowanie nimi i ich efektywność skokowo wzrosną. Zasadniczo korzyści te możliwe będą do osiągnięcia, jeśli proponowane rozstrzygnięcia procesowe lokowane będą na przedpolu dotychczasowych tradycyjnych rozstrzygnięć w procesie karnym. Należy przez to rozumieć możliwości innego niż wydanie wyroku skazującego i wymierzenia kary ostatecznego rozstrzygnięcia konfliktu przez organy procesowe. Zaliczyć do nich można przede wszystkim rozmaite formy umorzenia postępowania karnego lub odstąpienia od wymierzenia kary. Przykładem takiej instytucji było umorzenie kompensacyjne z uchylonego obecnie art. 59a k.k.

Przyszłość prawa karnego związana jest nieodzownie z postępującą wzajemną penetracją tych trzech metod rozstrzygnięcia procesu. Należy prognozować i życzyć sobie rozwoju metod kompensacyjnych i konsensualnych, a ograniczenia stosowania metod klasycznych (w ich optymalnej formie kontradiktoryjnej). Ich wykorzystanie musi być jednak zawsze adekwatne do przedmiotu procesu, tj. konfliktu, który ma zostać rozstrzygnięty.

9

Model polskiego procesu karnego

Proces karny ma w każdym kraju charakter unikalny. Stanowi **sumę rozwiązań procesowych, ustrojowych, organizacyjnych, tradycji i kultury prawnej oraz przyjętej praktyki.** Jednocześnie istnieją w każdym z nich pewne charakterystyczne cechy zbliżające go do podobnych rozwiązań w innych państwach albo od nich je odróżniające. Te **cechy identyfikujące określamy jako model procesu – kluczowe i charakterystyczne cechy odnoszące się zazwyczaj do sposobu wykonywania funkcji procesowych.** W klasycznym (historycznym) ujęciu wyróżnia się więc:

- a) **model inkwizycyjny** – gdy w jednym ręku skupione są rola orzekania i rola oskarżania, a niekiedy także obrony (takim procesem był średniowieczny proces karny miejski, a współcześnie proces kanoniczny);
- b) **model kontradiktoryjny** – gdy proces toczy się jako walka procesowa oskarżenia i obrony przed bezstronnym sądem, który nie uczestniczy aktywnie w tej walce (takim procesem jest proces angielski);
- c) **model mieszany** – gdy na różnych etapach procesu obowiązują odmienne reguły: procesu inkwizycyjnego w postępowaniu przygotowawczym i kontradiktoryjnego na rozprawie (proces niemiecki, francuski).

Polski proces zwykle się zalicza do trzeciej grupy, a więc **procesu o mieszanym modelu.** W postępowaniu przygotowawczym mamy przejawy inkwizycyjności – prokurator jest organem prowadzącym (albo nadzorującym) postępowanie i jednocześnie rozstrzygającym o jego wynikach. W postępowaniu sądowym formalnie istnieje rozdział funkcji procesowych między oskarżyciela publicznego, oskarżonego i sąd, jednak trudno mówić o kontradiktoryjności tego postępowania, ze względu na ciężące na sędzię obowiązki samodzielnego poszukiwania dowodów winy i niewinności oskarżonego. Bliżej nam zatem w rzeczywistości do modelu inkwizycyjnego.

Model współczesnego procesu karnego nie wyczerpuje się jednak na wskazaniu tylko podziału funkcji procesowych, istotne są także cel postępowania oraz przyjęta metoda dochodzenia do rozstrzygnięcia. Zatem **opisując model polskiego procesu karnego, powinniśmy wskazać co najmniej następujące trzy elementy:**

- a) **cel procesu** – rozstrzygnięcie konfliktu wywołanego przestępstwem, realizacja zasady prawdy;

- b) **konstrukcja funkcji procesowych** – model mieszany (z przewagą elementów inkwizycyjnych);
- c) **metoda postępowania** – rzetelne (*fair*) postępowanie.

Mówiąc o modelu, dostrzegamy też tradycyjny podział systemów prawnych na typy *civil law* i *common law*. **Proces karny typu *civil law*** to proces oparty na kontynentalnych konstrukcjach rozwiązań francuskich i niemieckich, z dominującym albo silnym etapem przedsądowym, związaniem sądu zasadą prawdy materialnej i formalistycznie rozbudowanymi procedurami rewizyjnymi czy apelacyjno-kasacyjnymi. **Proces karny typu *common law*** to proces oparty na dominacji etapu sądowego, zredukowanym postępowaniu przygotowawczym, kontrydiktoryjnej rozprawie, często z udziałem ławy przysięgłych (np. proces w Anglii i Walii, USA, Australii). Współczesne modele procesowe nie zachowują już jednak czystych podziałów i często stanowią oryginalne połączenia różnych rozwiązań (np. Włochy, Ukraina).

10

Proces powszechny i szczególny

Proces powszechny to proces prowadzony według przepisów Kodeksu postępowania karnego przed sądami rejonowymi, okręgowymi i apelacyjnymi, które określane są właśnie jako sądy powszechne. Prowadzony jest zawsze, jeśli przepisy szczególne nie przewidują odrębnego postępowania. **Procesem szczególnym** określamy proces prowadzony przed odrębnymi sądami, na podstawie wprost albo odpowiednio stosowanych przepisów Kodeksu. Aktualnie zaliczyć możemy do nich co najmniej postępowanie przed:

- a) **sądami wojskowymi** – postępowanie prowadzone według przepisów części wojskowej Kodeksu, wyłącznie właściwe wobec żołnierzy zawodowych oraz stosowane wobec innych osób w zakresie czynów popełnionych w związku ze służbą wojskową, przed odrębnymi sądami – wojskowym sądem garnizonowym i wojskowym sądem okręgowym oraz Izbą Karną Sądu Najwyższego orzekającą jako sąd odwoławczy od orzeczeń wojskowego sądu okręgowego i jako sąd kasacyjny;
- b) **Trybunałem Stanu** – postępowanie przeciwko Prezydentowi za popełnione przestępstwa oraz przeciwko innym wskazanym osobom, m.in. członkom rządu, w zakresie czynów popełnionych w związku z pełnionymi funkcjami; odpowiedzialność przed TS ma zakres szerszy niż tylko odpowiedzialność karna, obejmuje także odpowiedzialność za delikty konstytucyjne, przepisy Kodeksu postępowania karnego stosowane są do niej odpowiednio; pomimo wszczętych kilku postępowań Trybunał Stanu wydał tylko jeden prawomocny wyrok.

W przeszłości istniały jednak także inne odrębne sądy, funkcjonujące poza procesem powszechnym, jak np. specjalne sądy karne powołane w 1944 r. do ścigania

przestępstw wymienionych w dekrete PKWN z 31.08.1944 r. czy postępowanie przed Najwyższym Trybunałem Narodowym wobec zbrodniarzy hitlerowskich po II wojnie światowej. Do niedawna zaliczać do nich można było także proces wobec nieletnich, prowadzony obecnie na podstawie przepisów procedury cywilnej przed sądem cywilnym.

11

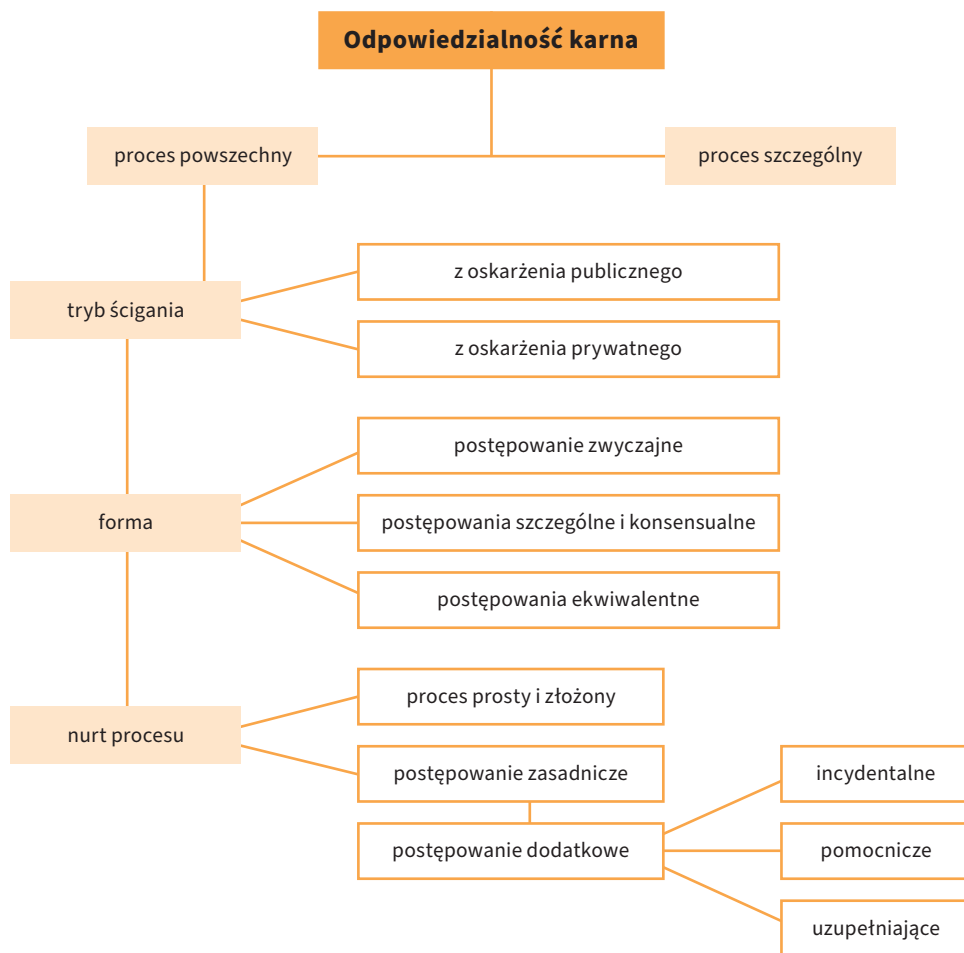
Tryby polskiego postępowania karnego

Proces karny zna dwa **tryby ścigania**:

- a) **z oskarżenia publicznego** – gdy postępowanie wszczynane jest i prowadzone z urzędu przez organy ścigania, które wnoszą do sądu i popierają przed nim oskarżenie niezależnie od woli pokrzywdzonego; w tym trybie ścigana jest znakomita większość przestępstw (przestępstwa tzw. publicznoskarżowe); w zakresie niewielkiej części z nich do ścigania niezbędny jest wniosek pokrzywdzonego (tzw. przestępstwa względnie i bezwzględnie wnioskowe – zob. zasada ścigania z urzędu); istnieje też możliwość wymuszenia przez pokrzywdzonego wniesienia oskarżenia wbrew woli prokuratora – w postaci subsydiarnego aktu oskarżenia (zob. akt oskarżenia);
- b) **z oskarżenia prywatnego** – gdy postępowanie przed sądem wszczynane jest na żądanie samego pokrzywdzonego, który występuje jako samodzielny oskarżyciel w zakresie tzw. przestępstw prywatnoskarżowych (zniesławienie, zniewaga, naruszenie czynności narządów ciała poniżej siedmiu dni, naruszenie nietykalności cielesnej).

Ze względu **na formę postępowania** wyróżniamy:

- a) **postępowanie zwyczajne** – to podstawowa forma procesu, od zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa do jego prawomocnego zakończenia zachowująca pełen formalizm procesowy oraz realizująca wszystkie gwarancje procesowe;
- b) **postępowania szczególne** – to postępowania zazwyczaj zredukowane co do formalizmu w stosunku do postępowania zwyczajnego; zaliczamy do nich postępowanie prywatnoskarżowe, nakazowe oraz przyspieszone;
- c) **postępowania konsensualne** – to w istocie szczególne instytucje procesowe, niekiedy określane jako tryby konsensualne, formy porozumień procesowych między prokuratorem a oskarżonym prowadzące do wydania wyroku skazującego bez prowadzenia rozprawy albo przy jej istotnej redukcji; nie są tradycyjnie zaliczane do postępowań szczególnych, ale – jak się współcześnie wskazuje (zob. rozdział XIII) – posiadają z nimi wiele cech wspólnych, statystycznie zaczynają dominować w procesie karnym;
- d) **postępowania ekwiwalentne** – to postępowania stanowiące odpowiednik postępowania zwyczajnego, posiadające jednak własny tryb lub zakres (np. karne skarbowe, wykroczeniowe).

Źródło: opracowanie własne

Niekiedy w postępowaniu karnym wyróżnia się także **postępowanie zasadnicze** (dotyczące głównego przedmiotu procesu) i **postępowania dodatkowe** (uzupełniające), do których w ujęciu typologicznym zaliczamy:

- a) **postępowania incydentalne** – dotyczące kwestii istotnych, ale wypadkowych, które mogą, ale nie muszą wystąpić, np. w zakresie tymczasowego aresztowania czy wydania osoby w trybie ENA;
- b) **postępowania pomocnicze** – służące usprawnieniu, przyspieszeniu głównego postępowania (np. odtworzenie zaginionych akt), zabezpieczeniu przyszłych roszczeń (np. zabezpieczenie majątkowe) czy osób dla toku procesu (środki zapobiegawcze);
- c) **postępowania uzupełniające** – podejmowane w razie konieczności uzupełnienia postępowania albo zapadłego rozstrzygnięcia, np. uzupełnienie wyroku przez rozstrzygnięcie o kosztach.

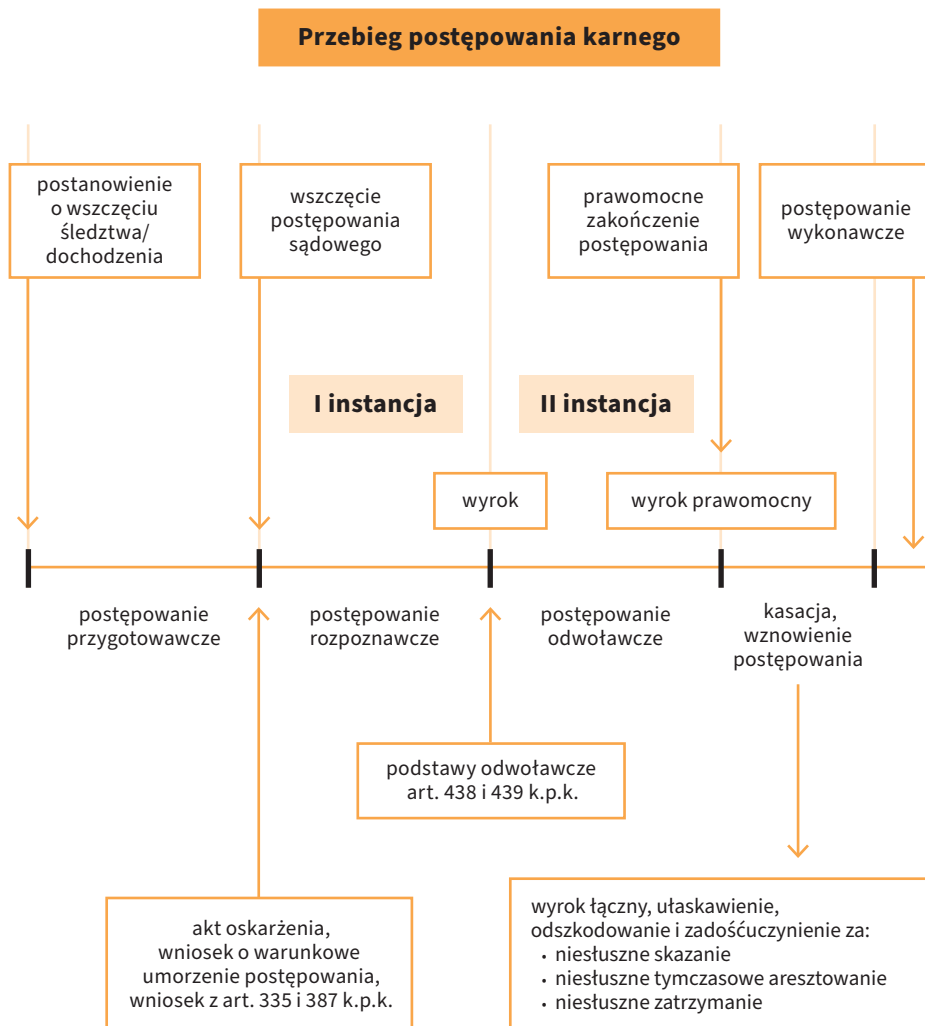
Niekiedy za postępowanie dodatkowe wobec zasadniczego uznaje się postępowania następcze – prowadzone po zakończeniu głównego postępowania, celem jego wykonania – do których należy postępowanie wykonawcze. Niewątpliwie jest to jednak przede wszystkim ostatnie stadium procesu.

Mówiąc o stadiach procesu, mamy na myśli przebieg konkretnego procesu karnego od jego początku do końca. W najogólniejszym ujęciu wyróżnić można pięć stadiów:

- 1) **postępowanie przygotowawcze** – etap postępowania służący ustaleniu, czy doszło do popełnienia przestępstwa, określeniu jego okoliczności, sprawcy, pokrzywdzonych, zebranie dowodów niezbędnych dla sądu (art. 297 k.p.k.); może mieć postać śledztwa albo dochodzenia; jest to więc etap wstępny, służebny wobec postępowania sądowego, potrzebny dla wstępnego zbadania sprawy, zabezpieczenia dowodów i ewentualnych roszczeń procesowych, a także udziału stron w postępowaniu (środki zabezpieczające); w jego toku przewidziano również system kontroli nad prawidłowością działania organów procesowych w postaci nadzoru oraz środków odwoławczych rozpoznawanych najczęściej przez sąd;
- 2) **postępowanie sądowe pierwszoinstancyjne (rozpoznawcze)** – wszczęte wniesieniem aktu oskarżenia, służące jego weryfikacji i wydaniu rozstrzygnięcia przez sąd; to główne stadium postępowania karnego, w jego toku dochodzi najpierw do kontroli formalnej aktu oskarżenia, potem możliwe jest rozpoznanie sprawy albo na posiedzeniu (gdy pozwala na to istota sprawy, wnioski stron albo inne przesłanki ustawowe), albo na rozprawie głównej; sąd rozstrzyga wyrokiem; częste są jednak na tym etapie także rozstrzygnięcia innych kwestii incydentalnych w formie postanowienia, na które przysługuje odrębny środek kontroli (np. zażalenie na zastosowanie aresztu tymczasowego przez sąd);
- 3) **postępowanie sądowe drugoinstancyjne (odwoławcze)** – to stadium sądowe inicjowane przez strony niezadowolone z rozstrzygnięcia wydanego przez sąd w głównym przedmiocie procesu (apelacja od wyroku) albo co do innych kwestii incydentalnych; służy ono kontroli poprawności zarówno rozstrzygnięcia, jak i postępowania sądu pierwszej instancji, a także w coraz większym stopniu pozwala na modyfikację rozstrzygnięcia, tj. naprawienie błędu sądu;
- 4) **postępowanie nadzwyczajne** – postępowanie prowadzone po uprawomocnieniu się orzeczenia, zmierzające najczęściej do jego uchylenia i powtórzenia postępowania; podstawowe to postępowanie kasacyjne oraz postępowanie

w przedmiocie wznowienia postępowania; w tym stadium postępowania z prawomocnym orzeczeniem możliwe są także inne dodatkowe postępowania, w tym w sprawie wyroku łącznego, odszkodowania i zadośćuczynienia czy ułaskawienia;

- 5) **postępowanie wykonawcze** – ostatnie stadium procesowe, którego celem jest egzekucja orzeczonych prawomocnie (art. 9 k.k.w.) kar, środków (karnych, kompensacyjnych), świadczeń i innych zobowiązań wynikających z rozstrzygnięcia sprawy karnej (np. kosztów); nie obejmuje go jednak Kodeks postępowania karnego, lecz odrębny Kodeks karny wykonawczy.

Źródło: opracowanie własne

Dodać trzeba, że **konkretne postępowanie karne nie musi przechodzić przez wszystkie te stadia**. Umorzenie dochodzenia spowoduje zakończenie procesu w fazie przygotowawczej. Z kolei brak zaskarżenia wyroku sądu pierwszej instancji spowoduje, że stadium 3 nie wystąpi. Może nie być podstaw do realizacji stadium 4, o ile żaden nadzwyczajny środek odwoławczy nie zostanie wniesiony. W niektórych sprawach nie będzie prowadzone postępowanie przygotowawcze (sprawy z oskarżenia prywatnego). Najczęściej jednak proces jest sumą wszystkich tych stadiów, strony bowiem chętnie korzystają ze wszystkich dostępnych środków procesowych do ochrony swoich interesów. Możliwe jest sekwencyjne powtarzanie niektórych stadiów, a więc ich kilkukrotne występowanie, np. w wyniku skutecznej apelacji czy kasacji powtarzanie stadium 2 i 3. Nie ma limitu powtarzania tych dwóch sądowych stadiów procesu. To, skądinąd gwarancyjne, rozwiązanie kumuluje jednak przewlekłość i nieefektywność całego postępowania. Od wszczęcia do zakończenia sprawy mija tyle czasu, że wymiar sprawiedliwości staje się dla stron postępowania terminem o ograniczonej treści.

13

Zakres terytorialny zastosowania przepisów postępowania karnego

Zakres zastosowania przepisów postępowania karnego co do miejsca wyznacza jednocześnie zakres jurysdykcji terytorialnej. Określa, gdzie stosowana jest polska procedura karna. Wiąże się z wyznaczaną przepisami prawa międzynarodowego **zasadą terytorialności i jest jedną z podstawowych cech określających suwerenność państwa** – poprzez zdolność do wykonywania jurysdykcji karnej. Zgodnie z zasadą suwerenności i jurysdykcji terytorialnej przepisy Kodeksu postępowania karnego znajdują zastosowanie na terytorium lądowym Polski, na jej statkach powietrznych i morskich, a w ograniczonym umowami międzynarodowymi zakresie także w polskich placówkach dyplomatycznych i konsularnych. Szczegółowe regulacje, zawarte w dziale XIII k.p.k., określają reguły ścigania przestępstw o charakterze transgranicznym, popełnianych równocześnie albo sekwencyjnie w wielu państwach, w których działanie i skutki występują w więcej niż jednym kraju itp. (zob. rozdział XVI). Wyjątkiem od reguły jurysdykcji terytorialnej jest reguła jurysdykcji uniwersalnej (art. 113 k.k.), w myśl której niezależnie od miejsca popełnienia przestępstwa i osoby sprawcy ścigane są zbrodnie wskazane w art. 5 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego³ (zbrodnie wojenne, ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie agresji) oraz inne przestępstwa, do ścigania których Polska zobowiązała się umową międzynarodową.

3. Sporządzonego w Rzymie 17.07.1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

Obok określenia zakresu miejscowego zastosowania przepisów Kodeksu postępowania karnego kluczowe znaczenie ma wskazanie zakresu temporalnego. Za zakres temporalny *sensu largo* uznawać należy określenie zakresu czasowego zdarzeń, które podlegają przepisom Kodeksu, oraz określenie, które przepisy postępowania karnego według czasu ich obowiązywania mają zastosowanie do konkretnego postępowania. Wyróżniamy zatem dwie grupy reguł czasowych:

- a) **reguły temporalne *sensu stricto*** – reguły procesowe określające, do jakich zdarzeń faktycznych (zachowań człowieka mogących stanowić czyn zabroniony będący przestępstwem) zastosowanie znajdują przepisy postępowania karnego;
- b) **reguły intertemporalne** – reguły procesowe określające w razie zmiany przepisów Kodeksu postępowania karnego sposób uregulowania postępowania w konkretnej sprawie.

Reguły temporalne *sensu stricto* są zazwyczaj proste. Nakazują stosować przepisy Kodeksu postępowania karnego do czynów popełnionych w czasie jego obowiązywania. Obowiązujący Kodeks postępowania karnego nie zawiera wprost takiej regulacji, wynika ona jednak pośrednio z art. 1 k.p.k.

Zdecydowanie bardziej złożony charakter mają reguły intertemporalne określające sposób stosowania zmieniających się (starych i nowych) przepisów Kodeksu postępowania karnego do trwających i wszczynanych oraz podejmowanych na nowo postępowań karnych czy poszczególnych ich etapów. Tradycyjnie wyróżnia się następujące reguły intertemporalne:

- a) **reguły stosowania prawa nowego** – od chwili wejścia w życie nowych przepisów stosuje się te nowe przepisy:
 - do każdego trwającego postępowania od tej chwili,
 - do postępowania od chwili zakończenia trwającego etapu postępowania (np. od zakończenia postępowania przygotowawczego, wydania wyroku w pierwszej instancji),
 - do postępowań wszczętych po wejściu w życie,
 - do postępowań podjętych na nowo po wejściu w życie;
- b) **reguły stosowania przepisów dotychczasowych (petryfikacji)** – pomimo wejścia w życie nowych przepisów stosuje się przepisy dotychczasowe:
 - do końca postępowania w danej sprawie,
 - do uzyskania prawomocnego rozstrzygnięcia,
 - do końca postępowania przygotowawczego albo w danej instancji sądowej,
 - do określonych instytucji procesowych (np. możliwość skorzystania z uprawnień procesowych) albo gwarancji procesowych;

- c) **reguły stosowania przepisów względniejszych** – niezależnie od zmiany przepisów do postępowania w konkretnej sprawie i w konkretnej sytuacji stosuje się przepisy względniejsze dla oskarżonego albo innego uczestnika postępowania.

Najczęściej stosuje się odpowiednie modyfikacje reguły stosowania przepisów nowych do wszystkich rozpoczynanych i trwających już postępowań z zachowaniem działania dotychczasowych przepisów do końca trwającego etapu postępowania. Niezależnie od powyższych reguł przy stosowaniu przepisów intertemporalnych pojawia się problem oceny czynności procesowych dokonanych pod rządami przepisów uchylonych. Uznaje się w związku z tym najczęściej istnienie:

- d) **reguły ważności dotychczasowych czynności procesowych** – oznacza to, że dokonane czynności, nawet jeśli nie spełniają wymogów określonych w nowych przepisach, np. w zakresie przesłuchania, wymogów formalnych apelacji itp., to ich dokonanie pod rządami poprzednich przepisów wywołuje skutki prawne w aktualnym stanie.

Reguły intertemporalne mają tym większe znaczenie praktyczne, im częstsze i głębsze są zmiany przepisów procesowych. W ostatnich latach ich znaczenie zdecydowanie wzrosło. Stały się też przedmiotem pogłębionych analiz (H. Paluszkiwicz, W. Wróbel). Należy także podkreślić, że odnoszenie tych reguł do konkretnych układów procesowych, zwłaszcza po upływie wielu lat od wszczęcia postępowania czy popełnienia czynu, wiąże się często z koniecznością złożonych i trudnych analiz. Niejednokrotnie wymaga wydawania precedensowych orzeczeń przez sądy, w tym Sąd Najwyższy. Nakaz stosowania tych reguł, zwłaszcza stosowania prawa względniejszego komplikuje sytuację prawną i powoduje, że wiele prostych w założeniu instytucji staje się niezwykle czasochłonnymi i skomplikowanymi, czego najlepszym przykładem jest wyrok łączny (zob. rozdział XV pkt 5).

15 Wykładnia przepisów prawa karnego procesowego

Wykładnia przepisów prawa karnego procesowego przebiega według reguł ogólnych wykładni przepisów prawnych. Zastosowanie mają więc do niej podstawowe reguły i wskazówki wykładni opracowane i przyjęte w nauce teorii prawa (M. Zieliński). Oznacza to, po pierwsze, że **wykładni podlega każdy przepis, niezależnie od pierwotnej intuicji co do jego jednoznaczności**. W procesie karnym jest to ważna reguła, ponieważ budowa i struktura przepisów procesowych jest niejednolita, a znaczenie wielu użytych pojęć wieloznaczne (por. postępowanie, termin). Po drugie, **większość przepisów procesowych nie ma charakteru samodzielnego** w tym znaczeniu, że nie da się z nich wyinterpretować pełnej treści normy prawnej, lecz tylko ich fragmenty (elementy normy). W najlepszym przypadku mogą to

być **przepisy zrębowe** zawierające podstawę rekonstrukcji normy. Dla pełnej rekonstrukcji normy procesowej konieczne jest zatem najczęściej sięgnięcie do wielu przepisów. **Każda jednostka redakcyjna stanowi przy tym odrębny przepis.** Co więcej, niekiedy fragmenty normy interpretowane są z przepisów zawartych poza Kodeksem postępowania karnego, np. w Kodeksie karnym czy ustawie o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka. Po trzecie, przepisy procesowe określają bardzo często nie tylko istotę określonej czynności procesowej (np. złożenie zeznań) i jej znaczenie, ale także warunki i formę jej dokonania (złożenie przyrzeczenia, wypowiedź ustna, swobodna, odpowiedzi na pytania itp.). Wskazują więc, w jaki sposób czynność ma być dokonana, aby była ważna (zob. rozdział III).

Elementy normy procesowej są bardzo liczne i szczegółowo regulowane w przepisach (np. wymogi aktu oskarżenia, apelacji czy protokołu). Stanowi to specyfikę procesową, nieznaną przepisom prawa materialnego. Niekiedy te elementy określa się, choć niezbyt precyzyjnie, jako tzw. reguły sensu⁴; są to jednak w istocie **elementy normy prawnej o charakterze procesowym (normy sankcjonalnej).** Po uzyskaniu wyniku interpretacji i zastosowaniu stanowią podstawę tzw. **czynności konwencjonalnych**, a więc czynności psychofizycznych, którym nadane jest określone znaczenie i skutki prawne. Przykładowo, z przepisów zawartych w art. 187–190 k.p.k. w drodze wykładni uzyskamy normę procesową określającą obowiązek złożenia przyrzeczenia przez świadka ze wskazaniem, kiedy, w jakich okolicznościach i wyjątkach ma być złożone, a łącznie z przepisami art. 233 k.k. – znacznie szerszą normę prawną określającą obowiązek złożenia przyrzeczenia i składania prawdziwych zeznań przez świadka.

Po czwarte, przyjmuje się stosowanie reguł: **wykładni językowej** – użytym pojęciom i terminom nadaje się znaczenie przyjęte w języku polskim, **wykładni systemowej** – z uwzględnieniem całego systemu prawnego i znaczenia, jakie nabierają określone sformułowania w tym kontekście, **wykładni**

4. Nieprecyzyjnie, ponieważ określenie „reguły” powinniśmy rezerwować dla wypowiedzi o sposobie postępowania w określonej sytuacji, która nie ma jeszcze postaci nadanej przez język prawny, lecz ma być właśnie dopiero ujęta w postaci przepisów prawnych, z których z kolei ma być interpretowana w postaci normy prawnej. Mamy więc układ sekwencyjny: reguła postępowania – przepis – norma prawna. Reguła postępowania to zatem określony sposób postępowania w określonej sytuacji, który może, ale nie musi, być przyjęty w obowiązującym prawie. Przepis prawny to jednostka redakcyjna tekstu prawnego, za pomocą której reguły postępowania są włączane do systemu prawnego i w nim wyrażane. Norma prawna to reguła postępowania wyinterpretowana z przepisów prawnych. Powinna ona w układzie idealnym odpowiadać pierwotnie istniejącej regule postępowania, wobec której dokonano jej transpozycji do systemu prawnego.

Istnieje pewne zamieszanie dotyczące relacji między takimi pojęciami jak przepis prawny i norma prawna a pojęciem reguł postępowania. Stosunkowo powszechne jest przyjęcie opracowanej przez tzw. poznańską szkołę prawa relacji przepisu jako jednostki redakcyjnej tekstu prawnego i normy prawnej jako interpretowanej z przepisu wypowiedzi normatywnej (Z. Ziemiński, S. Wronkowska, M. Zieliński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974).

historycznej – z uwzględnieniem sposobu rozumienia przepisu i jego stosowania w przeszłości, **wykładni autentycznej** – uwzględniającej stanowisko organu stanowiącego przepis (np. Ministra Sprawiedliwości w przypadku wydanego przez siebie rozporządzenia).

Racjonalność stanowienia przepisów nakazuje **nadawanie pojęciom używanym w języku prawnym tego samego znaczenia za każdym razem**, niezależnie od miejsca użycia w systemie prawnym. Oznacza to, że to samo pojęcie, np. dane osobowe, powinno oznaczać to samo zarówno na gruncie ustawy o ochronie danych osobowych, jak i art. 184 k.p.k. Tak się jednak czasem nie dzieje, a te same określenia mają inne znaczenie. Zasadniczo utrudnia to prawidłową wykładnię przepisów. Taką samoistność znaczeniową pojęć przyjmuje zwłaszcza prawo podatkowe czy celne, w którym dla potrzeb określenia zobowiązań podatkowych albo celnych powszechnie znane pojęcia, jak np. samochód osobowy czy wynagrodzenie, uzyskiwać mogą znaczenie odległe od powszechnie przyjętego. Okoliczności te trzeba uwzględniać przy wykładni przepisów procesowych, zwłaszcza gdy pełna rekonstrukcja normy wymaga sięgnięcia po przepisy spoza Kodeksu.

Z wykładnią przepisów procesowych wiąże się także zagadnienie **analogii** jako sposobu wnioskowania o prawie i elementach systemu prawnego w sytuacji braku bezpośrednich przepisów regulujących określoną kwestię, a zatem gdy normy prawnej nie da się w bezpośredni sposób odtworzyć z przepisów. Analogia jest znany, lecz zawodnym sposobem wnioskowania. Nie jest więc uznawana w prawie karnym materialnym, przede wszystkim ze względu na gwarancje *nullum crimen* i *nulla poena sine lege*, skoro jej zastosowanie mogłoby prowadzić do kryminalizacji zachowań wprost niezakazanych albo do stosowania kar wprost nieprzewidzianych. W prawie procesowym dopuszcza się stosowanie analogii warunkowo albo kierunkowo (np. na korzyść oskarżonego). Znamy jej dwa podstawowe rodzaje: **analogia iuris**, tj. oparcie rozstrzygnięcia na normie wyprowadzonej z ogólnych zasad prawa, i **analogia legis**, tj. możliwość odwoływania się do przepisów zawartych w aktach prawnych całego systemu prawnego w poszukiwaniu rozwiązania zbliżonej kwestii. Nadmiernie swobodne korzystanie z analogii, zwłaszcza w okresie intensywnych przemian systemu społecznego, politycznego i prawnego, służy jednak nie utrwaleniu kultury prawnej, lecz instrumentalizacji prawa jako narzędzia wymuszającego posłuch dla tych zmian.

16

Stosowanie przepisów postępowania karnego

Właściwe stosowanie przepisów postępowania karnego to nie tylko prawidłowa ich wykładnia. Prawo, a w szczególności prawo karne (materialne, procesowe i wykonawcze), to nie tylko formalny zbiór reguł postępowania, ale także **nośnik ważnych społecznie wartości i narzędzie realizacji kluczowych dla społeczeństwa**

i jednostek celów. Szczególnie ważna jest zatem stabilność i przewidywalność jego wykorzystania, przeciwstawiająca się instrumentalizacji prawa, wykorzystywaniu go jako narzędzia represji czy nadużywania władzy.

Dla prawidłowego stosowania przepisów prawa karnego, w tym procesowego, konieczne jest zatem nie tylko „ślepe stosowanie przepisów”, ale **poszanowanie dla zasad, jakie zostały zapisane w Konstytucji, i dla wartości, jakie niesie w sobie kultura prawna.** Kluczowe są w tym zakresie utrwalone w systemie prawnym, a więc niepodlegające bezpośredniej regulacji, za to silnie oddziałujące na prawo, czynniki takie jak:

- a) **zwyczaj** – czyli powszechnie przyjęty i tradycyjny sposób postępowania w pewnych okolicznościach (inaczej obyczaj), tworzący reguły, których powinno się przestrzegać, i granice, jakich nie powinno się naruszać; zwłaszcza tam, gdzie nie wystarczy obowiązująca regulacja prawna, zwyczaj pozwala przestrzegać prawa w sposób najlepszy z możliwych;
- b) **analogia** – o której była już mowa, służąca zapewnieniu systemowi procesowemu operatywności (*analogia pro iure et lex*);
- c) **poszanowanie dla prawa** – jako postawa indywidualna i społeczna wynika z przekonania o wartości prawa, wiąże się z pozytywną oceną słuszności wprowadzonych rozwiązań i rezygnacją z ich naruszania;
- d) **stabilność prawa** – niezmienność najważniejszych reguł, utrwalająca przekonanie o przewidywalności konsekwencji własnych i cudzych zachowań, przebiegu postępowania, wzmacniająca poszanowanie dla prawa;
- e) **autorytet sądu** – szacunek wynikający z pozycji sądu jako organu bezstronnego, niezawisłego, a także spowodowany nieuchronnością zapadającego rozstrzygnięcia, efektywnością działania i zdolnością odnalezienia sprawiedliwego rozstrzygnięcia;
- f) **postawa prawników stosujących prawo** – sprzeciw wobec naruszania prawa, jego stosowania w sposób instrumentalny, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia niezawisłości i niezależności sądów jako fundamentu państwa prawa i organów trzeciej władzy (władzy sądowniczej) wobec niezgodnego z podstawowymi zasadami porządku prawnego postępowania organów władzy wykonawczej (także organów procesowych);
- g) **inne nienazwane elementy** – poszanowanie dla utrwalonych poglądów wyrażanych w nauce prawa i orzecznictwie, wzorce i schematy zachowania prawników, poszanowanie dla autorytetów prawniczych.

Stosowanie przepisów postępowania karnego (jak też innych gałęzi prawa) bez uwzględnienia tych czynników prowadzi do nadużywania prawa. Obowiązek przestrzegania reguł pisanych i reguł tworzących kulturę prawną spoczywa zatem na wszystkich instytucjonalnych i zawodowych uczestnikach procesu, w tym na sędziach, prokuratorach, adwokatach, radcach prawnych, funkcjonariuszach Policji.

Znajomość historii procesu karnego jest konieczna dla pełnego zrozumienia istniejących rozwiązań i ich prawidłowego stosowania, nie tylko ze względu na wykładnię historyczną, ale też dla **zrozumienia znaczenia instytucji procesowych**, dostrzegania ich wariantowości czy warunkowości, wytworzonej kultury procesowej oraz sposobu myślenia o procesie karnym jako instrumencie społecznym i dla społeczeństwa stworzonym. Warto odesłać w tym zakresie do opracowań K. Płazy, K. i W. Daszkiewiczów, M. Cieślaka, S. Waltosia czy J. Skorupki. W tym miejscu przedstawiamy jedynie zwięzłe uwagi o kierunkach zmian procesu w latach 1918–2022.

17.1

Kodeks postępowania karnego z 1928 r.

Prawo procesowe obowiązujące w Rzeczypospolitej po odzyskaniu niepodległości **w 1918 r. było połączeniem aż pięciu obszarów prawnych**, na których obowiązywały cztery systemy prawne: na ziemiach byłego zaboru pruskiego – pruski kodeks postępowania karnego z 1877 r., w Królestwie Polskim – rosyjska ustawa o postępowaniu karnym z 1864 r., podobnie we wschodnich województwach byłego zaboru rosyjskiego, w Galicji obowiązywała ustawa o postępowaniu karnym z 1873 r., zaś na Spiszu i Orawie – procedura karna węgierska z 1896 r. Przyjęto zasadę ciągłości prawa, traktując przejęte przepisy nie jak prawo zaborcze, lecz prawo dzielnicowe, oraz przystąpiono do stworzenia jednolitych rozwiązań prawnych. Jednocześnie już w 1920 r. w ramach Wydziału Karnego Komisji Kodyfikacyjnej powołano Sekcję Postępowania Karnego. Przewodniczył jej E. Krzymuski, w pracach zaś udział brali A. Mogilnicki, F. Nowodworski, Z. Rymowicz, E.S. Rappaport, W. Mikłaszewski⁵. Projekt nowej procedury karnej opracowano ostatecznie w maju 1924 r., a Sekcja Prawa Karnego przyjęła go w kwietniu 1926 r., po pewnych zmianach. Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Ministra Sprawiedliwości, **rozporządzeniem z 19.03.1928 r. wprowadził w życie polski Kodeks postępowania karnego**⁶.

Kodeks oparty był na mieszanym modelu postępowania karnego, łączącym **inkwizycyjne elementy w postępowaniu przygotowawczym ze skargowością i kontradyktoryjnością rozprawy** oraz trójpodmiotowością postępowania (sędzia, oskarżyciel, oskarżony). Postępowanie przygotowawcze występowało w dwóch zasadniczych formach: dochodzenia prowadzonego przez prokuratora i policję oraz śledztwa prowadzonego przez sędziego śledczego. Dochodzenie miało na celu zabezpieczenie dowodów, wykrycie sprawcy i ustalenie istnienia podstaw

5. Zob. E. Borkowska-Bagieńska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2004, s. 262–264, 273–274.

6. Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm. Kodeks wszedł w życie z dniem 1.07.1929 r.

do wniesienia aktu oskarżenia bądź wniosku o wszczęcie śledztwa. Z czynności tych w zasadzie nie sporządzano protokołów, lecz zapiski, wyjątkowo protokół tworzone z czynności przeprowadzanych w tym etapie przez sędziego śledczego w celu zabezpieczenia dowodów. Śledztwo prowadzono w sprawach zawiłych i najcięższych, zazwyczaj było ono poprzedzone dochodzeniem. Celem śledztwa było wszechstronne wyjaśnienie okoliczności sprawy i wniesienie aktu oskarżenia bądź umorzenie postępowania. Prowadził je sędzia śledczy pod nadzorem prokuratora i miało ono doprowadzić do wszechstronnego wyjaśnienia sprawy i utrwalenia dowodów dla sądu. Śledztwo traktowane było w zasadzie jako postępowanie sądowe, sporządzane w nim protokoły miały moc protokołów sądowych i można je było odczytywać na rozprawie. Na rozprawie obowiązywały zasady jawności, bezpośredniości i kontrydiktoryjności, a pozycje prokuratora i oskarżonego były względnie równe. Oskarżony miał prawo udziału we wszystkich czynnościach postępowania dowodowego, przysługiwało mu prawo do ostatniego głosu. Sąd uzasadniał wyrok pisemnie tylko w razie wniesienia w terminie zapowiedzi odwołania od wyroku. Istniały dwie instancje odwoławcze: apelacja od wyroku sądu pierwszej instancji (sądów grodzkich, sądów okręgowych) oraz kasacja od wyroków sądów drugiej instancji (okręgowych lub apelacyjnych) bądź wyroków sądów przysięgłych i sądów pierwszej instancji wydanych w sprawach karno-administracyjnych.

Nowy kodeks wywoływał poważne wątpliwości i dyskusje, wynikające zarówno z jego nowatorskiego charakteru, jak i pewnych niedociągnięć. **W 1932 r. wprowadzono jego dwie nowelizacje** (styczeń i sierpień) celem harmonizacji z przepisami materialnymi i przyspieszenia postępowania, ale w zasadzie prowadziły one do ograniczenia niektórych praw oskarżonego (np. zniesienie zakazu *reformationis in peius*).

Osobne przepisy dotyczyły **postępowania doraźnego**, dotyczącego najpoważniejszych przestępstw, jak zdrady stanu, sprowadzenia niebezpieczeństwa publicznego, zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Postępowanie było przyspieszone i uproszczone, a prawa oskarżonego znacznie ograniczone. Tryb doraźny istniejący do 1934 r. w zasadzie wykluczał odpowiadanie z wolnej stopy, ale oskarżony musiał mieć obrońcę. Wniosek prokuratora o tryb doraźny zastępował akt oskarżenia, zaś kara mogła przekraczać górną granicę sankcji przewidzianej za dane przestępstwo. Od orzeczenia nie przysługiwało odwołanie, a wyrok podlegał wykonaniu w ciągu 24 godzin. Z prawa łaski można było korzystać wyłącznie telefonicznie. Przykładowo, w latach 1931–1933 osądzono w tym trybie 535 osób, z czego 290 osób skazano na karę śmierci, a 140 z nich stracono. Odstępstwa od gwarancji procesowych dotyczących zasad pozbawienia wolności przewidywało także rozporządzenie Prezydenta RP z 17.06.1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu⁷, na podstawie którego sędzia śledczy

7. Dz.U. Nr 50, poz. 473.

stosował 3-miesięczne odosobnienie osób zagrażających państwu w specjalnie utworzonym **obozie w Berezie Kartuskiej**. Od postanowienia sędziego nie przysługiwało zażalenie, oznaczało ono więc pozbawienie wolności bez postępowania sądowego. Dopuszczalne było przedłużenie pobytu o dalsze 3 miesiące, na które przysługiwało zaskarżenie.

Kolejna **nowela, z 21.11.1938 r.**, prowadziła do zaostrzenia kursu wobec sprawców przestępstw i znacznego przyspieszenia postępowania. W jej wyniku nastąpiło dalsze ograniczenie gwarancji procesowych oskarżonego, m.in. liczby obrońców, jawności rozprawy ze względu na „niepokój publiczny i inny interes publiczny”, bezpośrednio przez zmianę zasady wzywania świadków, rozszerzono uprawnienia policji przy dokonywaniu rewizji.

17.2

Okres II wojny światowej

Wybuch II wojny światowej i okupacja terytoriów Rzeczypospolitej przez Rzeszę Niemiecką i Związek Radziecki oznaczały **likwidację istniejącego systemu procesowego**. Obowiązujące „prawo” było odbiciem ogólnego zaprzeczenia praw i podstawowych gwarancji praw człowieka, w tym prawa do życia. Na ziemiach włączonych do Rzeszy Niemieckiej obowiązywało prawo niemieckie. Dotyczyło to również prawa karnego procesowego i materialnego. Działalność rozpoczęły **niemieckie wojenne sądy polowe** (*Feldkriegsgerichte*), właściwe w sprawach szpiegostwa i działań partyzanckich, i **wojskowe sądy doraźne** (*Standgerichte*), właściwe w zakresie posiadania broni i wystąpień przeciwko armii niemieckiej. Obok tych sądów działały także **cywilne sądy specjalne** (*Sondergerichte*). Postępowanie przed tymi organami nie przewidywało zapewnienia oskarżonemu prawa do obrony, większość postępowań kończyła się orzeczeniem kary śmierci, jak np. kara śmierci orzeczona przez wojenny sąd polowy dla obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku. Politykę terroru realizowały jednak przede wszystkim organy policji, którym tak jak policji politycznej (*Gestapo*) przyznano prawo nie tylko ścigania, ale i sądenia przestępstw. Policyjne sądy polityczne (*Polizeistandgerichte*) orzekały w trybie doraźnym, przede wszystkim kary śmierci albo obozu karnego (koncentracyjnego). Niejednokrotnie wyroki zapadały już po wykonaniu kary śmierci⁸. *Gestapo* decydowało także arbitralnie o stosowaniu tzw. **aresztu ochronnego** wobec osób podejrzanych o wrogi stosunek do Rzeszy, polegającego na umieszczeniu w obozach koncentracyjnych nastawionych na masową eksterminację więźniów i osadzonych. Działały także **niemieckie sądy powszechne**: sądy powiatowe (*Amtsgerichte*), sądy

8. Np. w przypadku wielu zabójstw (łącznie ok. 20 tys.) dokonanych przez Wehrmacht i Selbstschutz we wrześniu 1939 r. na polskiej ludności cywilnej w odwecie za rzekome okrucieństwa popełnione przez ludność polską na ludności niemieckiej uznano je za wykonanie wyroków policyjnych sądów doraźnych.

krajowe (*Landesgerichte*) i wyższe sądy krajowe (*Oberlandesgerichte*). Oskarżeni narodowości polskiej traktowani byli jak przedmiot, a nie podmiot procesu. Prokuratorów i sędziów upoważniono do stosowania przepisów według własnego uznania. Polakom odebrano prawo do zażalenia i apelacji, wyroki sądów doraźnych nie podlegały zaskarżeniu. Kary śmierci orzekano nawet za drobne przewinienia przeciwko osobom narodowości niemieckiej. Proces karny stał się kolejnym narzędziem mordów i przykrywką dla aktów ludobójstwa.

Podobna sytuacja panowała **na terytorium Generalnej Guberni**, gdzie wprowadzono podział na sądownictwo niemieckie i polskie. Polacy, Żydzi, Ukraińcy podlegali kompetencji sądów niemieckich w zakresie skierowanym przeciwko narodowi niemieckiemu, bezpieczeństwu i interesom Rzeszy, w pozostałym zakresie sądom polskim. Szczególnie szerokie kompetencje posiadały **doraźne sądy policyjne** jako organy terroru wobec ludności polskiej, orzekające przede wszystkim wyroki śmierci bez umożliwienia oskarżonemu jakiegokolwiek formy obrony. Za wykonanie kary śmierci doraźnych sądów policyjnych uznawano także masowe egzekucje ludności polskiej (osób przypadkowo zatrzymanych bądź wcześniej więzionych za drobne przestępstwa), stanowiące odwet za zabójstwa obywateli niemieckich i akty sabotażu. Zgodnie z wprowadzoną w 1944 r., przez dowódcę SS i policji niemieckiej, **zasadą odpowiedzialności zbiorowej** za winnych i automatycznie karanych śmiercią uznawano męskich krewnych sprawcy zamachu na mienie Rzeszy bądź obywateli niemieckich. W tym samym doraźnym trybie stosowano w szerokim zakresie tzw. areszt ochronny, polegający na wysyłaniu na czas nieokreślony osób podejrzanych o działalność w ruchu oporu do obozów koncentracyjnych w Oświęcimiu, Majdanku, Stutthofie. Ludność narodowości żydowskiej i romskiej pozbawiono jakiegokolwiek obywatelstwa i odebrano prawo do uznawania za ludzi. Nie stosowano wobec nich przepisów procedur sądowych, obejmując programem całkowitej eksterminacji. Zarzutem, aktem oskarżenia, dowodami i wyrokiem śmierci był sam fakt przynależności rasowej.

Prawa procesowe ludności polskiej ograniczone były także **na terenach zaanektowanych w 1939 r. przez Związek Radziecki**. W latach 1939–1941 przeprowadzono na szeroką skalę aresztowania i deportacje ludności polskiej na wschodnie terytoria ZSRR, oparte zazwyczaj na **doraźnym trybie postępowania**. W latach 1939–1943 setki tysięcy osób uznanych w trybie doraźnym o charakterze politycznym i bez znajomości zarzutów oraz możliwości obrony za wrogów Rosji sowieckiej poniosły śmierć głodową z zimna i wycieńczenia. W 1940 r. organy NKWD dokonały mordu ok. 20 tys. oficerów Wojska Polskiego, Straży Granicznej i Policji. **Bez formalnego oskarżenia, przestrzegania procedur i praw oskarżonego** skazano i wykonano wyroki śmierci albo zsyłki na tysiącach obywateli Rzeczypospolitej. Masowych zabójstw bez rzetelnego postępowania i w doraźnym trybie dokonywały organy NKWD w latach 1944–1945 na Polakach związanych z antyniemieckim i antysowieckim

ruchem oporu. W 1945 r. skazano na karę śmierci po **pokazowym i oszukańczym procesie w Moskwie**, wyłączającym realną możliwość obrony, 16 przywódców podziemnego państwa polskiego (tzw. proces szesnastu).

17.3

Lata 1945–1969

Przywrócenie niepodległości **przyniosło powrót do kodeksu z 1928 r.**, w **zmienionej jednak sytuacji**. Ogólnie okres pierwszych lat powojennego stosowania przepisów procedury karnej cechowało ograniczenie praw jednostki i roli sądów w postępowaniu karnym. Działał polski Urząd Bezpieczeństwa i radzieckie NKWD, stosujące powszechnie w postępowaniu przygotowawczym tortury wobec podejrzanych i podejrzewanych, a nawet ideowo niepewnych jednostek. Powszechna była **polityczna działalność organów prokuratury, orzekanie przez sądy wojskowe w trybie przyspieszonym wyroków**, w tym wyroków śmierci, z pogwałceniem obowiązującej procedury i prawa do obrony. Zniesiono instytucję **sędziów śledczych**, prokuratorom przekazano ich kompetencje (w tym stosowania aresztu tymczasowego w postępowaniu przygotowawczym), rozszerzono pozaprosesowe podstawy stosowania aresztu tymczasowego. Wprowadzono **rewizję nadzwyczajną**, która nie była bezpośrednio dostępna dla stron⁹.

Przepisy procedury karnej uzupełniane i zmieniane były **dekretami Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego**. W dniu 31.08.1944 r. wprowadzono dekret o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, powszechnie stosowany wobec przeciwników politycznych, w tym członków Armii Krajowej. **Dekretem PKWN z 12.09.1944 r. o specjalnych sądach karnych do spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich**¹⁰ utworzono specjalne sądy karne powołane do ścigania przestępstw wymienionych w dekrete PKWN z 31.08.1944 r. (art. 1 dekretu). Dekret ten wprowadzał obligatoryjne tymczasowe aresztowanie podejrzanego, upoważniając do jego stosowania prokuratora (art. 9). W sprawach podlegających specjalnym sądom karnym nie prowadzono śledztwa, a dochodzenie można było powierzyć organom bezpieczeństwa publicznego. Rozprawa główna wyznaczana była w czasie nie dłuższym niż 48 godzin od otrzymania przez sąd aktu oskarżenia, dopuszczono możliwość rozpoznania sprawy zaocznie w razie ucieczki oskarżonego. Wyroki były ostateczne i prawomocne. **W czerwcu 1945 r. uchwalono w formie dekretu Kodeks wojskowego postępowania karnego**¹¹,

9. Zob. A. Murzynowski, *Ogólna charakterystyka nowego kodeksu postępowania karnego*, PiP 1997/8, s. 5. Odmienne zob. jednak na ten temat M. Lipczyńska, *Stanowisko oskarżonego w procesie karnym Polski Ludowej*, Warszawa 1956, s. 48–56.

10. Dz.U. Nr 4, poz. 21.

11. Dz.U. Nr 36, poz. 216.

ustanawiający dalsze istotne ograniczenia gwarancji procesowych oskarżonego oraz rozbudowane przepisy dotyczące dochodzenia i śledztwa. Na wzór procesu sowieckiego wprowadzono rewizję jako środek odwoławczy o charakterze kasacyjnym. Zawierał on także dział dotyczący wykonywania orzeczeń, przewidujący m.in., że karę śmierci wykonywało się przez rozstrzelanie, zaś karę śmierci na kobietach brzemiennych wykonywano po uzyskaniu postanowienia sądu o odmowie zamiany kary śmierci na karę pozbawienia wolności. Warto wspomnieć także o **dekrecie Rady Ministrów z 16.11.1945 r. o postępowaniu doraźnym**¹², w trybie którego sądzono niektóre czyny szczególnie szkodliwe dla państwa, jak kradzież mienia państwowego, zabójstwa, rozboje, sprzedajność urzędników, i który przewidywał za te czyny możliwość wymierzenia kary grzywny, więzienia na czas nie krótszy niż rok oraz kary śmierci. Postępowania karne przeciwko przestępcom wojennym i oskarżonym o popełnienie zbrodni wojennych toczyły się przed Najwyższym Trybunałem Wojskowym, powołanym dekretem Rady Ministrów z 21.01.1946 r. Szczególne ograniczenie prawa do obrony oznaczało wprowadzenie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym na mocy dekretu Rady Ministrów z 16.11.1945 r.¹³, wyłączającej zupełnie podstawową zasadę sądowego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

Kolejnym aktem prawnym regulującym m.in. zasady postępowania karnego był **dekret z 13.06.1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa**¹⁴ (tzw. mały kodeks karny). Na mocy tego dekretu postępowanie przygotowawcze prowadziły organy bezpieczeństwa publicznego pod nadzorem prokuratora (wojskowego albo powszechnego), posiadającego uprawnienia prokuratora i sędziego śledczego. Wyłącznie prokurator odpowiedzialny był za stosowanie i przedłużanie tymczasowego aresztowania.

W 1949 r. wprowadzono obszerną **zmianę przepisów postępowania karnego**¹⁵. Śledztwo obok prokuratora prowadzić mogły także organy bezpieczeństwa publicznego. Zlikwidowano apelację, wprowadzając w jej miejsce wzorowaną na systemie sowieckim rewizję, zaś zamiast kasacji wprowadzono rewizję nadzwyczajną. W okresie tym, pomimo formalnych zapisów, realizacja gwarancji procesowych była często fikcją, zaś praktyką było instrumentalne podejście do przepisów jako narzędzia walki klasowej. W wyroku z 21.06.1949 r. Sąd Najwyższy uznał, że „obrona oskarżonego nie jest dowodem przeciwnym i sąd nie musi szczegółowo uzasadniać, dlaczego jej nie dał wiary”.

Po 1953 r. następowało powolne przywracanie niektórych gwarancji procesowych. Zawierała je m.in. **nowela do Kodeksu postępowania karnego** wprowadzona

12. Dz.U. z 1949 r. Nr 33, poz. 244 ze zm.

13. Dz.U. Nr 53, poz. 302.

14. Dz.U. Nr 30, poz. 192.

15. Dz.U. Nr 32, poz. 238.

dekretem z 21.12.1955 r.¹⁶, m.in. w zakresie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, zamknięciu śledztwa, przywracająca podział postępowania przygotowawczego na śledztwo i dochodzenie. Milicja Obywatelska pozbawiona została funkcji oskarżyciela publicznego w sądzie.

17.4

Kodeks postępowania karnego z 1969 r.

W 1969 r. doszło do uchwalenia nowego Kodeksu postępowania karnego. Sformułowano w nim wyraźnie niektóre naczelną zasady procesowe: trafnej represji karnej, prawdy materialnej, domniemania niewinności, *in dubio pro reo*, swobodnej sędziowskiej oceny dowodów, legalizmu, zasadę skargowości, prawa do obrony. Rozszerzono zakres praw oskarżonego, w tym korzystania z pomocy obrońcy. Wprowadzono sądową kontrolę prokuratorskiego stosowania tymczasowego aresztowania.

Kodeks postępowania karnego z 1969 r. poddawany był jednak krytyce, dotyczącej nie tylko brzmienia samych przepisów, ale i wytworzonej na jego podstawie praktyki procesowej. **Od 1980 r. trwały prace nad zmianami**, m.in. w zakresie wzmocnienia gwarancji praworządności postępowania karnego, jego demokratyzacji, rozbudowy prawa do obrony, urealnienia gwarancji praw oskarżonego. Prace te zostały jednak wstrzymane wprowadzeniem stanu wojennego i stanu wyjątkowego. Przepisy stanu wojennego dotyczyły także prawa procesowego, znacznie je zaostrzając. Kiedy przestały wreszcie obowiązywać, **1.07.1985 r.** na okres 3 lat weszła w życie tzw. **ustawa epizodyczna** (ustawa z 10.05.1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej¹⁷).

W 1987 r. Prezes Rady Ministrów powołał Komisję ds. Reformy Prawa Karnego, a w jej ramach Zespół Prawa Karnego Procesowego. Tymczasem ustawą z 17.06.1988 r.¹⁸ wprowadzono zmiany do postępowania karnego, polegające m.in. na wprowadzeniu do ustawy przepisów regulujących postępowanie przyspieszone, prowadzone przede wszystkim wobec sprawców czynów o charakterze chuligańskim. **Nowela z 29.05.1989 r.**¹⁹ wprowadziła pewne, niewielkie, choć pozytywne, zmiany poprawiające sytuację podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym. Nowelą z 13.05.1994 r.²⁰ wprowadzono 48-godzinny termin na przekazanie sądowi i 7-dniowy na rozpoznanie zażalenia na postanowienie w przedmiocie tymczasowego aresztowania. W trakcie trwających od 1990 r. prac nad stworzeniem zupełnie nowej ustawy procesowej doszło w czerwcu 1995 r. do wprowadzenia

16. Dz.U. Nr 46, poz. 309.

17. Dz.U. Nr 23, poz. 101.

18. Dz.U. Nr 20, poz. 135.

19. Dz.U. Nr 34, poz. 180.

20. Dz.U. Nr 74, poz. 332.

części przyszłej kodyfikacji do obowiązującej ustawy procesowej²¹. Wprowadzono wówczas m.in. zmiany w zakresie stosowania tymczasowego aresztowania, przepisy określające zakazy *reformationis in peius*, przywrócono apelację i kasację do systemu środków odwoławczych. Zauważalny wpływ zaczęły mieć także normy prawa międzynarodowego w zakresie standardów praw człowieka, a zwłaszcza Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Europejska Konwencja Praw Człowieka, a także pośrednio orzecznictwo strasburskie.

17.5

Kodeks postępowania karnego z 1997 r.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r., który **wszedł w życie 1.09.1998 r.**, zachował wszystkie omawiane powyżej rozwiązania. Zmieniono zasadę domniemania niewinności, wzmacniając prawo do obrony. W pozytywny sposób sformułowano także zasadę *in dubio pro reo*. W postępowaniu przygotowawczym wprowadzono wiele zmian sprzyjających poprawie sytuacji podejrzanego, polegających na zastrzeżeniu szeregu decyzji procesowych już na tym etapie dla sądu. W postępowaniu sądowym przewidziano, wzorem innych ustawodawstw, nowy porządek przesłuchania na rozprawie. W postępowaniu odwoławczym wprowadzono m.in. rozbudowane reguły *ne peius*.

Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 20.07.2000 r. ograniczyła katalog przyczyn nieważności postępowania, istotne zmiany wprowadzono także w zakresie postępowania kasacyjnego. Krytyka wprowadzonego Kodeksu z 1997 r. doprowadziła do powołania w 1999 r. przez Ministra Sprawiedliwości zespołów zajmujących się nowelizacją ustaw karnych. Obszerna nowela z 10.01.2003 r. wprowadziła m.in. zmiany rozszerzające system gwarancji praw oskarżonego, likwidację nieważności orzeczeń sądowych, wraz z uznaniem jej podstaw za bezwzględne przyczyny odwoławcze, zmiany w zakresie konstrukcji orzekania wyrokiem poza rozprawą oraz wniosku oskarżonego o skazanie bez rozprawy, zmianę modelu postępowania przygotowawczego. W kolejnych latach liczne nowelizacje wynikały z wyroków Trybunału Konstytucyjnego oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

W latach 2009–2015 prace nad zmianami procedury karnej podjęła Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego. Opracowano obszernie zmiany ustawy procesowej, uchwalone w latach 2013 i 2015, **zmierzające do rozszerzenia kontryktoryjności rozprawy, rozszerzenia zakresu stosowania trybów konsensualnych, przebudowy postępowania odwoławczego w kierunku apelacyjnym**. Po kilku miesiącach ich funkcjonowania doszło jednak w 2016 r. do cofnięcia reformy w zakresie kontryktoryjności i konsensualizmu, pod hasłem walki z „neoliberalną

21. Dz.U. Nr 89, poz. 443.

lewicowo-marksistowską koncepcją państwa i prawa”. Pozostawiono jednak w mocy szereg nowych rozwiązań, m.in. rozszerzających apelacyjny model postępowania oraz reguły udziału stron w postępowaniu sądowym.

W 2016 r. nastąpił, trwający nadal, **zwrot w kierunku punitywnej polityki karnej**. Wprowadzono rozwiązania zmierzające do szerokiego wykorzystania materiałów operacyjnych z pominięciem sądowej kontroli ich dopuszczalności. **Połączono urząd Prokuratora Generalnego z Ministrem Sprawiedliwości**. Nasiliła się też liczba prokuratorskich wniosków o stosowanie tymczasowego aresztu. Większego znaczenia nabrały **instrukcje i wytyczne Prokuratora Generalnego** co do kierunków ścigania przestępstw i ingerowanie w decyzje procesowe w konkretnych postępowaniach przygotowawczych.

Kolejne zmiany ustawy procesowej od 2016 r. zmierzają w części do usprawnienia postępowania (np. ustne ogłoszenie wyroku – art. 418 § 1b k.p.k., odstąpienie od referatu – art. 453 § 1a k.p.k.), w części wprowadzają nadmierne wzmocnienie pozycji prokuratora (np. art. 360 § 2 k.p.k.), nadają mu nowe kontrowersyjne uprawnienia oraz wprowadzają liczne antygwarancyjne przepisy ograniczające prawo do obrony (np. art. 378a i art. 452 § 2 k.p.k. czy art. 233 § 1a k.k.) i prawa innych stron procesowych. Wyraźny jest także regres w zakresie stosowania trybów konsensualnych jako skutek zmian m.in. art. 338a i 387 k.p.k.

W latach 2020–2022 wprowadzono szereg punktowych zmian przepisów procedury karnej związanych z pandemią COVID-19, przewidujących m.in. zdalne posiedzenia aresztowe, zawieszenie przedawnienia karalności przestępstw, rozszerzenie jednoosobowego rozpoznawania apelacji, okresowe wydłużenie niektórych terminów procesowych. Proces karny oraz postępowanie nakazowe wykorzystywane były w tym okresie jako instrument realizacji polityki bezpieczeństwa publicznego, ścigania za naruszanie wprowadzanych w drodze rozporządzeń, ale początkowo pozbawionych podstawy ustawowej, nakazów określonego zachowania (np. zakazu przebywania w lasach i parkach, noszenia masek itp.).

Brak skutecznych rozwiązań systemowych zwalczających nadmierny formalizm procesowy, rozbudowany i niespójny system zwyczajnych i nadzwyczajnych środków zaskarżenia, ograniczenia organizacyjne funkcjonowania organów procesowych, przestarzały system przetwarzania i gromadzenia danych (w tym akt) to najważniejsze z czynników, które uniemożliwiają rozwój procesu karnego w stronę jego większej efektywności.

Niewątpliwie polska procedura karna przechodzi okres burzliwych przemian. Wpłynęły na nie reformy z lat 2013–2015 i ich odwrócenie w 2016 r., następujące po nich kolejne nowelizacje, a także zmiany w funkcjonowaniu organów wymiaru sprawiedliwości, w tym prokuratury i sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego, a wreszcie także Trybunału Konstytucyjnego czy Krajowej Rady Sądownictwa. Wpływ na sytuację ma także nadal nierozwiązany spór o kształt

i niezależność sądownictwa w Polsce. Wszystko powyższe rozchwiało i tak niezbyt stabilny, nadmiernie obciążony oraz wymagający usprawnienia system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Prowadzone od początku 2024 r. przez reaktywowaną Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego prace nad reformą procesu karnego, m.in. w kierunku usprawnienia postępowania, wprowadzenia nowoczesnych form komunikacji elektronicznej, przesłuchania z wykorzystaniem wideokonferencji, wprowadzenia aresztu domowego jako alternatywy dla tymczasowego aresztowania, czy tak potrzebnego dla usprawnienia procesu rozszerzenia konsensualizmu, nie prowadzą z powodu sporów politycznych do uchwalenia zmian w ustawie. Utrudnia to sprawne i efektywne prowadzenie postępowań karnych, utrwała jego wady, negatywnie wpływa na ochronę praw uczestników postępowania.

18

Konstytucjonalizacja procesu karnego

Przepisy prawa karnego, w tym szczególnie postępowania karnego, są silnie zakorzenione w konstytucji. Jednak w istocie dopiero uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. i funkcjonowanie wcześniej powołanych instytucji, takich jak Rzecznik Praw Obywatelskich i Trybunał Konstytucyjny, doprowadziło do rozpowszechnienia przekonania, że **Konstytucja jest bezpośrednim źródłem praw, wolności i obowiązków**, a co za tym idzie – oddziałuje bezpośrednio na kształt rozwiązań prawnych w poszczególnych dziedzinach prawa.

Konstytucja zawiera normy prawne, które wprost kształtują sytuację prawną jednostki, nakładają na organy procesowe określone obowiązki, stanowią wzorce wymagające odwzorowania w Kodeksie. Zmienia to również sposób patrzenia na postępowanie karne. Powinno być ono bowiem traktowane jako **część prawa konstytucyjnego *sensu largo*, w tym znaczeniu, że Konstytucja wyznacza jego podstawowe reguły, zwłaszcza w zakresie norm gwarancyjnych, a pośrednio w zakresie norm konstrukcyjnych.**

Proces karny w sposób szczególny znajduje i musi znajdować swoje zakorzenienie w Konstytucji. Zakres wpływu norm konstytucyjnych jest tu bowiem bardzo szeroki. Interpretacja wielu przepisów i instytucji procesowych dokonywana jest przez pryzmat przepisów Konstytucji. Wskazać można, że Konstytucja wywiera wpływ co najmniej na:

- a) **naczelne zasady procesowe** – w tym zasadę domniemania niewinności, zasadę jawności, zasadę prawa do obrony, zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego, zasadę bezpośredniości;
- b) **prawa i wolności uczestników postępowania** – wyznaczając standardy zachowań i granice ograniczeń praw procesowych, stosowanie środków zapobiegawczych;

- c) **standardy rzetelności postępowania** – m.in. na bezstronność sędziego, prawo do środka odwoławczego, udział w rozpoznaniu sprawy, publiczność wyroków itp.

Duże znaczenie dla uczestników postępowania karnego ma **prawo do skargi konstytucyjnej** z art. 79 ust. 1 Konstytucji RP (choć realnie istotnie ograniczone od 2017 r.) jako środek ochrony praw i wolności prowadzący skutek eliminacji zaskarżonego przepisu do wznowienia postępowania karnego (art. 540 § 2 k.p.k.). Ze względu na możliwość bezpośredniego stosowania Konstytucji (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP), **działalność orzeczniczą Trybunału Konstytucyjnego** badającego intensywnie (zwłaszcza w latach 1997–2017, gdy działał jako organ niezależny) zgodność przepisów Kodeksu postępowania karnego z Konstytucją, powszechne uwzględnianie kontekstu konstytucyjnego w dyskusjach naukowych, pracach legislacyjnych oraz w orzecznictwie sądów powszechnych i Sądu Najwyższego mówimy o tzw. **konstytucjonalizacji procesu karnego**.

W tym miejscu należy wskazać przepisy Konstytucji RP, które mają szczególne odniesienie do postępowania karnego (choć niekiedy mają szerszy zakres):

- art. 40 – zakazujący stosowania tortur i niehumanitarnego, poniżającego, okrutnego traktowania;
- art. 41 ust. 1–5 – określające wolność i nietykalność osobistą (m.in. relewantne w zakresie warunków pozbawienia wolności: zatrzymania, tymczasowego aresztowania, przedłużania stosowania środka, informacji o podstawach zatrzymania, prawie odwołania się do sądu, prawie do odszkodowania);
- art. 42 ust. 2 – proklamujący prawo oskarżonego do obrony, zarówno w zakresie osobistej aktywności, jak i korzystania z pomocy obrońcy;
- art. 42 ust. 3 – potwierdzający domniemanie niewinności;
- art. 45 ust. 1 – określający prawo każdego do sądu, do rozpoznania i rozstrzygnięcia w określonych warunkach sprawy przed niezależnym, niezawisłym i bezstronnym sądem;
- art. 45 ust. 1 i 2 – określające zasadę jawności postępowania;
- art. 46 – zawierający gwarancje w zakresie przypadku rzeczy;
- art. 47 i 51 – wyznaczające granice prawa do prywatności;
- art. 49 – określający wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się;
- art. 50 – proklamujący nienaruszalność mieszkania, limitujący przeszukiwanie;
- art. 51 – zawierający gwarancje ochrony informacji o osobie (prawo do prywatności);
- art. 52 – proklamujący wolność poruszania się;
- art. 54 i 61 – chroniące prawo do informacji;
- art. 55 – określający gwarancje ekstradycji obywatela polskiego;
- art. 64 – proklamujący ochronę praw majątkowych;
- art. 65 ust. 1 – określający wolność wykonywania zawodu;

- art. 77 ust. 1 – wskazujący na prawo do odszkodowania za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie organów władzy publicznej;
- art. 78 – określający prawo do zaskarżania orzeczeń wydanych w pierwszej instancji;
- art. 176 ust. 1 – stanowiący, że postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Do grupy tej trzeba także zaliczyć przepisy Konstytucji RP zawierające **gwarancje o szerszym zakresie, ale znajdujące zastosowanie do oceny przepisów karno-procesowych**:

- art. 2 – wprowadzający zasadę demokratycznego państwa prawnego jako nadrzędną cechę funkcjonowania państwa i wszystkich organów (także procesowych);
- art. 7 – wyrażający zasadę legalizmu działania organów władzy publicznej;
- art. 31 ust. 1 i 3 – definiujący zakres ochrony praw i wolności, granice ich ustawowej limitacji;
- art. 32 – określający zasadę równości, czyli że wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo do jednakowego traktowania przez władze publiczne;
- art. 77 ust. 2 – wprowadzający zakaz zamykania drogi sądowej dochodzenia praw i wolności;
- art. 79 ust. 1 – ustanawiający prawo do wniesienia skargi konstytucyjnej.

Należy dostrzegać znaczenie przepisów określających **pozycję sądów jako wyłącznych organów powołanych do sprawowania wymiaru sprawiedliwości** (art. 175 ust. 1, art. 177 Konstytucji RP), orzekających w ramach postępowania sądowego, które jest co najmniej dwuinstancyjne (art. 176 ust. 1 Konstytucji RP), organów złożonych z niezawisłych sędziów (art. 178 ust. 1 Konstytucji RP), niezależnych od nacisków i bezstronnych w decyzjach.

W tym kontekście istotne znaczenie ma także wspomniana **zasada bezpośredniego stosowania Konstytucji** (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP), na mocy której sąd karny ma obowiązek dokonywać wykładni przepisów prawa **w sposób zgodny ze wzorcami konstytucyjnymi** (przepisami Konstytucji RP), pomijając rezultaty wykładni naruszające te wzorce, w razie wątpliwości korzystać z instytucji pytań prawnych (w zakresie stosowania przepisów – do Sądu Najwyższego, w zakresie treści – do Trybunału Konstytucyjnego), a w razie braku możliwości pogodzenia przepisu ustawy czy rozporządzenia z Konstytucją – odmawiać jego zastosowania w konkretnej sprawie.

Na podstawie powyższych ustaleń można postawić tezę, że nie da się dziś tworzyć, stosować ani uczyć się przepisów procedury karnej bez bezpośredniego powiązania ich z Konstytucją i zawartymi w niej gwarancjami.

Uwagi ogólne warto zakończyć przedstawieniem kolejności wykładu zagadnień dotyczących procesu karnego. W podręczniku przyjęto dominujący i – jak się wydaje – najbardziej efektywny sposób podziału zagadnień na dwie grupy.

Pierwsza zawiera ogólne kwestie procesowe, wspólne dla wszystkich stadiów procesu karnego. Określamy ją mianem **wykładu statyki procesu karnego**. Poza pojęciami podstawowymi procesu, o których była już mowa, obejmują one także pięć kolejnych działów:

- 1) **uczestnicy procesu** (kto) – przedstawienie wszystkich podmiotów biorących udział w postępowaniu, w różnych rolach: organów procesowych (np. prokurator, sąd), stron (np. pokrzywdzony, oskarżony), pomocników stron (np. obrońcy), innych osób (np. pomocnicy procesowi);
- 2) **czynności procesowe** (co robi) – warunki i sposób dokonywania czynności w toku procesu, zarówno przez sąd i inne organy (np. wydanie wyroku, sporządzenie protokołu), jak i strony procesowe (np. zdolność do działania w procesie);
- 3) **dowody** (jak ustala) – omówienie rodzajów i sposobu zdobywania informacji służących do rozstrzygnięcia, wprowadzenia ich do procesu i oceny;
- 4) **zasady procesowe** (jak funkcjonuje) – podstawowe, najważniejsze reguły postępowania karnego, stanowiące fundament całego procesu;
- 5) **środki przymusu** (jak zabezpiecza) – instrumenty przymuszające oskarżonego i innych uczestników postępowania do określonego zachowania, niekiedy zapewniające ich udział w postępowaniu.

Druga grupa zagadnień – należąca do **wykładu dynamiki procesu** – to omówienie w układzie chronologicznym przebiegu postępowania karnego od pierwszych czynności związanych z podejrzeniem jeszcze popełnienia przestępstwa czy zawiadomieniem o nim, przez jego kolejne stadia i fazy, wydanie wyroku, jego zaskarżenie, aż do uzyskania prawomocnego orzeczenia, wyczerpania środków zaskarżenia, a wreszcie wykonania orzeczenia. Są to więc odpowiednio omówione już stadia:

- **postępowanie przygotowawcze;**
- **postępowanie sądowe w pierwszej instancji;**
- **postępowanie sądowe w drugiej instancji;**
- **postępowania nadzwyczajne** (m.in. kasacja, wznowienie postępowania);

a nadto także:

- **postępowania szczególne** – omówienie szczególnych trybów postępowania karnego: nakazowego, prywatnoskargowego, przyspieszonego;
- **współpraca międzynarodowa w sprawach karnych** – wskazanie reguł współpracy międzynarodowej oraz w ramach UE w zakresie postępowania karnego;

- **koszty procesu** – reguły określające ponoszenie kosztów postępowania i ich rozliczania;
- **postępowania równoległe i ekwiwalentne**: 1) karne skarbowe, 2) w sprawach o wykroczenia, 3) w sprawach nieletnich, 4) postępowanie wykonawcze.

Literatura

B. Bienkowska, *O przedmiocie procesu karnego (na tle zasady kontradiktoryjności)*, PiP 1994/2; E. Borkowska-Bagińska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*, Poznań 2004; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996; W. Daszkiewicz, K. Paluszyńska-Daszkiewicz, *Proces karny i materialne prawo karne w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 1965; K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2020; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011; P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020; J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008; A. Murzynowski, *Ogólna charakterystyka nowego kodeksu postępowania karnego*, PiP 1997/8; *Proces karny*, red. K. Marszał, Katowice 2005; H. Paluszkiewicz, *Studia z zakresu problematyki intertemporalnej w prawie karnym procesowym*, Warszawa 2016; L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej*, Warszawa 1953; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013; *Proces karny*, red. J. Skorupka, Warszawa 2020; *System Prawa Karnego Procesowego*, red. P. Hofmański, t. 1, *Zagadnienia ogólne*, red. P. Hofmański, Warszawa 2013; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2020; P. Wiliński, *Nadużycie uprawnień przez prokuratora i sędziego w procesie karnym*, Warszawa 2023; P. Wiliński, *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011; P. Wiliński, *Zarys teorii konfliktu w prawie karnym*, Warszawa 2020; *Tożsamość czynu w prawie karnym*, red. P. Wiliński, R. Zawłocki, Warszawa 2021; S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974; W. Wróbel, *Zasady intertemporalne w prawie karnym procesowym*, Kraków 2017.

II

Uczestnicy postępowania

Anna Gerecka-Żotyńska

II	Uczestnicy postępowania	83
1	Pojęcie i rodzaje uczestników w procesie karnym	85
2	Organy procesowe	86
2.1	System organów ochrony prawnej w sprawach karnych	86
2.2	Sąd	88
2.3	Prokurator	103
2.4	Policja i inne uprawnione do uczestnictwa w procesie karnym formacje	111
3	Strony procesowe	115
3.1	Pojęcie strony w procesie karnym	115
3.2	Rodzaje stron procesowych	116
3.3	Zdolność procesowa, legitymacja procesowa	120
3.4	Strony postępowania przygotowawczego	121
3.5	Strony postępowania jurysdykcyjnego	124
3.6	Oskarżony	133
4	Procesowi przedstawiciele stron	135
4.1	Przedstawiciele ustawowi stron	136
4.2	Obrońca	137
4.3	Pełnomocnik	141
5	Rzecznicy interesu społecznego	142
6	Pomocnicy procesowi	144
7	Osobowe źródła dowodowe	145
Literatura		146